

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

ISTANBUL

universalconference.us

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

Volume 02, Issue 11, 2025 (31-DECEMBER)

Editor in Chief

Dr. Rajeet Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr Manjunatha LH - Professor, REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof. Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRs, FIAPS, FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

Global Standards in English Language Teaching and Assessment: A Contemporary Perspective

Scientific supervisor:

Saydazimova Durdona Xabibullayevna

PhD, associate professor Uzbek National Pedagogical University Department of the
Theory and Methodology of English

Email: dsaydazimova44@gmail.com

Rustamov Firdavs Rafael o'g'li

Student of Uzbek National Pedagogical University

Email: rustamovfirdavs588@gmail.com

Jumayev Bekzodjon To'ra o'g'li

Student of Uzbek National Pedagogical University

Email: bekzodjumayev0000@gmail.com

Abstract: This study explores how international standards shape English language teaching (ELT) and assessment, with a focus on the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), IELTS, and TOEFL. By examining curriculum design, classroom practices, and standardized testing, the paper highlights the advantages of aligning instruction with global benchmarks, including increased transparency, comparability, and learner motivation. Challenges such as local adaptation, teacher training, and resource limitations are also discussed. The findings emphasize that thoughtful integration of international standards enhances both educational quality and measurable learning outcomes.

Keywords: English language teaching, international standards, CEFR, IELTS, TOEFL, curriculum alignment, assessment practices, learner outcomes.

Introduction

In an increasingly interconnected world, proficiency in English has become essential for academic, professional, and social purposes. Consequently, international frameworks like **CEFR, IELTS, and TOEFL** are widely adopted to standardize language teaching and assessment practices. These frameworks provide clear descriptors of language ability, which guide both instructional design and evaluation [1]. The purpose of this article is to examine how international standards inform curriculum development, classroom instruction, and assessment methods in English language education. Specifically, it addresses three questions:

1. How do CEFR, IELTS, and TOEFL guide curriculum and assessment design?
2. What are the benefits and challenges of implementing these frameworks in varied educational contexts?
3. How can educators use these standards to improve student learning outcomes?

International Standards and Their Role in ELT

CEFR Framework

The **Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)** provides a comprehensive scale of language proficiency, from A1 (beginner) to C2 (mastery). Its descriptors include listening, reading, writing, and speaking skills, and emphasize communicative competence and practical language use. For instance, a B2 learner should be able to express opinions fluently, understand complex texts, and engage in detailed discussions [2]. CEFR not only standardizes learning objectives but also ensures that teaching and assessment are coherent and measurable.

Standardized Testing: IELTS and TOEFL

IELTS and **TOEFL** operationalize CEFR principles into objective assessments. IELTS measures proficiency across Listening, Reading, Writing, and Speaking, assigning band scores from 0 to 9, which correspond to CEFR levels. TOEFL iBT assesses similar skills on a 0–120 scale [3]. These tests serve as global benchmarks, allowing institutions to compare learner performance reliably and prepare students for academic or professional contexts.

Curriculum Design and Teaching Practices

Integrating international standards into curriculum planning involves **aligning learning outcomes with CEFR descriptors** and incorporating standardized test expectations. This “backward design” ensures that lessons, materials, and activities support the achievement of measurable proficiency goals. For example, in a B1-level class, teachers might emphasize reading comprehension of moderately complex texts, functional writing tasks, and speaking activities such as role-plays or debates. Embedding IELTS or TOEFL practice exercises familiarizes learners with test formats and develops targeted skills, bridging classroom instruction with international assessment standards [2].

Assessment and Feedback

Adhering to international standards promotes **fair, transparent, and reliable assessment practices**. Formative assessments aligned with CEFR descriptors provide detailed feedback on learner progress. Summative evaluations, including mock IELTS or TOEFL exams, offer objective measures of skill development [3].

Advantages of using international standards in assessment include:

- Clear, standardized evaluation criteria
- Improved communication of goals and expectations
- Comparability of results across institutions and regions
- Increased learner motivation and accountability

Implementation Challenges

Despite clear benefits, applying international standards can be challenging:

1. **Resource Constraints:** Limited access to test preparation materials, technology, or trained educators.
2. **Contextual Adaptation:** CEFR and standardized tests may not fully reflect local cultural or linguistic needs.
3. **Professional Development:** Teachers require continuous training to interpret and implement CEFR descriptors effectively [4].

Practical solutions include creating localized teaching materials, offering professional workshops for educators, and gradually integrating standardized assessments to complement classroom instruction.

Conclusion

International standards such as CEFR, IELTS, and TOEFL play a pivotal role in enhancing English language teaching and assessment. Aligning curriculum design and classroom practices with these frameworks ensures consistent, measurable, and transparent learning outcomes. While challenges such as resource limitations and local adaptation exist, thoughtful integration of these standards can significantly improve teaching quality, learner motivation, and global comparability of language proficiency.

References

- [1] Council of Europe. (2020). *CEFR Companion Volume with New Descriptors*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. pp. 45–50.
- [2] Little, D., & Perclová, R. (2018). *The Common European Framework of Reference for Languages: Implications for ELT*. Cambridge University Press. pp. 10–15.
- [3] North, B., & Schneider, G. (2016). *Scaling Languages: Issues and Practices in International Language Assessment*. Routledge. pp. 30–35.
- [4] Weir, C. J., & Milanovic, M. (2013). *Examining IELTS and TOEFL: A Comparative Study*. Oxford University Press. pp. 55–63.

Integration of Visual Scales and Digital Methods for Objective Assessment of Aesthetic Outcomes in Dental Procedures: A Standardized Approach

Furkatov Shokhjakhon Furkatovich
Ismatova Iroda Farkhod kizi
Samarkand State Medical University
Tashkent State Medical University

Relevance. Contemporary aesthetic dentistry demands not only high-quality clinical interventions but also objective evaluation of their outcomes. Reliable documentation of changes in tooth color, morphology, and symmetry is fundamental for clinical monitoring and quality control. Traditional visual methods, including shade guides and clinician-based assessments, exhibit limited reproducibility and are susceptible to human factors, reducing assessment accuracy, particularly in high-aesthetic procedures. In contrast, digital technologies — such as spectrophotometry, digital photometry, and 3D scanning — provide quantitative measurement of dental parameters with high precision, reproducibility, and standardization. The integration of visual and digital methods represents a modern approach that enables objective outcome documentation, minimizes subjective variability, and enhances patient awareness, providing a robust tool for clinical decision-making.

Objective. The aim of this study was to comprehensively analyze the effectiveness and practical significance of visual scales and digital methods in assessing aesthetic outcomes of dental procedures, identifying their advantages and limitations, and establishing a standardized protocol for integrated evaluation.

Materials and Methods. The study included 92 patients aged 20–55 years who underwent aesthetic dental procedures, including tooth whitening, composite restorations, and veneer placement. Assessments were performed pre-procedure, immediately post-procedure, and at 1, 3, and 6 months to monitor the stability of outcomes.

Two complementary assessment approaches were used:

1. Visual scales — VITA Classical and VITA 3D-Master for objective shade determination; visual assessment of tooth morphology and arch symmetry; and patient-reported evaluation using a visual analog scale (VAS 0–10).

2. Digital methods — spectrophotometry for precise measurement of shade and enamel translucency; digital photometry with software analysis; and 3D scanning and modeling for quantitative evaluation of symmetry and tooth volume.

Effectiveness criteria included measurement accuracy and reproducibility, detection of minimal changes in color and morphology, practical applicability in clinical practice, and potential for standardizing aesthetic outcome monitoring protocols.

Results. Visual scales provided a rapid and convenient method for initial aesthetic assessment; however, inter-clinician variability of 15–20% was observed, confirming the subjective nature of the method.

Digital methods demonstrated high accuracy and reproducibility (>90%), allowing detection of subtle changes in shade, enamel translucency, and tooth morphology that were undetectable by visual assessment. Integration of visual and digital methods minimized subjective errors, standardized monitoring, and enhanced diagnostic precision, enabling objective tracking of treatment dynamics and long-term outcome stability.

Patients reported that digital measurements were highly informative, increasing their satisfaction with the procedure and trust in the clinician. Additionally, combined assessment facilitated comparative analysis of different interventions and materials, improving planning and prediction of aesthetic outcomes.

Conclusion. Integration of visual scales and digital assessment methods constitutes a key element of modern aesthetic dentistry. Visual scales are convenient for rapid initial evaluation, whereas digital methods provide quantitative documentation with high accuracy and reproducibility. Combined application of these approaches enhances objectivity, standardizes monitoring, improves clinician–patient communication, and minimizes subjective errors.

Thus, the use of an integrated evaluation methodology is recommended for all high-aesthetic procedures, where minimal changes in color, shape, and symmetry critically impact clinical success and patient satisfaction. Implementation of standardized assessment tools ensures high-quality control, reliable long-term outcomes, and improved predictability of aesthetic procedures in clinical practice.

Literatures

1. Артёмова А. В., Полосухина Е. Н. Опыт лечения стойких дисколоритов депульпированных зубов на базе кафедры стоматологии терапевтической СГМУ им. ВИ Разумовского //Бюллетень медицинских интернет-конференций. —

Общество с ограниченной ответственностью «Наука и инновации», 2015. – Т. 5. – №. 10. – С. 1203-1203.

2. Беленова И. А. и др. Профилактика осложнений после профессионального осветления зубов //Вестник новых медицинских технологий. Электронное издание. – 2018. – Т. 12. – №. 6. – С. 29-34.

3. Беленова И. А., Рожкова Е. Н. Регистрация изменений минерализации эмали при применении препарата на основе ионов кальция и аминокислот //Актуальные проблемы медицины. – 2019. – Т. 42. – №. 4. – С. 488-496.

4. Nefedova I. F. et al. Определение эффективности применения реминерализующего препарата на эмаль и дентин зубов методом растровой микроскопии после процедуры химического отбеливания: экспериментальное нерандомизированное исследование //Клиническая стоматология. – 2024. – Т. 27. – №. 4. – С. 34-39.

5. Nikolishyna E. V., Marchenko A. V., Nikolishyn I. A. EFFICIENCY OF TOOTH DISCOLORATION TREATMENT USING BLEACHING SYSTEMS WITH DIFFERENT TYPES OF ACTIVATION AND CONCENTRATION OF HYDROGEN PEROXIDE //WORLD OF MEDICINE AND BIOLOGY. – 2018. – №. 3. – С. 99-102.

6. Perkhach R. Y. et al. Method of Structural Semantic Analysis of Dental Terms in the Instructions for Medical Preparations //COLINS. – 2020. – С. 662-669.

7. Postnikov M. A. et al. A comparative assessment of the occurrence of hyperesthesia after a course of home teeth whitening with various kits //Aspirantskiy Vestnik Povolzhiya. – 2023. – Т. 23. – №. 2. – С. 27-31.

8. Titova O. Age aspects of treatment of teeth discoloritis //Actual problems in dentistry.—2019. – 2019. – Т. 4. – С. 61-5.

9. Tiunova N. V., Naberezhnova S. S., Basheva O. S. The study of the roughness of the enamel surface during various types of refinishing in the process of minimally invasive treatment of dental fluorosis //VolgaMedScience. – 2022. – С. 567-569.

10. Vlasova N. et al. Influence of professional teeth whitening on oral hygiene: Long-term results //Journal of International Society of Preventive and Community Dentistry. – 2021. – Т. 11. – №. 4. – С. 408-413.

11. Zakharov V. et al. Aerographic application of composite dental materials: effective elimination of tooth enamel destruction and improvement of aesthetic qualities of discolorite treatment //Applied Information Aspects of Medicine (Prikladnye informacionnye aspekty mediciny). – 2024. – Т. 27. – №. 1. – С. 37-42.

12. Фуркатов, Ш. Ф. (2025). КЛИНИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ОПТИМИЗАЦИЯ МЕТОДОВ ЛЕЧЕНИЯ ДИСКOLORИТНЫХ ЗУБОВ. В Вестник фундаментальной и клинической медицины. (Т. 6, Выпуск 20, сс. 46–53). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17551336>

Effectiveness of Digital Flashcards Compared to Traditional Methods in Vocabulary Learning

Mukhlisa Odilova Qobilovna

Yangi Asr University Faculty of Western Languages and Literature, English
Language Instructor

Email: muhlissodilova@gmail.com

Abstract

Vocabulary knowledge is a crucial component of second language proficiency. Digital flashcards have become increasingly common in language learning due to technological advancements, but traditional methods such as paper flashcards and vocabulary notebooks remain widely used. This study compares the effectiveness of digital flashcards with traditional techniques by reviewing current research. Findings indicate that digital flashcards—especially those supported by spaced-repetition systems (SRS)—enhance long-term retention, recall accuracy, and learner motivation. Traditional methods, however, support deeper processing through handwriting and enable vocabulary learning in low-technology contexts. The article concludes that a blended approach may provide the greatest benefits.

Keywords: digital flashcards, vocabulary acquisition, traditional learning methods, English language learning, learner engagement, language teaching strategies, mixed-ability classrooms

Introduction

Vocabulary acquisition is a foundational element in second language learning and directly supports reading comprehension, writing quality, and overall communicative competence (Nation, 2013). Traditionally, learners have relied on notebooks, word lists, and paper flashcards to memorize new vocabulary. These methods are simple, affordable, and accessible in many educational contexts.

However, with the rapid development of educational technology, digital flashcard tools such as Anki, Quizlet, and Memrise have emerged, incorporating multimedia features and spaced-repetition algorithms. Research suggests that these tools may significantly improve retention and motivation (Ashcroft et al., 2021; Nakata, 2011). Despite their growing popularity, debate remains about whether digital methods truly outperform traditional approaches, particularly in contexts with limited technological access.

The purpose of this paper is to examine and compare the effectiveness of both methods to provide practical insights for teachers, students, and curriculum developers.

Methods

This study uses a comparative literature review methodology. Peer-reviewed studies, books, and conference proceedings published between 2010 and 2024 were reviewed. The search included Google Scholar, ERIC, JSTOR, and ResearchGate using key terms such as digital flashcards, vocabulary learning, traditional methods, SRS, and L2 acquisition.

Inclusion criteria were:

- 1. Studies comparing digital and traditional vocabulary learning tools*
- 2. Research conducted in second language learning contexts*
- 3. Empirical findings on retention, recall, motivation, or cognitive processing*

Key literature included works by Nation (2013), Webb & Nation (2017), Nakata (2011), Ashcroft et al. (2021), and Kondo & Yamamoto (2015). No new empirical data were collected; themes were synthesized from existing research.

Results

Recall and Retention

Digital flashcards consistently demonstrate superior results in recall tests due to spaced-repetition algorithms that schedule reviews at optimal intervals (Nakata, 2011). Learners using digital tools outperform those who rely on paper flashcards (Kondo & Yamamoto, 2015). The spaced-repetition research of Ebbinghaus (2011/1885) supports algorithm-based review as highly effective for long-term memory.

Learner Motivation

Studies show higher motivation when learners use digital tools because of multimedia support, instant feedback, and gamified design (Ashcroft et al., 2021; Sundqvist & Sylvén, 2016). Traditional techniques, while reliable, are often perceived as repetitive or less engaging.

Accessibility and Practicality

Traditional vocabulary learning is accessible in all contexts and does not require devices or internet connectivity. Handwriting also supports deeper memory encoding (Mueller & Oppenheimer, 2014). Digital flashcards, however, offer portability and efficiency, enabling learners to review vocabulary anytime using mobile devices.

Depth of Processing

Traditional methods may encourage deeper cognitive engagement because learners write words manually, create sentences, and personalize learning (Nation, 2013; Webb & Nation, 2017). Digital flashcards, while faster, sometimes promote surface-level memorization unless integrated with additional learning tasks.

Discussion

The findings reveal that digital flashcards are highly effective for rapid review, recall enhancement, and long-term retention. The interactive nature and SRS algorithms make them particularly powerful for modern learners. However, traditional methods should not be dismissed. They promote deeper understanding and remain important in low-resource environments or classrooms prioritizing handwriting practice.

Conclusion

Digital flashcards offer significant advantages in vocabulary retention, recall accuracy, and learner engagement. Traditional methods, however, remain essential for deep processing and accessibility. A combination of both approaches appears to provide the best overall strategy for vocabulary acquisition in second language contexts such as Uzbekistan.

A blended approach may yield the best outcomes:

Digital flashcards for efficient review and spaced repetition

Traditional techniques for semantic depth, personalized learning, and low-tech accessibility

Teachers in Uzbekistan and similar contexts may benefit from integrating both methods depending on learner needs and technological availability. Future research

could examine student performance across blended models in local universities or secondary schools.

References

1. Ashcroft, R. J., Cvitkovic, R., & Praver, M. (2021). Digital flashcards vs. paper flashcards for vocabulary learning: A comparative study. *Language Learning & Technology*, 25(2), 1–15.
2. Ebbinghaus, H. (2011). *Memory: A contribution to experimental psychology*. (Original work published 1885). Martino Publishing.
3. Godwin-Jones, R. (2014). Emerging technologies: Mobile-assisted language learning. *Language Learning & Technology*, 18(2), 2–11.
4. Kondo, T., & Yamamoto, K. (2015). The effectiveness of spaced repetition on vocabulary learning. *Journal of Applied Linguistics*, 32(1), 45–62.
5. Mueller, P., & Oppenheimer, D. (2014). The pen is mightier than the keyboard: Advantages of longhand note-taking. *Psychological Science*, 25(6), 1159–1168.
6. Nakata, T. (2011). Computer-assisted second language vocabulary learning in a paired-associate paradigm: A critical investigation of flashcard software. *Computer Assisted Language Learning*, 24(1), 17–38.
7. Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge University Press.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SUV RESURSLARINI TEJASH VA UNDA FOYDALANISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Norboyeva Farzina

Nizomiy nomidagi O'zMPU "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi Magistratura 1-
bosqichi talabasi.

Xalilova Xurshida

Nizomiy nomidagi O'zMPU "Boshlang'ich ta'lim pedagogika" kafedrası dotsenti.

Annotatsiya : Ushbu ilmiy maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida suv resurslarini tejash, ulardan oqilona foydalanish, ekologik madaniyat va mas'uliyatni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqot davomida o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishga doir nazariy qarashlar, suv tejash bo'yicha amaliy topshiriqlar, interfaol o'yinlar va loyihaviy ishlarning o'quvchilarga ta'siri o'rganildi. Mazkur maqola boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va ekologik ta'lim mutaxassislari uchun metodik tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: suv resurslari, tejash, boshlang'ich sinf, ekologik tarbiya, pedagogik asoslar

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ЭКОНОМИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация : В данной научной статье освещены педагогические основы экономии водных ресурсов, их рационального использования, формирования экологической культуры и ответственности у учащихся начальных классов. В ходе исследования изучалось влияние теоретических взглядов на развитие экологического сознания учащихся, практических заданий по водосбережению, интерактивных игр и проектных работ на учащихся. Эта статья содержит методические рекомендации для учителей начальных классов, методистов и специалистов по экологическому образованию.

Ключевые слова: водные ресурсы, экономия, начальная школа, экологическое воспитание, педагогические основы

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF FORMING SKILLS OF WATER RESOURCE SAVING AND USE IN PRIMARY SCHOOLS

Abstract : This scientific article highlights the pedagogical foundations of saving water resources, their rational use, and the formation of ecological culture and responsibility in primary school students. During the study, the influence of theoretical views on the development of students' environmental awareness, practical tasks on water conservation, interactive games, and project work on students was studied. This article contains methodological recommendations for primary school teachers, methodologists, and environmental education specialists. approaches.

Keywords: **water resources, conservation, primary school, environmental education, pedagogical foundations**

Kirish

Suv resurslari inson hayoti uchun asosiy ne'matlardan biridir. Global iqlim o'zgarishi, aholining ko'payishi hamda resurslardan noto'g'ri foydalanish tufayli suv tanqisligi ortib bormoqda. Shu sababli jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantirish, ayniqsa boshlang'ich ta'lim jarayonida suvdan oqilona foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifadir. Bugungi kunda suv resurslarining kamayishi, global iqlim o'zgarishi va ekologik muammolarning kuchayishi insoniyatdan mas'uliyatli yondashuvni talab qiladi. Suv taqchilligi nafaqat ekologik, balki ijtimoiy hamda iqtisodiy xavf tug'dirmoqda. Shu sababli suvni tejash madaniyatini erta yoshdan, xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Tabiiy resurslar ichida suv o'ziga xos shunday resurski, uni o'rnini bosadigan bironta resurs mavjud emas. Zero, suv hayot manbai ekanligini faqat issiq va o'ta issiq, quruq iqlim sharoitidagina to'la tasavvur etish mumkin. Xalq iborasi bilan aytganda, qayerda suv paydo bo'lsa, o'sha yerda hayot boshlanadi, suv tugagan yerda esa hayot ham tugaydi. Shuning uchun ham qadim zamonlardan buyon o'lkamizda suvga hurmat, uni e'zozlash, isrofgarchiligiga va ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik ruhi hukm surgan. Bugungi kunda xalq orasida uchraydigan quyidagi iboralarga e'tibor qaratish davr talabidir. Suvday serob bo'l, oldingdan oqqan suvning qadri yo'q.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida suvni tejash ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali pedagogik texnologiyalarni qo'llash juda muhimdir. O'yinlar, tajribalar, guruh mashg'ulotlari, loyihalar va multimedia vositalari orqali mavzu chuqur o'zlashtiriladi.

Asosiy qism

Iqlim o'zgarishining globallashuvi, sahrolanish jarayonining dunyo miqyosida davom etishi natijasida suv tanqisligi xavfi tobora jiddiy tus olmoqda. Yevroosiyo qit'asining chorrahasida joylashgan Markaziy Osiyo davlatlarida, ayniqsa, O'zbekiston Respublikasida suv tanqisligi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Shu bois tahdid solayotgan xavfni bartaraf etish choratadbirlarini ko'rish respublikamiz suv resurslaridan foydalanishni boshqarishning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Bugun O'zbekistonning ekologik xavfsizligi nuqtai nazaridan qaraganda, suv zaxiralarining, shu jumladan yer usti va yer osti suvlarining keskin taqchilligi hamda ifloslanganligi katta tashvish tugdirmoqda. Butun dunyoda, jumladan O'zbekiston Respublikasining daryolari, kanallari, suv omborlari va hatto yer osti suvlari ham har taraflama inson faoliyati ta'siriga uchramoqda. Ma'lum bir ilmiy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, soni doimiy o'sib borayotgan yer aholisi uchun suv ta'minoti keskinlashib bormoqda. Suv resurslarining asta-sekin cheklanib borishi, qaysidir ma'noda zanjirga aylangan holda juda ko'p ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi. Bu holat sabab mamlakat suv tanqisligi, tuproq sho'rlanishi, ekilayotgan ekinlarning hosildorligi kamayib borishi, oxir-oqibat esa oziq-ovqat yetishmovchiligi bilan yuzlashadi. Bunday qaltis vaziyatdan chiqib ketishning yagona yo'li-toza ichimlik suvidan to'g'ri va oqilona foydalanish, qishloq xo'jaligida suv isrofgarchiligiga yo'l qo'ymaslik.

Suvdan oqilona foydalanish ko'nikmalarining ahamiyati

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda ekologik ong shakllanish jarayoni juda tez kechadi. Bu yoshdagi o'quvchilar ko'proq kuzatish, tajriba qilish va qiziqarli faoliyat orqali bilim oladilar. Shuning uchun suvni tejashga oid mashg'ulotlar ko'proq amaliy, o'yinli va tajribaviy bo'lishi juda muhimdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida suvni tejash ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali pedagogik texnologiyalarni qo'llash juda muhimdir. O'yinlar, tajribalar, guruh mashg'ulotlari, loyihalar va multimedia vositalari orqali mavzu chuqur o'zlashtiriladi.

Pedagogik texnologiyalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida suvni tejash ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali pedagogik texnologiyalarni qo'llash juda muhimdir. O'yinlar, tajribalar, guruh mashg'ulotlari, loyihalar va multimedia vositalari orqali mavzu chuqur o'zlashtiriladi.

Pedagogik jarayonda vizual ko'rsatmalar, tajribalar, videodarslar, loyiha ishlari, rolli o'yinlar, guruhli topshiriqlar kabi metodlar samarali sanaladi. Masalan, 'Bir kunda

qancha suv sarflayman?’ mavzusidagi loyiha o‘quvchilarga real hayotdagi suv sarfini hisoblab ko‘rish imkonini beradi.

Shuningdek, quyidagi amaliy mashg‘ulotlar samarali natija beradi:

- Kranni to‘g‘ri yopish bo‘yicha trening;
- Suv oqimini o‘lchash tajribasi;
- Tomchilatib sug‘orish modelini yasash;
- Suvni tejash bo‘yicha plakatlar tayyorlash.

Amaliy mashg‘ulotlar va tajribalar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida suvni tejash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun samarali pedagogik texnologiyalarni qo‘llash juda muhimdir. O‘yinlar, tajribalar, guruh mashg‘ulotlari, loyihalar va multimedia vositalari orqali mavzu chuqur o‘zlashtiriladi. Maktab darslarida interfaol o‘yinlar o‘quvchilarning ikki tomonlama faolligini oshiradi. Masalan, ‘Tejamkor kim?’ o‘yini davomida o‘quvchilar turli vaziyatlar bo‘yicha to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rganadilar. ‘Suv izlari’ mashqi esa har bir faoliyatda qancha suv sarflanishini aniqlashga yordam beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida suvni tejash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun samarali pedagogik texnologiyalarni qo‘llash juda muhimdir. O‘yinlar, tajribalar, guruh mashg‘ulotlari, loyihalar va multimedia vositalari orqali mavzu chuqur o‘zlashtiriladi. Har bir o‘quvchining ota - onalariga suv resurslarini tejash undan oqilona foydalanish mavzularida kerakli tushuntirishlar berib boriladi.

Jadval . Suv iste‘moli bo‘yicha ma’lumotlar

Ushbu jadvalda bolalar odatda bajaradigan oddiy faoliyatlar (tish yuvish, qo‘l yuvish, o‘simlik sug‘orish) jarayonida sarflanadigan taxminiy suv miqdori ko‘rsatilgan. Jadval orqali o‘quvchilarga qaysi jarayonda qancha suv ketishi va uni qanday kamaytirish mumkinligi tushuntiriladi. Ushbu ma’lumotlar o‘quvchilarga suv sarfi qaysi jarayonlarda ortishini tushuntirishga xizmat qiladi.

Faoliyat	O‘rtacha suv sarfi	Izoh
Tish yuvish	2 litr	Kran yopilganda

Qo'1 yuvish

1 litr

Tejamkor usulda

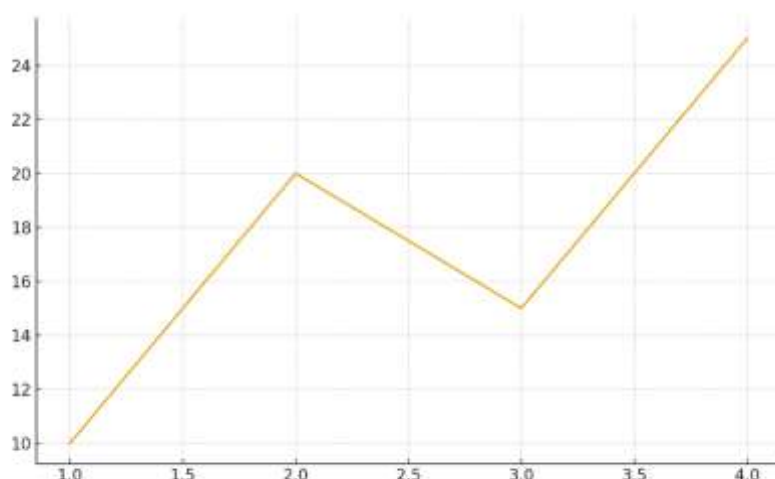
O'simlik sug'orish

3 litr

Tomchilatib sug'orish

Diagramma . Suv tejash monitoringi natijalari

Ushbu diagramma boshlang'ich sinf o'quvchilarida suvni tejash bo'yicha 4 hafta davomida o'tkazilgan monitoring natijalarini aks ettiradi. 1-haftadan 4-haftagacha suv sarfining kamayishi yoki ko'payish dinamikasi ko'rsatilgan. Diagramma orqali o'quvchilarni suvni tejashdagi o'sish yoki pasayish tendensiyalarini tahlil qilishga o'rgatish mumkin.

Xulosa

Yuqoridagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda suvni tejash ko'nikmalarini shakllantirish uzluksiz, tizimli va zamonaviy metodlarga asoslangan ta'limni talab qiladi. Boshlang'ich sinflarda suvni tejash ko'nikmalarini shakllantirish – ekologik tarbiyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Suvga nisbatan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ananalarimizni yosh avlod ongiga singdirish yo'llarini takomillashtirish va hokazolar. Maqolada keltirilgan metodlar va amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarda mas'uliyatli munosabat, iqtisodiy fikrlash, tabiatni asrash motivatsiyasini kuchaytiradi. O'quvchilarni suvni qadrlashga o'rgatish – kelajak avlodni barqaror rivojlanishga yo'naltiruvchi eng samarali yo'ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya qo'mitasi hisobotlari
2. X.I.Valiyev, Sh.O.Muradov, B.M.Xolbayev. Suv resurslaridan mukammal foydalanish va muhofaza qilish. To'ldirilgan 2-nashri - T.: «Fan va texnologiya», 2010,168 bet.
3. Boshlang'ich ta'lim metodikasi – Darslik
4. Ekologik tarbiya bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami
5. Sultonov A.S., Xudayberganov Z.D., Qo'chqorova S.A. Suv xo'jaligi iqtisodiyoti.- T., 2010 y.

BARQAROR MODA TAMOYILI: ILG'OR TAJRIBALARNING ZAMONAVIY MODAGA INTEGRATSIYASI

Abdullayeva F.S.

K.Behzod nomidagi MRDI instituti “Libos dizayni” kafedrası o‘qituvchisi, s.f.f.d.
(PhD)

Saidova A.M.

K.Behzod nomidagi MRDI instituti “Libos dizayni” kafedrası 1-kurs magistranti

Anotatsiya: Ushbu maqolada XXI asr moda sanoatining ekologik va ijtimoiy muammolari fonida barqaror moda konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ekologik harakatlarning modaga ta’siri, slow fashion konsepsiyasining nazariy asoslari, etik mehnat tamoyillari, aylanma iqtisodiyot modeli hamda Earth Logic kabi zamonaviy yondashuvlarning ilmiy mazmuni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Barqaror moda; ekologik dizayn; slow fashion; aylanma iqtisodiyot; tekstil chiqindilari; etik mehnat; circular economy; eco-design; zero-waste dizayn; ekologik barqarorlik; modada innovatsiya.

XXI asr modasi globallashuv, texnologik taraqqiyot va iste’mol madaniyatining o‘zgarishi natijasida keskin rivojlandi. Biroq bu rivojlanish bilan birga moda sanoatining ekologik va ijtimoiy muammolari ham chuqurlashdi. Bugungi kunda moda sanoati dunyoda neft sanoatidan keyin ikkinchi yirik ifloslantiruvchi soha sifatida tilga olinmoqda. Tekstil chiqindilarning ko‘payishi, sintetik to‘qimalardan chiqayotgan mikroplastiklar, paxta yetishtirishda sarflanadigan suvning haddan tashqari ko‘pligi, ishlab chiqarish jarayonidagi kimyoviy moddalar va mehnatning ekspluatatsiya qilinishi modaning an’anaviy tizimiga nisbatan keskin tanqidlarni kuc haytirdi.

Shu sharoitda barqaror moda tushunchasi ilmiy-nazariy yo‘nalish sifatida shakllana boshladi. Mazkur konsepsiya ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat, iqtisodiy samaradorlik, madaniy merosni saqlash va texnologik innovatsiyalarni bir butun tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Barqaror moda nafaqat ekologik muammolarga javob bo‘lishi, balki modaning kelajakdagi rivojlanish strategiyasini shakllantiruvchi nazariy platforma sifatida qaralishi bilan ahamiyatlidir.

Qayd etish joizki, globalizatsiyaning moda sanoatiga integratsiyasi natijasida shakllangan “fast fashion” moda tendensiyalarining bir necha o‘n yilliklar davomida ekologiyaga ko‘rsatgan salbiy ta’siri hamda, moda sohasining o‘rta va quyi segmentlari

maxsulotlarini ishlab chiqarish uchun tanlangan mamlakatlarda ishchilar uchun yaratilgan qoniqarsiz shart sharoitlar sekin asta ushbu moda tendensiyalariga nisbatan ekologiyani asrash tashkilotlari tomonidan xalqaro ta'qiqlarni paydo bo'lishini sabab bo'ldi. Bu jarayondagi global muammolarning yechimi sifatida shakllantirilgan "barqaror moda" tamoyili so'nggi o'n yillikda global ta'sir kuchiga ega bo'lib kelmoqda. "Barqaror moda (sustainable fashion) - atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatmasdan, ekologik va ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli tarzda ishlab chiqariladigan, sotiladigan, foydalaniladigan va utilizatsiya qilinadigan moda mahsulotlarini yaratish faoliyati".

"Barqaror moda" tushunchasi "barqaror rivojlanish" (inglizcha: sustainable development; sustainability – "barqaror") atamasi bilan bog'liq bo'lib, u ilk marotaba BMTning atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha Butunjahon komissiyasining 1987 yildagi "Our Common Future" hisobotida qo'llanilgan. Unda hozirgi avlodlarning hayotiy ehtiyojlarini qondirish kelajak avlodlarni bunday imkoniyatlardan mahrum qilmasdan amalga oshirilishi zarur degan inson taraqqiyoti modeli tasvirlangan. 2004 yilda BMT Bosh kotibi Kofi Annan "G'amxo'rlik g'alabani omili" hisobot ma'ruzasida barqaror biznesning ESG tamoyillarini shakllantirdi: E (inglizcha: atrof-muhit) - atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat; S (ing. social - ijtimoiy) - yuqori ijtimoiy mas'uliyat; G (inglizcha governance - menejment) - yuqori sifatli korporativ boshqaruvni ta'minlashni o'z ichiga oladi. [1.] Barqaror moda quyidagilarni o'z ichiga oladi: ishchilar uchun xavfsiz va ahloqiy mehnat sharoitlari, tabiiy resurslardan mas'uliyat bilan foydalanish, chiqindilarni minimallashtirish yoki yo'q qilish, ishlab chiqarish hududi iqtisodiyotini qo'llab-quvvatlash, ishlab chiqarish to'g'risidagi ma'lumotlarning shaffofligi kabi talablarni shular jumlasiga kiritish mumkin.

E'tiborlisi shundaki, o'z brendlarini barqaror moda tamoyili asosida rivojlantirayotgan kompaniyalar ishlab chiqarish faoliyalarida uglerod gazini kamaytirishga, tabiiy mo'yna, teri va patlardan foydalanishdan bosh tortishga, qayta ishlash usullaridan foydalanishga va mahsulotlarni ekologik toza qadoqlashga intilmoqdalar. Oqibatida, bugungi kunda - B Corp, Bluesign, Fair Trade USA kabi bir qator xalqaro sertifikatlar mavjud bo'lib, ular iste'molchilarga moda brendining barqarorligini baholash imkonini bermoqda. [2, 117-b.]

Bugungi kun zamonaviy moda industriyasida "Barqaror moda" tamoyilining bir necha ustuvor yo'nalishlari amaliyotini kuzatish mumkin. Xususan:

1. Barqaror moda tamoyilining shakllanishi: ekologik va ijtimoiy asoslar.

Barqaror modaning dastlabki nazariy ildizlari 1960–1980 yillardagi ekologik harakatlarga borib taqaladi. Aynan shu davrda iste'mol jamiyati va sanoatlashtirish

oqibatida paydo bo'lgan ekologik muammolar jiddiy ilmiy muhokamalarni keltirib chiqardi. Tekstil ishlab chiqarishdagi suv va energiya sarfi, bo'yoqlarning kimyoviy tarkibi, global transport tizimining karbon izi va chiqindilarning to'planishi barqarorlikka doir ilk ilmiy qarashlarni shakllantirdi.

1972-yilda nashr qilingan “The Limits to Growth” (Rome Club) hisobotida cheksiz iqtisodiy o'sishning ekologik chegaralari borligi ta'kidlangan bo'lib, bu fikr keyinchalik moda sanoatiga ham tatbiq qilina boshlandi. Tekstil dizaynerlari hamda ishlab chiqaruvchilar ekologik dizayn, biomateriallardan foydalanish va energiya samaradorligi kabi tamoyillarni izlay boshlashdi. 1990-yillarga kelib barqaror moda konsepti ilmiy muhitda shakllanib, “eko-dizayn”, “eco-efficiency”, “LCA – hayotiy sikl tahlili” kabi tushunchalar paydo bo'ldi. Shu davrda moda mahsulotini faqat obyekt sifatida emas, balki tizim sifatida ko'rish g'oyasi yetakchi o'rin egalladi.

XX asrning ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari modasi uchun ratsionallik, ekologiklik, dolzarblikning etnik tendensiyalarda e'lon qilingan uyg'unligi uning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi.

Bugungi kunda zamonaviy modaning muhim g'oyalaridan biri — bu ekologik yo'nalish bo'lib, u ishlab chiqarishdan tortib mahsulotni iste'mol qilishgacha bo'lgan barcha sohalarni qamrab oladi. Moda uchun “tabiatga ehtiyotkor munosabat” XX asrning oxirgi choragida “cheksiz iste'mol” davrida dolzarb amaliyotga aylandi. Aynan shu davr “fast fashion” (tezkor moda) fenomenining paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi, bu fenomen mass-market segmentida o'z ifodasini topdi, uning toifalaridan biri mahsulot assortimentining “cheksizligi” va iste'molchi uchun yangiliklarning tez mavjudligiga bo'lgan talabni qondirish bo'ldi. Shu bilan birga, mass-market industriyasi shakllanish bosqichida mahsulotlarning va ularni ishlab chiqarishning ekologikligiga e'tibor bermaslik orqali o'zini obro'sizlantirdi. Bu ishlab chiqarish va yetkazib berishda atrof-muhitning ifloslanishi, korxonalarning offshor zonalarda joylashishi [3].

2. *Barqaror modaning ilmiy rivojlanish davri: slow fashion, etik mehnat va dizayn innovatsiyalari.* 2000-yillarda barqaror moda akademik tadqiqotlar markaziga aylandi. Mazkur davrda Kate Fletcher tomonidan “slow fashion” konsepsiyasining ishlab chiqilishi barqaror moda nazariyasi uchun burilish nuqtasi bo'ldi. Fletcher modaning iqtisodiy samaradorlikdan tashqari ekologik ong, madaniy barqarorlik va uzoq umrli mahsulot yaratish kabi mezonlarga asoslanishi zarurligini ta'kidladi.

Slow fashion quyidagilarni o'z ichiga oladi: mahsulotning uzoq umrli bo'lishi; iste'molning ongli va mas'uliyatli bo'lishi; mahalliy ishlab chiqarishni qo'llab-

quvvatlash; qo'lda bajariladigan va an'anaviy hunarmandchilikni tiklash; sifatni miqdordan ustun qo'yish.

Shu bilan birga, 2000–2010-yillar davomida Fair Trade, etik yetkazib berish zanjirlari, mehnat huquqlari va ishlab chiqarish shaffofligi bo'yicha jahon miqyosidagi harakatlar kuchaydi.

Bangladesh, Kambodja va Hindistondagi tikuvchilik fabrikalarida mehnat ekspluatatsiyasi jiddiy xalqaro muhokamalarga sabab bo'lib, barqaror modaning ijtimoiy komponenti alohida ahamiyat kasb etdi.

3. *Aylanuvchan iqtisodiyot (circular economy) tamoyillari va barqaror modaning yangi paradigmalari.* 2010-yillardan boshlab barqaror moda rivojining asosiy vektorlari aylanishchi iqtisodiyot (circular economy) tamoyillariga o'tdi. Bu modelda “olish–ishlatish–tashlab yuborish” tizimi o'rniga “qayta tiklash–qayta ishlash–yopiq sikl” tamoyillari ustunlik qila boshladi.

Aylanishchi iqtisodiyotning (circular economy) modaga tatbiqi quyidagilarni o'z ichiga oladi: materiallarning doimiy aylanishini ta'minlash; chiqindilarni resurs sifatida qayta ishlash; Cradle to Cradle (C2C) sertifikat tizimi; qayta yaratiladigan tolalar (regenerative fibers); biologik parchalanadigan mato tayyorlash; qayta ishlangan poliestер va organik paxta hom ashyosini ishlab chiqarishni rag'batlantirish.

Aytish mumkinki, McDonough va Braungart tomonidan ishlab chiqilgan - “Cradle to Cradle” modeli modada kimyoviy “yashil formulalar”, toksik moddalardan voz kechish va yopiq siklli ishlab chiqarish tizimlarini joriy etishga asos bo'ldi.

Zero-waste dizayn yo'nalishi esa Timo Rissanen, Alison Gwilt kabi tadqiqotchilar tomonidan ijodiy dizayn metodologiyasi sifatida ishlab chiqildi. Ushbu yondashuv libos konstruktsiyasini qurish jarayonida matodan 100% foydalanishni ko'zda tutadi, bu esa moda sanoatida eng katta muammolardan biri — chiqindi matolarning kamayishiga xizmat qiladi.

4. *Zamonaviy bosqich: Earth Logic, madaniy barqarorlik va post-iste'mol konsepsiyasi.* So'nggi bosqich barqaror modaning yanada keng qamrovli, tizimli va madaniy asoslangan yondashuvini o'z ichiga oladi. Fletcher va Tham tomonidan taklif etilgan Earth Logic Fashion Action Research Plan modaning kelajagini ekologik manfaatlar markaziga qaytarishni talab qiladi. Ushbu modelda quyidagi tamoyillar ilgari suriladi: modani iqtisodiy o'sish vositasi sifatida emas, balki ekologik tizimning bir qismi sifatida talqin qilish; iste'molni keskin kamaytirish (“less fashion”); modada madaniy merosni tiklash va qo'llab-quvvatlash; lokal dizayn va lokal ishlab chiqarishga qaytish; jamiyat ehtiyojlariga moslashtirilgan dizayn modellarini yaratish.

Earth Logic modeli modaga antropotsentrik yondashuvni emas, balki ekologik adolat va madaniy barqarorlikni ustun qo'yadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Barqaror moda" tushunchasi bir necha bosqichda shakllangan murakkab tamoyildir. 1960–1980-yillardagi ekologik harakatlar bu g'oyaga asos yaratgan bo'lsa, 2000-yillardan keyingi ilmiy izlanishlar barqaror modani mustaqil akademik soha sifatida shakllantirdi. Slow fashion, eco-design, circular economy va Earth Logic kabi yondashuvlar modaning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda asosiy konsepsiyalar sifatida maydonga chiqdi.

Bugungi kunda barqaror moda shunchaki alternativ yondashuv emas, balki moda sanoatining kelajagi, uning global ekologik mas'uliyatni qabul qilishi va inson salomatligi hamda madaniy merosni asrashga qaratilgan umumjahon harakatidir.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Кручинина Д. Устойчивая мода в современном научном дискурсе: исследовательские подходы. <https://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivaya-moda-v-sovremennom-nauchnom-diskurse-issledovatelskie-podhody>.
2. F.Abdullayeva. Modalar dizayni aspektlarining ustuvor tamoyillari. S.f.f.d. (PhD) dissertatsiyasi. 2024 y. 117 b.
3. М. В. Яковлева Влияние моды на развитие творческих (креативных) индустрий.2022
4. Rissanen, T., & McQuillan, H. Zero waste fashion design. Bloomsbury Publishing. 2016.
5. Sandin, G., & Peters, G. M. Environmental impact of textile reuse and recycling – A review. Journal of Cleaner Production, 184, 2018, 353–365.
6. Sherburne, A. The business of sustainable fashion. Journal of Fashion Marketing and Management, 13(2), 2009, 187–201.
7. Turker, D., & Altuntaş, C. Sustainable supply chain management in the fast fashion industry. Journal of Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 21(4), 2014, 193–204.

ARTISTIC REPRESENTATION OF HUMAN VALUE AND FAMILY THEMES IN UZBEK DRAMATURGY OF THE 1940s–1960s

Akhror-Murod Irodabegim Tolibjon qizi

Uzbek State Institute of Art and Culture PhD student

Annotation: The article analyzes the stage interpretations of Uzbek dramaturgy of the 1940s–1960s based on the reconstruction method. It examines how ideas such as post-war spiritual revival, human value, family value, compassion, and the value of peace are expressed through dramaturgical structure and stage presentation. In conditions where performances have not been fully preserved, reconstructive analysis is carried out based on play texts, critical articles, and press materials.

Keywords: idea, play, dramatic structure, reconstructive method, stage expression

The period of the 1940s–1960s represents a sharp historical, social, and aesthetic turning point in Uzbek theatre art. During the war years, theatre served the activities behind the front, and in the post-war period, one of its main tasks remained restoring human spirit, strengthening society morally, and showing the inner strength and spiritual stability of the individual. Dramaturgy played a central role in this process. Most performances of this period were not recorded, and no video materials have been preserved. Therefore, reconstructing stage interpretations using the reconstruction method is an important scientific direction in today's theatre studies. One of the main features of dramaturgy of this period was the artistic representation of the heavy consequences of the war. In plays staged during this period—such as K. Yashin's "Death to the Invaders" (1942, dir. M. Uygur), "General Rahimov" (1950, dirs. Y. Bobojonov, Sh. Qayumov), "Guiding Star" (1957, dir. T. Khojayev), I. Sulton's "The Flight of the Eagle" (1942, dirs. I. Bersanov, A. Turdiyev), and Uygun's "Mother" (1943, dir. A. Turdiyev)—ideas such as loyalty and love for the homeland, duty to the nation and family, bravery and courage, honor and pride were emphasized. Another leading feature of the dramaturgy of this period was reflecting the spirit of the era by elevating human value. In the plays of authors such as Uygun, Maqsud Shayhzoda, Izzat Sulton, Hamid Olimjon, Sh. Tuygun, Komil Yashin, Odil Yoqubov, Nazir Safarov, Abdulla Qahhor, S. Nuritdinov, Kh. Mukhtorov, B. Rahmonov, and R. Bobojonov, the disruption or restoration of the family environment was brought to the center of the stage. The war had caused severe damage to family well-being and continued to influence life for several decades. In plays such as Kh. Mukhtorov's

“Family Honor” (1949, dir. M. Uygur), O. Yoqubov’s “True Love” (1955, dir. T. Khojayev), and “Devotion” (1957, dirs. Sh. Magzumova, O. Khojayev), family values were expressed. The heroes’ return home, overcoming loss, and striving to repair broken bonds became the main source of conflict. In stage interpretations, symbolic objects—front-line letters, the glow of a light bulb, an empty chair, a child’s toy—conveyed the presence or absence of the family. Symbolic stage imagery such as light and darkness, gray backgrounds, minimalistic decorations, and elements evoking family space were widely used. Stage distance also carried symbolic meaning: characters positioned far apart signified spiritual separation; sitting close represented family unity.

The war brought issues such as human worth, the value of life, and the essence of humanity to the center of dramaturgy. The inner suffering of heroes and the stage expression of their emotional wounds shaped the overall artistic tone of the period. According to reconstructive assumptions, the use of lighting and simple yet meaningful stage movement served to emphasize the human psyche.

Directors of the time—Mannon Uygur, Yetim Bobojonov, A. Turdiyev, I. Bersanov, V. Vitt, T. Khojayev, J. Obidov, Sh. Qayumov, A. Ginzburg, and A. Qobulov—paid great attention to harmonizing dramaturgical conflict with stage expression. Theatre critics of the era wrote that performances focused on centralizing the conflict, reducing dialogue, and shifting acting toward psychological depth. For example, in his articles, Nazir Safarov—known as a dramaturg, Uzbek literary scholar, critic, theatre researcher, and correspondent—expressed scholarly views on the ideological-artistic analysis of dramaturgical works, character systems, and stage interpretation. Safarov evaluated the connection between a dramatic work and its stage interpretation as an important aesthetic issue, emphasizing that “stage interpretation must stem from the ideological-artistic structure of the play.” The general need of people in the post-war period was peace, stability, prosperity, and the appreciation of love and compassion. Dramaturgy and theatre art placed the individual and family values at the center.

These tendencies strongly influenced the subsequent development of Uzbek theatre. In conclusion, it can be said that the dramaturgy and stage interpretations of the 1940s–1960s served as a moral-aesthetic mirror of their time by bringing the concepts of human and family value to the forefront. Reconstructive approaches to restoring stage imagery make it possible to understand the unique features of the theatre of that era on a scientific basis.

References:

1. Sultonov I. Theory of Literature. – Tashkent: O‘qituvchi, 2005.
2. Tursunov T. History of Uzbek Theatre of the 20th Century (1900–2007). – Tashkent: Art Press, 2010.
3. Uygun. Works. – Tashkent: Literature and Art.
4. Safarov N. Issues of Dramaturgy and Stage Interpretation. Sharq Yulduzi. — 1956. — No. 4.

METHODS FOR OPTIMIZING EXTRACTION TECHNOLOGY OF UNCONVENTIONAL VEGETABLE OIL COMPOSITIONS AND INCREASING FATTY ACID YIELD

Serkayev Qamar Pardabayevich

Tashkent Chemical Technological Institute Faculty of Food and Wine Technology
Professor of the Department of Technology of Food, Perfumery, Cosmetics professor

Sherimbetova Sevara Oybek qizi

Tashkent Chemical Technological Institute Faculty of Food and Wine Technology
Food Technology (Technology of Oil and Fat Products) 1st year master's student

Vegetable oils are today a strategically important raw material widely used in the food industry, pharmaceuticals, cosmetology and biofuel production. Although traditional oilseeds - sunflower, cotton, soybean, safflower - remain market leaders, economic and environmental factors are making oil extraction from unconventional, unprocessed or poorly studied plants a pressing issue. Plants such as sesame, flax, pumpkin, amaranth, safflower, basil, black sesame are sources of lipids with high biological value.

The study of unconventional vegetable oils is associated not only with the uniqueness of their chemical composition, but also with the medical and industrial potential of their fatty acid spectrum. However, the extraction processes of such plants do not always give optimal results; The physicochemical properties of the raw material, moisture content, grinding state, interaction with solvents, temperature-pressure parameters have a significant impact on the yield. Therefore, improving and optimizing extraction technologies is an important scientific and technological direction for increasing the yield of fatty acids.

This thesis widely covers modern technological and scientific approaches to increasing the extraction efficiency of non-traditional oil plants, optimizing process parameters, and producing high-quality fatty acids.

The fat content of non-traditional oil plants varies from 20 to 60 percent. For example, flax contains 40–45% fat, black sesame 35–38%, sesame up to 50%, and pumpkin seeds 30–35%. These indicators make it possible to obtain high-quality lipids from them.[1]

Their advantages:

1. A large number of biologically active components: tocopherols, phospholipids, sterols, omega-3 and omega-6 acids.

2. High market demand due to lack of research: black sesame, flax, amaranth oils are in increasing demand in cosmetology.

3. Ecologically clean and inexpensive raw materials: most plants grow in rural areas in natural conditions without much expense.[3]

Also, the composition of fatty acids of non-traditional plants differs sharply from traditional oils. For example, linseed oil contains linolenic acid up to 55–65%, which is the highest indicator.

The extraction process depends on the following factors:

degree of grinding of the raw material

moisture content

chemical nature of the solvent

temperature

pressure

extraction frequency

mechanical mixing intensity

To improve the process on a scientific basis, calculations are made according to Fick's law of dispersion, Nernst distribution law and metabolic kinetics.

Solvents determine the solubility of the oil.

The most effective solvents are:

n-hexane

isopropyl alcohol

ethanol

supercritical CO₂[4]

Ethanol and CO₂ are environmentally friendly. CO₂ extraction is carried out at high pressure, giving very pure and high biological value fatty acids.

As the temperature increases, the extraction accelerates. However, very high temperatures can oxidize polyenoic acids. The optimal temperature is considered to be 45–60°C.

Disadvantages of existing processes

high energy consumption;

high solvent consumption;

accelerated oxidation process;

fatty acids decompose.

Therefore, new technological solutions are needed.

Supercritical CO₂ extraction

This method is considered ecological, safe and highly efficient.

Advantages:

high selectivity

high yield at low temperatures

no oxidation

no solvent residue

High-frequency waves break the cell wall and ensure rapid oil release.

Advantages:

process time is reduced by 2–3 times

solvent consumption is reduced

energy is saved

Enzymatic extraction

In this method, special enzymes break down plant cells and accelerate oil separation.

Advantages:

no chemicals are required

the biological value of the oil is preserved[5]

In conclusion, optimizing extraction technologies for obtaining fatty acids from unconventional vegetable oils is a very urgent issue from a scientific and practical point of view. Modern approaches — supercritical CO₂ technology, ultrasound, enzymatic and microwave extraction — significantly increase productivity, make the process environmentally friendly and preserve the biological value of fatty acids. Mathematical modeling of process parameters provides a solid scientific basis for increasing efficiency.

Obtaining high-quality, stable and energy-efficient fatty acids using optimized technologies creates great opportunities for industry and science.

References

1. Abdug'afforov, F. Yo. Lipidlar fraktsion distillatsiyasi va energiya samarador texnologiyalar. – Toshkent: “Fan”, 2021. – 130–162-betlar.
2. Tursunov, J. U. Yog‘ kislotalarini ajratishning vakuum distillatsiya usullari. – Farg‘ona: FDU nashriyoti, 2020. – 95–121-betlar.
3. Ochilov, K. R. O‘simlik moylarida oksidlanishni kamaytirishning texnologik yechimlari. – Nukus: Qoraqalpoq DU nashriyoti, 2019. – 57–87-betlar.
4. Habibullayev, Z. A. Superkritik CO₂ ekstraksiyasi asosida biologik faol yog‘ kislotalari olish. – Toshkent: “Innovatsiya”, 2023. – 140–176-betlar.
5. Yo‘ldoshev, S. R. O‘simlik moylari sifatini baholashning zamonaviy analitik metodlari. – Andijon: ADU nashriyoti, 2022. – 100–135-betlar.

INNOVATIVE APPROACHES TO STRENGTHENING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION

Abdunazarova Xurshidabonu Zohid qizi

Student of management department Group -80 Supervisor

Abdullayeva Aziza Khudaiberganovna

Tashkent State University of Economics Department of Foreign Language Teaching

aziza.abdullayeva@tsue.uz

Globalization and digital transformation processes are placing new demands on the higher education system. A specialist who can successfully operate in a market economy must not only have knowledge in his field, but also have a high level of communicative competence. Communicative competence is the ability of a person to effectively communicate with himself, the team and the environment, to clearly express his thoughts, argue, listen and adapt to various social situations. The use of innovative approaches to strengthen this competence in higher education is becoming an increasingly relevant issue. This thesis analyzes the role of modern innovative pedagogical technologies, digital tools and interactive methods in the development of communicative competence.

The concept of communicative competence was introduced into scientific circulation by scientists such as Hymes, Canale and Swain. According to their explanations, communicative competence consists of the following components:

1. Linguistic competence - knowledge of the language system;
2. Sociolinguistic competence - the ability to adapt to a speech situation;
3. Discursive competence - coherent text construction;
4. Strategic competence - the use of strategies for overcoming communication difficulties.

The development of these components in higher education requires the integrated use of innovative methods, technologies and digital platforms.

Innovative approaches to the development of communicative competence

Digital technologies create broad opportunities for strengthening students' language and communication skills. Based on the multimodal learning model, text, audio, video, graphics and interactive simulations are combined. Such an approach allows students to:

visually perceive various communicative situations;
participate in dialogue scenarios close to real life;

independently practice pronunciation, intonation and speech speed;
use audio-visual training to clearly express their thoughts.[3]

For example, virtual auditoriums, online debate platforms and digital speech analysis programs (speech analyzer) serve to automatically assess the fluency, grammatical correctness and communicative appropriateness of students' speech.

PBL as an innovative pedagogical model increases students' communicative activity. Working in a team on a problem situation develops such competencies as:

- questioning and answering skills;
- substantiating arguments;
- exchanging ideas within a group;
- defending one's point of view;
- successful communication in the decision-making process.

PBL practice shows that in order to create a solution to a problem, students learn to express their thoughts quickly, clearly and logically.

CLIL model - teaching based on the integration of content and language. In this model, students master information on a specialized subject in a foreign language. Through CLIL:

- scientific speech culture;
- oral and written communication;
- use of professional terminology;
- academic discussion skills

are significantly developed.

The CLIL approach is especially important in such fields as technology, economics, medicine, and information technologies.

In innovative education, debates are one of the most effective tools for the formation of communicative competence. Debate methods:

- critical thinking;
- culture of reasoning;
- active listening;
- logical speech;

Experiments on the use of innovative methods show the following results:

- through multimodal teaching, the fluency of students' speech improved by 20–35%;
- in PBL groups, the oral speech activity of students increased by 40–50%;

in faculties where the CLIL model was implemented, academic writing skills improved by 30%;

students who regularly participated in debates achieved a significant increase in the culture of reasoning;

students trained on the basis of VR increased the level of psychological confidence during communication.[2]

Attention to innovative approaches is also increasing in higher education institutions of Uzbekistan. In particular, the credit-module system, e-learning platforms, distance learning and blended learning are widely used to strengthen communicative competence.

In conclusion, the development of communicative competence in higher education cannot be effective without the use of modern innovative approaches. Digital pedagogy, PBL, CLIL, debate and gamification technologies involve students in an active communication process, stimulate independent thinking, and form a culture of academic and professional speech. When these approaches are used in an integrated manner, students acquire the ability to communicate effectively in any professional situation.

Therefore, higher education institutions should increase the competence of teachers to work with innovative technologies, revise educational programs based on modern communicative approaches, and widely introduce digital resources can achieve high results in strengthening communicative competence.

References

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimida raqamlashtirish strategiyasi 2021–2025. – Toshkent: Oliy ta’lim vazirligi nashriyoti, 2021. – 4–12-betlar.
2. Hymes, D. On Communicative Competence. – London: Penguin Books, 1972. – 45–89-betlar.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: CUP, 2014. – 110–145-betlar.
4. Berdiyeva, S. (2025). Challenges and solutions in developing critical thinking via project-based English language teaching. Problems and solutions of scientific and innovative research, 2(10), 204-206.
5. Berdiyeva S., (2025) Teacher strategies for cultivating critical thinking within project-based learning in EFL. Conference on the role and importance of science in the modern world, 2 (10) 222-224.

6. Kholmakhmatovna, B. S. (2025). The Importance of the PBL Model in Modern Education in Developing Cognitive and Critical Thinking in English Language Teaching. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 48, 102–104. Retrieved from <https://sjii.es/index.php/journal/article/view/856>

Linguoculturological Features of Short Stories in English and Uzbek Languages

Aripova Saodat Taxirovna

*Acting associated professor The University of Exact and Social Sciences Foreign
Languages and Literature Department
aripova_saodat8822@mail.ru*

Abstract

This article examines the linguoculturological characteristics of short stories in English and Uzbek, focusing on how cultural knowledge, national identity, and worldview are embedded in linguistic forms and narrative structures. Through comparative analysis, the study highlights differences and similarities in thematic motifs, cultural symbols, communicative norms, and linguistic representation of values in both literary traditions. Drawing on principles of linguoculturology, discourse analysis, and comparative stylistics, the article demonstrates how short stories reflect the cultural mentality of their respective societies. The findings indicate that English short stories often emphasize individualism, psychological depth, and implicit meaning, while Uzbek short stories foreground collectivist values, moral orientation, and explicit contextual grounding. The research underscores the importance of linguoculturological awareness for readers, translators, and educators working with bilingual literary materials.

Keywords: linguoculturology, short story analysis, English literature, Uzbek literature, cultural meaning, narrative discourse, comparative linguistics.

Short stories occupy an important position in world literature, serving as culturally dense texts that encapsulate social norms, values, traditions, and communicative practices. In recent decades, linguoculturology—a discipline at the intersection of linguistics and cultural studies—has offered powerful tools for analyzing how language encodes cultural meaning. Examining English and Uzbek short stories from a linguoculturological perspective allows researchers to explore the conceptualization of cultural identity, narrative patterns, and worldview in two distinct literary traditions. English literature, shaped by diverse historical periods and philosophical movements, often prioritizes psychological depth, character individuality, and symbolic subtlety. In contrast, Uzbek literature—deeply influenced by oral storytelling traditions, folklore, and communal values—tends to emphasize moral themes, social harmony, and cultural continuity. This article conducts a comparative analysis of the linguoculturological

features present in both traditions, focusing on linguistic choices, narrative strategies, and culturally determined conceptual frameworks. Linguoculturology investigates the relationship between language and culture, emphasizing how linguistic features reflect a community's worldview. It examines cultural connotations, symbolic meanings, ethnospecific concepts, and discourse practices encoded in texts. In literary studies, linguoculturology helps uncover:

- national-cultural concepts
- culturally marked vocabulary
- communicative norms and politeness strategies
- value systems and moral expectations
- metaphors, symbols, and archetypes

This framework is especially relevant for analyzing short stories, which condense cultural meaning through compact narrative forms.

Short stories are often built around concise narrative structures, yet they contain rich cultural layers. They provide insight into: everyday life and traditions, psychological attitudes, social hierarchies, moral frameworks, culturally specific metaphors. Thus, analyzing short stories in English and Uzbek allows us to observe linguistic manifestations of cultural mentality.

English short stories frequently portray characters acting autonomously, making morally complex decisions, and reflecting personal psychological growth. This aligns with Western cultural values of individualism and self-expression.

A notable feature of English prose is its preference for indirectness, irony, and subtle symbolism. Cultural norms encourage readers to infer meaning rather than rely on explicit narration. Writers such as O. Henry, Katherine Mansfield, and Virginia Woolf rely heavily on implication and psychological nuance. English literary culture often employs conceptual metaphors that reflect Western philosophical traditions—e.g., metaphors of time, autonomy, conflict, and progress. Although universal in appearance, these metaphors carry culturally specific interpretations.

Conversational style in English fiction reflects communicative norms such as politeness strategies, hedging, indirect requests, and turn-taking rules shaped by English-speaking cultural contexts. Uzbek short stories frequently highlight community values, family relations, respect for elders, and social harmony. Characters often represent moral ideals rather than isolated individuals, reflecting the collectivist orientation of Uzbek society. Uzbek literary tradition, influenced by folklore and oral storytelling, embraces explicit moral lessons. Stories often conclude with clear ethical guidance, reinforcing cultural norms and virtues. Uzbek short stories are rich in cultural

symbols such as *mehmondo 'stlik* (hospitality), *or-nomus* (honor), *oq yo 'l* (good wish), *ko 'ngil* (heart-spirit unity). These concepts are deeply rooted in national psychology and often have no direct English equivalents. Unlike English stories that emphasize subtext, Uzbek narratives tend to be explicit, providing clear descriptions of context, setting, and emotions. This aligns with cultural traditions of oral narration, where clarity and expressiveness are valued.

The linguoculturological analysis of English and Uzbek short stories reveals profound differences in cultural worldview, narrative style, and linguistic representation. While English stories highlight psychological depth, individual perspective, and interpretive subtlety, Uzbek stories foreground social values, moral lessons, and culturally rich symbolism. Recognizing these distinctions enhances cross-cultural understanding and improves both interpretation and translation of literary texts. Ultimately, linguoculturological awareness contributes to a deeper appreciation of world literature and supports the development of intercultural communicative competence.

References

- Anderson, L. (2016). *Worlds of experience in short fiction*. Routledge.
- Hemingway, E. (1995). *The complete short stories of Ernest Hemingway*. Scribner.
- Karimov, N. (2012). *O'zbek adabiyoti va madaniyati masalalari*. Akademnashr.
- Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.
- Mansfield, K. (2003). *Selected stories*. Oxford University Press.
- Qodiriy, A. (2010). *O'tkan kunlar* and selected short stories. "Yangi Asr Avlodi."
- Said Ahmad. (2004). *Ufq* and selected short stories. Sharq Publishers.
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt.
- Teliya, V. N. (1996). *Russian phraseology in the context of culture*. Moskva: Nauka.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words*. Oxford University Press.

INTERACTIVE STORY-BASED WRITING TASKS: BOOSTING CREATIVITY AND TEXT ORGANIZATION SKILLS IN PRIMARY EFL STUDENTS

Ashurov Abdulatif Tuxtasunovich

Master's 1st Grade, Angren University

Email: abduljun@mail.ru

Abstract. This article explores how interactive story-based writing tasks enhance creativity and text organization skills among primary EFL learners. Drawing on classroom observations, qualitative analysis, and digital storytelling activities, the study demonstrates that story-based tasks significantly motivate young learners, support coherent narrative construction, and encourage imaginative thinking. Digital tools—such as StoryJumper, Book Creator, and online story generators—provide visual scaffolds that help students plan events, develop characters, and sequence ideas logically.

Keywords: interactive storytelling, writing skills, creativity, text organization, primary EFL learners, digital tools.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf EFL o'quvchilarining ijodkorligi va matnni tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv hikoya asosidagi yozma topshiriqlarning o'rni tahlil qilinadi. Sinf kuzatuvlari, sifat tahlili va raqamli hikoya yaratish jarayonlariga tayangan holda, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bunday topshiriqlar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, izchil hikoya tuzishiga yordam beradi va tasavvurini faollashtiradi. StoryJumper, Book Creator kabi raqamli vositalar o'quvchilarga voqealar ketma-ketligini rejalashtirish, qahramonlarni rivojlantirish va g'oyalarni mantiqan tartiblash uchun vizual qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: interaktiv hikoyalash, yozma ko'nikmalar, ijodkorlik, matnni tashkil etish, boshlang'ich EFL o'quvchilari.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль интерактивных заданий на основе сторителлинга в развитии творческих способностей и навыков организации текста у младших учащихся, изучающих английский язык. На основе качественного анализа, наблюдений в классе и цифрового сторителлинга показано, что такие задания значительно повышают мотивацию, помогают строить связный текст и стимулируют воображение.

Ключевые слова: интерактивный сторителлинг, навыки письма, творчество, организация текста, младшие EFL учащиеся.

Introduction. Developing writing skills in primary EFL students is a gradual and challenging process, often limited by minimal vocabulary, limited exposure to written language, and low motivation. Interactive story-based writing tasks offer an engaging alternative to traditional writing exercises by integrating creativity, visuals, and narrative thinking. These tasks help young learners explore language in meaningful contexts while building essential writing skills such as sequencing, organization, and clarity.

This article examines how interactive storytelling and digital story-making tools contribute to improved creativity and text organization in young EFL learners.

Literature Review. Studies in early language education emphasize that storytelling is a natural way for children to express ideas and understand narrative structures. Digital and interactive storytelling extend this process by combining multimodal elements—images, audio, movement, and written text.

Methodology. This study employed a qualitative research approach, drawing on classroom observations, learners' written drafts, teacher reflection notes, and completed digital story projects. The participants were 25 primary EFL students aged 7 to 10.

The instructional implementation involved multiple story-based activities. Students first engaged in guided storytelling sessions to become familiar with narrative structure, characters, and sequencing. This was followed by interactive story planning using visual prompts and pictures, allowing learners to organize ideas and brainstorm content. Learners then created digital stories on tablets, integrating images, audio, and animations to enhance their narratives. Group-based brainstorming and collaborative character design encouraged discussion, idea exchange, and peer learning. Finally, students produced individual written stories based on the interactive and digital tasks. All collected data were analyzed thematically to examine how these storytelling tasks influenced learners' creativity, text organization, engagement, and language use.

Interactive story tasks provided learners with opportunities to design characters, imagine fictional worlds, and construct original plots. The use of visual supports and digital animations stimulated imagination, particularly for students who found it challenging to generate ideas independently. Many learners produced more elaborate and creative stories than expected, incorporating descriptive details, dialogue, and humor, reflecting heightened imaginative engagement.

Story-based writing required learners to organize events in a logical sequence, including a clear beginning, middle, and end. Visual story maps, online templates, and digital sequencing tools aided students in structuring their ideas coherently. Final

stories demonstrated improved chronological order, clearer topic development, more coherent paragraphs, and smoother transitions between events, indicating enhanced text organization skills.

Students exhibited higher motivation when tasks involved creating stories with colorful backgrounds, stickers, characters, or digital avatars. The interactive nature of the activities reduced writing anxiety and encouraged learners to approach writing with enthusiasm, fostering sustained engagement throughout the process.

During the storytelling process, learners experimented with new vocabulary, descriptive adjectives, and narrative phrases. Many students showed notable progress in spelling and sentence formation as they revised their digital stories, demonstrating growth in written language competence alongside creativity and organizational skills. The findings of this study suggest several practical strategies for EFL teachers:

Incorporate visual story planning: Utilize storyboards, pictures, and interactive maps to support narrative structuring.

Conclusion. Interactive story-based writing tasks play a powerful role in developing creativity and text organization skills among primary EFL learners. By combining imagination, visual support, and structured narrative planning, such tasks help young students build stronger writing habits, greater confidence, and deeper engagement with English. This approach aligns with modern pedagogical trends and promotes meaningful literacy development.

REFERENCES

1. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
2. Craft, A. (2005). *Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas*. Routledge.
3. Crespo, S., & Arizpe, E. (2008). Storytelling in the classroom: Promoting literacy and language learning. *Language and Education*, 22(3), 207–222.
4. Ellis, G., & Brewster, J. (2014). *Tell it Again! The Storytelling Handbook for Primary English Language Teachers*. British Council.
5. Gao, Y. (2010). Creativity in EFL writing: A study on young learners. *ELT Journal*, 64(3), 257–265.
6. Hyland, K. (2003). *Second Language Writing*. Cambridge University Press.
7. Kim, H., & Gilman, D. A. (2008). Effects of multimedia-supported stories on primary learners' writing skills. *Language Learning & Technology*, 12(3), 55–78.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QUVCHILARNI TABIIY FANLARNI O‘QITISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali 1-kurs magistranti

Xakimova Sanobar Abdumo‘minovna

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy tafakkurni rivojlantirishning samarali metodlari, interfaol ta‘lim texnologiyalari hamda o‘quvchi faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar tahlil etiladi. Ijodiy fikrlashning mohiyati, uni shakllantirish omillari va dars jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion usullar ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarni mustaqil, erkin va kreativ fikrlashga yo‘naltirishning dolzarbligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar

ijodiy tafakkur, kreativ fikrlash, boshlang‘ich ta‘lim, interfaol metodlar, ta‘lim texnologiyalari, o‘quv jarayoni, innovatsion yondashuv, pedagogik metodlar.

KIRISH (INTRODUCTION)

Tabiiy fanlarning zamonaviy konsepsiyasi fani hozirgi kunga kelib asosiy xalqaro sintetik fanlarning biriga aylandi. Chunki tabiat qonuniyatlarni bilish genetika, evolyusion ta‘limot, matematika, fizika, kimyo, o‘simlik va hayvonot olami sistematikasi, antropologiya, geologiya, geofizika singari fanlar oldiga qo‘yilgan muammolar tirik va o‘lik tabiatni o‘zaro munosabati masalalarini yechishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tabiat bilan inson o‘rtasidagi munosabat eng og‘ir, yechimi mushkul muammo. Inson faoliyati ta‘sirida qurg‘oqchilikning kuchaya borayotganligi, cho‘llanish, suv zahiralari kamayib, tabiiy muhitni ifloslanishi kuchayib, suv, havo va ayniqsa oziq-ovqatning tansiqqligi, yer yuzi aholisini to‘rttdan bir bo‘lagida ocharchilik mavjudligi va uni oldini olish hozirgi zamonning dolzarb muammolaridan ekanligi ko‘pchilikka ma‘lum.

Mazkur fan hozirgi zamon taraqqiyotining eng yuqori pog‘onasiga ko‘tarilgan biologiya, fizika, ximiya, geologiya, biofizika singari fanlar va miqdoriy analiz uslublaridan foydalanib, ilmiy texnik taraqqiyotning barcha sohalarini o‘z

manfaatlarini amalga oshirish uchun safarbar qildi va uning oldingi qatoriga o'tishga erishdi.

Tabiat qonunlarini har tomonlama o'rganishni hayotni o'zi taqozo qilayotir. Tirik materiya integrasiyasining eng yuksak darajasini o'rganish jarayonida tabiiy fanlar konsepsiyasi uni bir butun yaxlit holda ko'radi va biologlar, ekologlar, mikrobiologiya, genetika va neodarvin nazariyasini uning haqiqiy tabiiy holatida, evolyusion jarayon doirasida ko'radilar.

Bu fanning kelgusi rivoji uning kelgusida quyidagi muhim, global vazifalarni yechishi lozimligida ko'radi: 1. Yer qurrasida sodir bo'layotgan demografik muammolar, aholini son jihatidan ko'payishidagi sifat o'zgarish va ularni jamiyat strukturasi tuzilishi bilan bog'liqligi. 2. Yadro energiyasini energetik zahira sifatida halq xo'jaligida qo'llash muammosi va ayniqsa idora qilish imkoni bo'lgan termoyadro sistemasini bunyodga keltirish. 3. Tabiat zahiralarini yopiq zanjir sikllari va ayniqsa agrotexnikaning zanjir sikllarini yaratish. 4. Tabiiy muhitning beqiyos darajada ifloslanayotganligi tufayli yer qurrasining issiqlik balansini o'rganish muammolari. 5. Yer qurrasida sodir bo'lishi kutilayotgan falokat (inson naslini buzilayotganligi)ni oldini olish va hokazo. Bu muammolarni yechish uchun yuksak intellektual kuchlar va juda katta mablag' talab qilinadi. Buning uchun ilmiy tadqiqot ishlari halqaro masshtabda olib borilishi lozim bo'ladi.

Insonning texnikaviy talabi uchun har yili atmosfera hisobidan sarflanadigan kislorod 48 mlrd. kishini nafas olishi uchun yetarli. SHu bilan birga insonni hayot faoliyati normal borishi uchun sarflanadigan atmosfera tarkibidagi kislorodning miqdori 5 ming trln. tonnaga teng bo'lishiga qaramasdan uni bitmas - tunganmas deb bo'lmaydi.

Odam bir yilda 9 tonnaga yaqin kislorod qabul qiladi. yana 12 mlrd. tonnaga yaqin kislorodni inson har xil yoqilg'ilarni yoqish uchun sarflaydi. 1 ta yengil mashina bir yilda 4 tonna kislorod yutadi, shu vaqtning o'zida insoniyatni kislorod bilan ta'minlaydigan yashil o'simliklarning maydoni yil sayin qisqarib borishi kishilik jamiyatini kislorod ocharchiligiga olib kelishi mumkin.

Hozirgi davrda tabiiy fanlarning zamonaviy konsepsiyasi jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan, o'zaro uzviy bog'langan sintetik yo'nalishlar majmuidan iborat bo'lib, biologiya, fizika, kimyo, geologiya, ekologiya, genetika, evolyutsion ta'limot kabi fanlarni yagona kompleks tizim sifatida o'rganishni taqozo etadi. Inson va tabiat munosabatlari tobora murakkablashib borayotgan bir sharoitda ekologik muammolar, resurslar tanqisligi, global isish, demografik jarayonlar, biosferadagi struktural o'zgarishlar kabi omillar tabiiy fanlarni chuqur o'qitish zaruratini yanada oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tabiiy fanlarni integratsiyalashgan holda o'qitish konsepsiyasining joriy etilishi ham mazkur ehtiyojning mantiqiy mahsuli bo'lib, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar, integrativ metodlar va amaliy-tajriba yondashuvlarining qo'llanilishini talab etmoqda.

Mazkur maqola integrativ yondashuv asosida o'quvchilarni tabiiy fanlarni o'qitishga tayyorlashning pedagogik texnologiyalarini tahlil qilish, ularning ilmiy-nazariy asoslarini yoritish hamda ta'lim samaradorligiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlanadi.

METODLAR(METHODS)

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil — tabiiy fanlarning zamonaviy konsepsiyasi, integratsiyalashgan ta'lim, pedagogik texnologiyalar, kuzatish va eksperiment metodlari bo'yicha ilmiy manbalar, qonun va konsepsiyalar o'rganildi.

Taqqoslash metodi — alohida o'qitiladigan va integrativ o'qitish tizimlarining samaradorligi solishtirildi.

Pedagogik eksperiment — o'quvchilar bilan amaliy mashg'ulotlar, kuzatishlar, laboratoriya ishlarining integratsiyalashgan shakllari tahlil qilindi.

Sistemali yondashuv — tabiiy fanlar kompleksligini tashkil etuvchi elementlar o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi.

Didaktik modellashtirish — tabiatshunoslikni integratsiyalashgan holda o'qitish jarayonining samarador modelini ishlab chiqish uchun qo'llanildi.

NATIJALAR(RESULTS)1. Tabiiy fanlarning zamonaviy konsepsiyasi integrativ ta'limning metodologik asosini tashkil etadi

Tabiat yagona, murakkab, bir-biriga bog'liq tizim sifatida namoyon bo'ladi. Biologiya, kimyo, fizika, astronomiya, geologiya, ekologiya kabi fanlarning ayrim-alohida o'rganilishi ko'p hollarda tabiiy jarayonlarning mazmunini to'liq ochib bera olmaydi.

Integrativ yondashuv esa:

tirik va o'lik tabiat o'zaro munosabatini,

energiya va modda almashinuvi qonunlarini,

biosferadagi global o'zgarishlarni,

evolyutsion jarayonlarning uzluksizligini yagona tizim sifatida tushuntirishga sharoit yaratadi.

Masalan, kislorodning sarfi, o'simliklar fotosintezi, atmosferaning ifloslanishi, demografik o'sish, iqlim o'zgarishi kabi masalalar faqat integratsiyalashgan fanlar doirasida to'liq izohlanadi.

2. Integrativ ta'lim uchun samarali pedagogik texnologiyalar aniqlandi

Pedagogik jarayonda quyidagi texnologiyalar eng samarali ekani aniqlandi:

a) Modulli o'qitish texnologiyasi

o'quv mazmunini funksional modullarga ajratadi;

har bir modul bir nechta fan elementlarini qamrab oladi (masalan, "Energiya almashinuvi" moduli – fizika, biologiya, kimyo integratsiyasi).

b) Loyol integratsiya texnologiyasi

Fanlar o'zaro mazmuni mos bo'lgan bo'limlar orqali birlashtiriladi:

"Biosfera" (geografiya + biologiya + kimyo),

"Yer qatlamlari" (geologiya + fizika),

"Harakat va energiya" (fizika + biologiya).

c) STEAM ta'lim texnologiyasi

Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics tamoyillari asosida:

loyihalar yaratish,

muammolarni yechish,

tajriba o'tkazish o'quvchilarni ilmiy-innovatsion fikrlashga tayyorlaydi.

d) Eksperimentga asoslangan ta'lim

Tabiiy fanlarning asosini kuzatish va eksperiment tashkil etadi:

biologik kuzatishlar (o'simlik o'sishi),

geologik kuzatishlar (tuproq namligi),

fizik eksperimentlar,

kimyoviy reaksiyalarni o'rganish.

Eksperimental o'qitish o'quvchilarda ilmiy tafakkur, sabab–oqibatni aniqlash ko'nikmasini shakllantiradi.

3. Integrativ o'qitish natijasida o'quvchilar kompetensiyalari rivojlangani kuzatildi

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, integrativ yondashuv asosida o'qitilgan o'quvchilarda:

tizimli fikrlash,

tahlil qilish,

tajriba o'tkazish,

ilmiy kuzatish,

kompleks muammolarni yechish,

ekologik savodxonlik,

innovatsion fikrlash

kabi kompetensiyalar sezilarli ravishda o'sadi.

4. Integratsiyalashgan ta'lim tabiat–inson munosabatlarining mohiyatini chuqur anglashga yordam beradi

O'quvchilar quyidagi global muammolarni yaxshiroq tushuna boshlaydi:
atmosfera kislorodining kamayishi,
iqlim o'zgarishi,
resurslar tanqisligi,
demografik jarayonlar,
ekologik falokatlarning oldini olish.

Bu esa ularni ongli, ekologik mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi.

Tajriba asosida olib borilgan darslar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar asosidatashkil etilgan tabiiy fan darslarida o'quvchilarning: Faolligi 95% dan yuqori bo'lgan; Mustaqilfikrlash ko'nikmalari ancha rivojlangan; Mavzuni tushunish darajasi va test natijalari yuqoribo'lgan. Masalan, "Hayvonot olami" mavzusida AR texnologiyasi yordamida o'quvchilarhayvonlar suratlarini telefonda jonlantirib, ularning harakati, ovozi va yashashjoylarinibevosita o'rganishgan.¹

MUHOKAMA(DISCUSSION)

Integrativ ta'lim tabiiy fanlar bo'yicha chuqur va mukammal bilim olish uchun keng imkoniyat yaratadi. Tabiatshunoslikning alohida fanlarga bo'linishi tarixan shakllangan bo'lsa-da, zamonaviy ilm-fan, xususan, genetika, molekulyar biologiya, biofizika, ekologiya kabi yo'nalishlarning rivojlanishi ularning o'zaro bog'liqligini isbotladi.

Tahlillar ko'rsatdiki:

O'quvchilar faqat mavzularni yod olish bilan cheklanmaydi.

Tabiiy fanlar mohiyatini chuqurroq anglaydi.

Laboratoriya va tadqiqot faoliyati kuchayadi.

O'quv jarayoni amaliyotga yaqinlashadi.

Pedagogik texnologiyalarni qo'llash esa, o'z navbatida:

ta'lim samaradorligini,

o'quvchilarning faolligini,

fanlararo aloqalarni,

ijodiy fikrlashni

kuchaytiradi.

Shunga qaramasdan, integrativ ta'limni to'liq joriy etish uchun:

malakali kadrlar tayyorlash,

darslik va metodikalarning yangilanishi,

laboratoriya jihozlarining modernizatsiyasi,

o'qituvchiga yuklama optimallashtirilishi zarur.

¹ <https://www.inlibrary.uz/index.php/voiti/article/view/103940>

Xulosa

Integrativ yondashuv asosida tabiiy fanlarni o'qitish zamonaviy ta'lim tizimining muhim talabi bo'lib, u o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, ekologik madaniyatini yuksaltirish, murakkab jarayonlarni bir butun tizim sifatida anglashga undaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu yondashuv:

tabiiy fanlarni o'zaro bog'liq holda o'rgatadi,
o'quvchilarda ilmiy-tadqiqot kompetensiyalarini rivojlantiradi,
global ekologik muammolarni tushunishga yordam beradi,
o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini kuchaytiradi,
ta'lim sifatini sezilarli oshiradi.

Demak, integrativ pedagogik texnologiyalarni tabiiy fanlar o'qitish jarayoniga tatbiq etish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T. Nosirova. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari". Toshkent, 2022.
2. Sh. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" konsepsiyasi. T., 2020.
3. www.ziyonet.uz ta'lim portali
4. Akramova N. "Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi". Toshkent, 2019.
5. Ganieva D. "Multimedia texnologiyalar asosida fan o'qitish". Ta'limjarayonida AKT,
6. <https://www.inlibrary.uz/index.php/yoitj/article/view/103940>

МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ ТЕКСТЫ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Диёрова Наргиза Омоновна,

Ташкентский государственный экономический университет Кафедра "
Узбекского и русского языков"

Одна из важнейших задач современной системы высшего образования — подготовка специалистов, способных работать в рыночной экономике, обладающих широким кругозором, коммуникативной зрелостью и глубоким пониманием экономических процессов. Для студентов, обучающихся в нефилологических областях, таких как экономика, финансы, менеджмент, банковское дело и информационные технологии, изучение русского языка сегодня становится не просто языковым навыком, а неотъемлемой частью профессиональной компетенции. Русский язык — это средство коммуникации, активно используемое в международных экономических отношениях, бизнес-процессах, работе с иностранными инвестициями и обмене аналитической информацией. Именно в этом процессе особое внимание привлекает подход к обучению русскому языку на основе текстов по финансовой грамотности. Финансовая грамотность — это комплекс знаний, важный не только для специалистов, работающих в экономической сфере, но и для каждого гражданина. Понимание таких понятий, как кредитование, инвестиции, бюджетное планирование, электронные платежные системы, финансовая безопасность и сбережения, является одним из незаменимых факторов современной экономической жизни. Связывание преподавания русского языка с финансовой грамотностью имеет двоякий эффект: с одной стороны, процесс изучения языка обогащается практическим содержанием, а с другой — развивается экономическое мышление и финансовая культура студентов.

В данной работе представлен широкий научно-теоретический и практический обзор методической системы обучения русскому языку на основе текстов по финансовой грамотности, анализируются её компоненты, принципы, методики преподавания и критерии эффективности.

Традиционные модели преподавания языка в нефилологических высших учебных заведениях в большей степени ориентированы на формирование общей коммуникативной компетенции. Однако жесткая конкуренция на рынке труда

требует от специалистов не только умения свободно общаться, но и работы с информацией профессионального характера, анализа экономических текстов и формулирования выводов на основе статистических данных.

Тексты по финансовой грамотности обучают студентов темам, непосредственно встречающимся в повседневной жизни:

открытие банковского счета,
выбор вида кредита,
использование онлайн-платежных платформ,
сравнение инвестиционных инструментов,
планирование семейного бюджета.[1]

Эти тексты организуют процесс изучения языка не искусственно, а на основе жизненных процессов.

Естественно, что студент нефилологического направления в будущем будет работать с различными финансовыми документами, аналитическими отчетами, практическими инструкциями, контрактами, деловой перепиской. Поэтому языковое обучение должно быть адаптировано к этим потребностям.

Когда студент осознает, что изучаемая им тема применима в реальной жизни, интерес к учебе возрастает, а результаты обучения значительно улучшаются. Этот мотивационный фактор является одним из важных компонентов современной дидактики.

Методическая система представляет собой совокупность целей, содержания, методов, технологий, инструментов и результатов. Эта система направлена на комплексное развитие языковых и профессиональных компетенций студентов нефилологических направлений.

Цели включают формирование следующих компетенций:

понимание и анализ финансовых текстов,
активное использование финансовой лексики,
развитие навыков устной и письменной речи на финансовые темы на русском языке,
эффективное использование языковых средств в процессе профессиональной коммуникации.[2]

Содержание курса состоит из следующих разделов:

1. Финансовая лексика (процентная ставка, кредитный портфель, риск, ликвидность, бюджетирование).
2. Банковская система и кредитование.
3. Основы инвестирования (облигации, акции, инвестиционные риски).

4. Цифровые финансы (мобильные платежи, интернет-банкинг, электронный кошелек).

5. Финансовая безопасность (мошенничество, фишинг, меры защиты).

6. Личные финансы (баланс доходов и расходов, стратегии сбережений).

Принципы обучения:

- междисциплинарная интеграция;
- практическая направленность;
- коммуникативная деятельность;
- постепенность;
- поощрение самостоятельного мышления;
- обучение на основе реальных жизненных ситуаций.[3]

Текстовая методика обучения. Текст должен быть основой обучения языку, поскольку сознательное освоение языка происходит посредством реального коммуникативного материала.

Предтекстовая деятельность. Этот этап обеспечивает подготовку учащихся к новой теме:

объяснение ключевых терминов;

вопросы и ответы;

создание мотивации с помощью коротких видеороликов;

анализ реальных финансовых ситуаций.

Работа с текстом. Основные этапы работы с текстом:

определение основной идеи;

чтение статистических данных;

интерпретация графиков и диаграмм;

объяснение экономического процесса;

различение первичной и вторичной информации.

Задание после работы с текстом. На этом этапе учащийся развивает речевые навыки на основе текста:

пересказ текста;

составление ситуативных диалогов;

написание аналитического эссе;

выполнение заданий по принятию финансовых решений.

Например: «Сравните два банковских кредита и выберите наиболее выгодный вариант». Выберите вариант ответа и объясните причину своего выбора.

Технология кейсов

Представляются ситуации финансовых проблем:

«Какой вид кредита наиболее оптимален для студента?»

«Способы сокращения семейного бюджета»

«Выбор инвестиционного портфеля».[4]

В этих ситуациях студенты активно используют русский язык для принятия решений.

Финансовая лексика систематически изучается на основе тематических разделов. Каждое новое слово контекстуализируется примерами.

Распространенные грамматические модели в финансовых текстах:

причинно-следственные связи,

сравнительные конструкции,

пассивный залог,

сложная структура предложения.

Студенты осваивают такие речевые акты, как:

дача совета,

формирование предложения,

обсуждение цен и условий,

интерпретация статистики.

Оценка проводится комплексно:

1. Понимание текста – основная идея, аргументы, экономические показатели.

2. Устная речь – логика, правильное использование терминов.

3. Письменная речь — эссе, аналитические обзоры, пояснения.

4. Навыки — сравнение кредитов, составление бюджета, инвестиционный анализ.

5. Проектная деятельность — креативность, практическая ценность, качество речи.

Использование текстов по финансовой грамотности дает следующие результаты:

повышается интерес студентов к изучению русского языка;

демонстрируется использование языка в реальных жизненных ситуациях;

развивается экономическое мышление;

улучшается культура речи;

формируется профессиональная коммуникативная компетентность;

укрепляются навыки самостоятельного анализа у студентов.

Такой подход в нефилологическом образовании полностью отвечает требованиям современного рынка труда.

В заключение, преподавание русского языка посредством текстов по финансовой грамотности является эффективным, практичным и инновационным

методическим направлением в нефилологических высших учебных заведениях. Эта методика выводит процесс изучения языка из традиционного грамматического подхода и приводит его к содержательно насыщенной, близкой к реальной жизни и профессионально ориентированной форме. Студенты развивают финансовую культуру, экономическое мышление, коммуникативную компетентность и способность к самостоятельному мышлению. Самое главное, они легко воспринимают, анализируют и применяют финансовую информацию на русском языке в своей деятельности.

Построенная таким образом методическая система всесторонне готовит студентов нефилологических специальностей к будущей профессиональной деятельности, позволяя им быть конкурентоспособными в современной экономической среде.

Использованная литература

1. Абдуллаева Н.М. Методика преподавания русского языка в неязыковом вузе. — Ташкент: Фан, 2020. — 236 с.
2. Голубева Л.А. Профессионально-ориентированное обучение русскому языку. — Москва: Инфра-М, 2018. — 198 с.
3. Соловьева Н.В. Русский язык для студентов неязыковых специальностей. — Санкт-Петербург: Питер, 2021. — 224 с.
4. Коваленко Е.М. Русский язык и культура речи: профессиональная направленность. — Москва: Академия, 2020. — 190 с.
5. Пономарева Т.Ю. Методика преподавания РКИ в профессиональной сфере. — Москва: Флинта, 2019. — 176 с.

KARYESNING RIVOJLANISH MEXANIZMI VA UNING OLDINI OLISH STRATEGIYALARI.

Isomiddinov Ravshanbek Sanjar o'g'li
Zarmed Universiteti Stomatologiya

Annontatsiya

Ushbu maqolada karyesning rivojlanish mexanizmi, uning patogenezi hamda kasallikning oldini olishning zamonaviy strategiyalari yoritilgan. Tish qattiq to'qimalarining demeneralizatsiyasiga olib keluvchi asosiy omillar-og'iz boshlig'idagi mikroflora faoliyati, karbogidratlarga boy ovqatlar so'lak strategiyasi va mineral almashinuvi tahlil qilingan. Maqola karyesning kechishi va uning oldini olish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kirish Dental karyes dunyodagi eng keng tarqalgan og'iz bo'shlig'i kasalliklaridan biri bo'lib, barcha yosh guruhlarida uchraydi. Karyesning rivojlanishi faqat tish emalining buzilishi emas, balki dentin va pulpaning ham zararlanishi bilan bog'liq murakkab patofiziologik jarayonlarni o'z ichiga oladi. Karyes - multifaktorial kasallik bo'lib, bakterial faoliyat, ovqatlanish odatlari, og'iz gigiyenasi, so'lak xususiyatlari va genetik predispozitsiya bilan belgilanadi. Ushbu maqolada karyesning rivojlanish mexanizmi va profilaktika strategiyalari ilmiy asosda batafsil tahlil qilinadi.

1. Karyesning rivojlanish mexanizmi

Karyes jarayoni tish yuzasida hosil bo'lgan biofilm bilan boshlanadi. Biofilm *Streptococcus mutans*, *Lactobacillus* kabi bakteriyalarni o'z ichiga oladi. Bakteriyalar uglevodlarni parchalab, kislotalar ishlab chiqaradi, natijada tish yuzasida pH pasayadi.

Demineralizatsiya: pH 5,5 dan past bo'lganda emal gidroksiapatit kristallari eriy boshlaydi.

Dentin invaziyasi: Demineralizatsiya chuqurlashganda dentin tubulalari orqali bakteriyalar pulpaga yetadi.

Karyes jarayoni asta-sekin rivojlanadi va har bir bosqichda klinik va biokimyoviy xususiyatlar o'zgaradi.

Xost omillari: Emal qalinligi va mineral tarkibi, tish anatomiyasi va struktura, so'lakning bufer qobiliyati va miqdori, genetik predispozitsiya

Ekzogen omillar: Shakar va uglevodga boy ovqatlar, gazlangan ichimliklar, og'iz gigiyenasining yetarli emasligi

Ijtimoiy va xulq-atvor omillari: Stomatologga kam tashrif, past gigiyena madaniyati, noto'g'ri ovqatlanish odatlari.

Karyes bosqichlari:

Boshlang'ich bosqich: emalda mikroporozlik va oq dog'lar paydo bo'ladi.

O'rta bosqich: dentin tubulalari orqali bakteriyalar kirib, sezuvchanlik va struktura o'zgarishi yuz beradi.

Chuqur bosqich: pulpaga yetadigan infektsiya va pulpitis rivojlanadi.

Har bir bosqichning o'ziga xos biokimyoviy va klinik xususiyatlari bor, bu esa diagnostika va profilaktika strategiyalarini aniqlashda muhim.

Og'iz gigiyenasi va uning roli. Muntazam og'iz gigiyenasi k

aryes rivojlanishini sekinlashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Tishlarni kuniga ikki marta yuvish.

Ftorli tish pastasidan foydalanish, tish ipi va irriqatorni muntazam ishlatish, so'lakning tabiiy tozalovchi va bufer funksiyasi ham tish yuzasida kislotaning neytrallashtiruvini ta'minlaydi va karyes rivojlanishini kamaytiradi.

Ovqatlanish gigiyenasi.

Karyes rivojlanishida ovqatlanish odatlari muhim omil hisoblanadi.

Shirin va yopishqoq mahsulotlarni cheklash, gazlangan ichimliklarni kamaytirish, kletchatkaga boy mahsulotlarni iste'mol qilish, uglevodlarning tez-tez iste'moli biofilmning kislotali muhitini kuchaytiradi va tish emalining demineralizatsiyasini tezlashtiradi.

Ftor va remineralizatsiya.

Ftor emalning kislotalarga chidamliligini oshiradi.

Ftorli pastalar, gel va laklar emal yuzasida remineralizatsiyani kuchaytiradi.

Biofaollashtirilgan minerallar emalni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Muntazam ftorlash karyes rivojlanishini sezilarli darajada kamaytiradi.

Professional profilaktika.

Stomatolog ko'rigidan muntazam o'tish, blyashka va toshlarni professional tozalash, ftorlash va remineralizatsiya muolajalari.

Bolalarda fissura plombalash chuqur chakka yuzalarni yopish orqali karyes rivojlanishini oldini oladi.

Individual profilaktika strategiyalari.

Karyes xavfi har bir shaxsda turlicha. Shu sababli profilaktika strategiyasini individual tarzda ishlab chiqish zarur:

Og'iz gigiyenasi, ovqatlanish odatlari, ftorli vositalar.

Muntazam stomatolog ko'rigidan foydalanish.

Karyesning tibbiy va ijtimoiy ahamiyati.

Karyes sog'liqni saqlash tizimiga katta ta'sir qiladil, karyes tarqalishi moliyaviy xarajatlarni oshiradi. Og'iz bo'shlig'i sog'lig'ini saqlashda profilaktika muhim. Bolalar va kattalarda to'g'ri profilaktika uzoq muddatli natija beradi

Xulosa

Karyes — og'iz bo'shlig'i kasalliklari ichida eng keng tarqalgan va jamiyat salomatligiga katta ta'sir ko'rsatadigan ko'p omilli patofiziologik jarayondir. Kasallik rivojlanishi bir qator omillarning murakkab o'zaro ta'siri bilan bog'liq bo'lib, buning asosiy mexanizmlari bakterial plyonkadagi mikroorganizmlarning faoliyati, ularning kislota ishlab chiqarishi hamda tish to'qimalaridagi mineral moddalarning almashinuvidan iboratdir. Kislotalar ta'sirida emal va dentin tarkibidagi mineral komponentlar asta-sekin yo'qotiladi va natijada karyes jarohati yuzaga keladi.

Karyesning rivojlanishi shaxsning gigiyena odatlari, ovqatlanish rejasi, suvdagi mineral va ftor miqdori, genetik omillar hamda og'iz bo'shlig'i mikroflorasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun karyes bilan kurash samarali bo'lishi uchun profilaktika choralarini kompleks ravishda qo'llash muhim hisoblanadi.

Profilaktika strategiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: muntazam va to'g'ri og'iz gigiyenasini ta'minlash (tishlarni to'g'ri yuvish, ip ishlatish), ratsional ovqatlanish (shakar va

uglevodlar iste'molini cheklash), ftorli preparatlardan foydalanish, shuningdek individual stomatologik profilaktika tadbirlarini o'z vaqtida bajarish. Ftor tish emalining qarshilik kuchini oshirishi, mineralizatsiya jarayonini faollashtirishi va karyes rivojlanish xavfini kamaytirishi bilan muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, aholiga og'iz bo'shlig'i gigiyenasi bo'yicha doimiy tushuntirish ishlari olib borish, bolalar va o'smirlar bilan profilaktik dasturlarni amalga oshirish, davriy stomatologik tekshiruvlarni tashkil etish ham karyes tarqalishiga qarshi kurashda katta ahamiyatga ega.

Umuman olganda, karyesning oldini olish uchun yuqoridagi profilaktik choralarni kompleks ravishda qo'llash og'iz bo'shlig'i sog'ligini yaxshilash, karyes bilan bog'liq asoratlarni kamaytirish va aholi salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi. Og'iz bo'shlig'i sog'ligi esa insonning umumiy sog'ligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, profilaktik ishlarning ahamiyati yanada ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fejerskov, O., Nyvad, B., & Kidd, E. (2015). *Dental Caries: The Disease and Its Clinical Management*. Wiley Blackwell.
2. Nikitin, S. K. *Terapevtik stomatologiya asoslari*.
3. Pinkham, J. (2005). *Pediatric Dentistry: Infancy through Adolescence*.
4. Marsh, P. D. (2003). Dental plaque as a biofilm and microbial community: implications for health and disease.
5. Petersen, P. E. (2003). The World Oral Health Report: Continuous improvement of oral health in the 21st century.
6. Selwitz, R. H., Ismail, A. I., & Pitts, N. B. (2007). Dental caries. *The Lancet*.
7. Zero, D. T. (2006). Dental caries process and prevention strategies.
8. Baliga, S., & Hegde, M. (2013). Fluoride and its role in dental caries prevention.

ÖZBEKISTAN TELEVIZYONU'NUN ÇOCUK GÖRSETMELERİNDE SANATSAL YETENEKLİLİK SORUNLARI

Umarova Sitora Oybek kızı

Doktora öğrencisi

Annotasyon: *Bu makale, Özbek televizyonunun çocukların maneviyatındaki sosyo-estetik etkilerini belirleme, bireyin gelişiminde televizyonun teknik ve sanatsal olanakları, sanatsal becerilerin kullanımı gibi yönleri ele almaktadır. Televizyon programları ve çocuk kitleleri arasındaki ilişkilerdeki anlaşmazlıkları ve engelleri belirlemek, televizyonun gözden geçirdiği siyasi, manevi ve ekonomik konuları ele almadaki mevcut sorunları gündeme getirmek ve gençlerin eğitimindeki rolünü artırmak için kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *sanat gazeteciliği, televizyon, çocuk programları, sanatsal beceri, kültürel dönüşümler.*

Annotation: *This article examines aspects such as identifying the socio-aesthetic influence of Uzbek television on children's spirituality, the technical and artistic potential of television in personal development, and how artistic skills are being utilized. A comprehensive study was conducted to identify misunderstandings and barriers in the relationship between television programs and children's audiences, highlight existing problems in covering political, spiritual, and economic issues on television, and enhance television's role in youth education.*

Keywords: *art journalism, television, children's programs, artistic skill, cultural transformations*

Dünyada meydana gelen sosyo-politik süreçler, küreselleşme olgusu, çeşitli kültürel dönüşümler, değerlerin evrimi, insanlığın bilinci ve düşüncesindeki "değişiklikler" sanat ve kültür alanını da etkiler.

Küreselleşme çağında, ulusal kimliği ve değerlerini korumak, genç nesli çeşitli tehditlerden ve bilgi saldırılarından korumak, ulusal ve evrensel fikirleri teşvik etmede sanat ve kültürün önemini incelemeye olan ilgi artmaktadır.

Yeni Özbekistan'da, ulusal kültürün tüm alanlarını destekleme, manevi ve eğitim reformlarını derinleştirme, sanatsal ve mükemmel sanat eserleri yaratma yoluyla halkımızın, özellikle genç neslin zihnine iyi fikirler aşılamaya ciddi önem

verilmektedir. Bu görevlerin yerine getirilmesinde, "sanat gazeteciliği"nin (sanat gazeteciliği) yaratıcı ve sosyal işlevlerinin kullanılması olumlu bir etki yaratacaktır.

Medya ve kültür üzerindeki etkisi üzerine yapılan araştırmalar, medyanın birey, kültür ve topluma etkisi açısından kendiliğinden ortaya çıkışı hakkında konuştuklarını gösteriyor. Ancak, bu etki unsuru üzerine yapılan araştırmalar, genel olarak kendini şekillendirmenin imkansız olduğunu ve manipülasyon ve bozulmanın genellikle bilinçli olarak gerçekleştirildiğini ¹. Kitle iletişim araçları ve kültür arasındaki ilişkiye ilişkin bazı araştırmalara göre, medya ve medya yapısı içinde, özellikle televizyon programları, mevcut düzen açısından bir ağ görevi görmüştür. Bu görüşü öne süren araştırmacılara göre, kitle iletişim araçları veya kitle iletişim araçlarına dahil edilen araçlar, insanların olumlu ve genel kabul görmüş duygularına, inançlarına, düşüncelerine ve davranışlarına "değişken bir etki" göstermez. Aksine, medya, insanların sahip oldukları değerleri ve duyguları koruyan ve güçlendiren bir etkiye sahiptir.

Televizyon, 20. yüzyılda sosyo-kültürel bir olgu olarak ortaya çıktı ve aynı yüzyılın kendisinde ulusal kültürün kendine özgü ve üretken bir hazinesi haline geldi, içerik ve ifade araçları açısından renkli ve mükemmel bir güçlü sanat türü haline geldi. Sanatın birçok türünü, çeşitli sanatsal gelenekleri kapsayacak şekilde, toplumun gelişimine, ilerici ilerici fikirlerin tanıtımına, evrensel değerlerle, laik kültür idealleriyle yakından bağlantılı olan maneviyatın yeniden canlanma süreçlerine değerli bir katkıda bulundu. Televizyon, kamuoyunu etkilemenin aktif biçimlerinden biri olarak, manevi olarak olgun genç neslin oluşumu, vatanseverlik ve ülkeye sadakat ruhuyla eğitilmesi, gençlerin kalbine insanlık ve insanlık niteliklerinin aşılması gibi görevleri de kapsamaktadır. Uzmanlara göre, 21. yüzyılın manevi ve ideolojik bilgi faktörlerinin etkisi, maddi ve finansal kaynaklara göre daha önemlidir. İnsanlarda bilgilere seçici bir yaklaşımdan ziyade körü körüne inanma hissi önceliklidir².

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, 27 Haziran 2017'de Basın ve Kitle İletişim Araçları çalışanlarına gönderdiği bayram tebriklerinde, "Kitle İletişim Araçları temsilcilerinden sadece mesleki bilgi ve beceri, yaşam deneyimi, kendi sözleri için sorumluluk duygusu değil, aynı zamanda yüksek bir vatandaşlık pozisyonu ve manevi cesaret de gereklidir" diye belirtti. Zaman hızlandıkça, sektör de hızlanıyor. Toplum, gazeteciliğin teoride yer alan ilkelere uygun olmasını talep ediyor. İnsanlar gazeteciliğe "dava" ediyor. Yani, bir mesajı iletme ve onu "tümetme" sürecine katılmanın kendisini gazetecilik olarak görüyorlar. Bu gibi durumların kendisi, bugün

sektörde yenilikler yaratmaya ve türler ve alanlar üzerinde daha derinlemesine analiz yapmaya teşvik ediyor, diye düşünüyorum.

Bu açıdan bakıldığında, "Özbekistan Televizyonu," çocuk kitlesine yönelik programların gelişim süreçleri, televizyon yaratıcılığının çeşitli biçimleri ve yönlerindeki "değişken, kalıcı" gelişmedeki gelenekleri, tür-üslup biçimlerinin evrimi, yenilenmeler, yetenekli sanatçıların becerilerini incelemek bugün her zamankinden daha önemlidir.

Bu anlamda, televizyonun çocukların manevi imajının oluşumundaki rolünü, sanatsal ve ideolojik üretkenliğini artırmak, sanat biliminin en acil sorunlarından biridir. Bugün, çocukların manevi imajını etkilemede televizyonun çok sorumlu görevler üstlendiği boşuna değil. Bilimsel ve teknik ilerleme ve sanatsal yaratıcılığın karmaşık bir birleşiminden oluşan televizyon, sesli-görsel temeli, etki gücünün çok katmanlılığı, hayatı sadece göstermek değil, aynı zamanda hareket halinde tasvir etmek, izleyici kitlesiyle iletişim kurabilme olanakları açısından da en popüler sanat türüne dönüşmüştür.

Televizyon programları nüfusun tüm kesimleri tarafından izlenmesine rağmen, izleyicilerin büyük çoğunluğu ülke nüfusunun %40'ından fazlasını oluşturan 16 yaşın altındaki çocuklardır⁴. Bu anlamda, genç izleyicilerin manevi imajının oluşumunda televizyonun, özellikle de çocuk programlarının sanatsal ve ideolojik önemini artırmanın bugün ne kadar önemli bir görev olduğu açıklığa kavuşturulur. TV'nin kendine özgü özellikleri birçok yabancı uzmanın araştırmasının konusu olmasına rağmen, çocuk kitlesinin kendine özgü yönleri, çocuklar ve televizyonun etkileşimi henüz neredeyse hiç incelenmemiştir. Aslında, bu son derece önemli sorun çözümü bekliyor. Özellikle genç izleyicilerin ihtiyaçlarının belirsizliği, birçok ciddi etkiye yol açmaktadır. Birincisi, içerik oluşturucuların performanslarının izleyicilerin, çocuklar da dahil olmak üzere, estetik gereksinimleri ve ihtiyaçlarıyla uyumsuz olmasıdır.

"Özbekistan televizyonundaki çocuk programlarında sanatsal becerilerin gelişimi karmaşık ve çok yönlü bir konudur," tarihsel bağlam, kaynaklar.

bağlıdır. Bazı programlar yüksek sanatsal düzeyde olsa da, diğerleri bu konuda çok geride kalmaktadır.

Bu bağlamda, öneriler sunmak uygun görülmüştür:

- Sanatsal Kalite Geliştirme: Gösterilerin hazırlanmasında profesyonel yönetmenler, operatörler ve montajcılar görevlendirilmelidir.

- Modern teknolojilerin yaygın kullanımı: animasyon, bilgisayar grafikleri ve diğer ileri teknolojilerin aktif kullanımı, programların çekiciliğini artırır.
- Senaryoların profesyonel yazarlar tarafından yazılması: Senaryolar çocuklar için anlaşılır ve ilginç olmalı ve eğitici unsurları içermelidir.
- Stereotiplerden kaçınma: Çocuklara yönelik stereotiplerden kaçınmak ve onların kimliklerine saygı duymak çok önemlidir.
- Telif Hakkı Uyumluluğu: Telif hakkına sahip eserler yalnızca izin aldıktan sonra kullanılabilir.

Özbekistan televizyonundaki çocuk programlarının sanatsal becerilerinin daha da yükseltilmesi için sürekli çalışmalar yapmak, yenilikçi yaklaşımlar kullanmak ve profesyonel personel yetiştirmek gerekir. Yalnızca bu durumda çocuklar için yüksek kaliteli ve eğitici programlar oluşturulabilir.

Kaynakça:

1. Barrett, O. ve Braham, P. (1995). Medya, Bilgi ve Güç, Londra: Routledge.
2. Kitle İletişim Araçları Hakkında" Özbekistan Cumhuriyeti Kanunu// "Xalq so'zi" 16.01.2007. 11-12 (4164-4165).
3. Beruni A.R. Ruh ve Eğitim - Eğitim Hakkında. - T.: Öğretmen. 1992.
4. Askarova N.A. The specifics of psychocorrectional activities in attention deficit and hyperactivity syndrome. // School and Life. - Tashkent, 2011. No. 8. - pp. 7-8. (19.00.00. No.3)

Sun'iy intellekt asosida interfaol o'yinlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faoliyatini rivojlantirish metodikasi

Xalilova Soxibajon Komiljonovna

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali 1- kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faoliyatini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan - sun'iy intellekt (AI) asosida yaratilgan interfaol o'yinlardan foydalanishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Didaktik o'yinlarning o'quv jarayonidagi an'anaviy ahamiyati va sun'iy intellektning imkoniyatlari asosida nutqni o'stirishning yangi usullari, ularning pedagogik samaradorligi haqida mulohaza yuritiladi. Ta'limda innovatsion yondashuv sifatida AI-o'yinlarning integratsiyasi, ularning "murakkab nutq", "tushunish va tushuntirish", "kreativ fikrlash" kabi kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli o'rganiladi. Maqolada shuningdek, AI-o'yinlarni loyihalash va dars jarayoniga tatbiq etishning amaliy tavsiyalari ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (AI), didaktik o'yin, boshlang'ich ta'lim, nutq faoliyati, interfaol o'quv muhiti, individual yondashuv, innovatsion pedagogik texnologiya.

1. KIRISH

Boshlang'ich ta'lim yoshdagi bolaning shaxs sifatida shakllanishi, nutqiy va kognitiv qobiliyatlarining rivojlanishi uchun hal qiluvchi davr hisoblanadi. Bu davrda bolaning dunyoni anglashi, ijtimoiy muloqot qilishi va bilim olishi asosan o'zining nutq vositasida amalga oshadi. Nutq esa nafaqat aloqa vositasi, balki fikrlash jarayonining asosi va bilimlarni idrok qilishning usulidir. Shuning uchun nutq faoliyatini - til to'plamini boyitish, grammatik to'g'ri va mazmunan boy gapirish, fikrlarni izchil ifodalash, tinglash va tushunish qobiliyatini rivojlantirish boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biridir. An'anaviy ta'lim jarayonida nutqni rivojlantirish vazifalarida didaktik o'yinlar muhim o'rin tutadi, chunki o'yin - kichik maktab yoshidagi bolaning "asosiy faoliyati va sevimli mashg'ulotidir"¹. O'qituvchi darsni o'yin bilan uyg'unlashtirish orqali bolalarning diqqatini jalb qiladi, ularni zeriktirmaslik imkonini yaratadi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

¹ BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARI JARAYONIDA DIDAKTIK O'YINLAR VA ULARNING AHAMIYATI – Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
<https://idpu.uz/boshlangich-sinf-darslari-jarayonida-didaktik-oyinlar-va-ularning-ahamiyati/#>

Didaktik o'yinlar "bolalar jamoa bo'lib ishlashga, birgalikda ijod qilishga, hamkorlikda ishlashga va mustaqil ishlashga o'rgatadi", bu esa ularning muloqot qobiliyatlarini shakllantiradi.

Biroq, zamonaviy raqamli dunyoda, an'anaviy didaktik o'yinlar yanada interfaol, shaxsiylashtirilgan va qayta ishlanuvchan ta'lim vositalariga bo'lgan ehtiyojni to'liq qondira olmay qolmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining tez rivojlanishi ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar ochdi. AI asosidagi interfaol o'yinlar - bu nutqni rivojlantirish bo'yicha an'anaviy metodikaning samaradorligini yanada oshirishga, har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirilgan, dinamik va qiziqarli o'quv muhitini yaratishga qodir bo'lgan yangi vositalardir. Ushbu maqolaning magdadi - boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faoliyatini rivojlantirishda AI asosidagi interfaol o'yinlardan foydalanishning nazariy-metodik jihatlarini o'rganish, ularning samaradorligini aniqlash va amaliy qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqotning magsadi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faoliyatini rivojlantirishda AI texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash.
- 2) AI asosidagi didaktik o'yinlar modellarini tizimlashtirish va ularning turlarini tavsiflash.
- 3) Shu turdagi o'yinlarning nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'ziga xos afzalliklarini (psixologik-pedagogik asosda) aniqlash.
- 4) O'qituvchilar uchun AI-o'yinlarini dars jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQ FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar uchun nutq faoliyati nafaqat tashqi, balki ichki nutqning faol rivojlanish davridir. Ta'lim standartlariga muvofiq, boshlang'ich sinf o'quvchilari quyidagi asosiy nutqiy ko'nikmalarga ega bo'lishlari lozim:

- 1) Leksik ko'nikmalar: Til boyligini oshirish, yangi so'zlarni o'zlashtirish va ularni ma'noli mazmunda qo'llay olish.
- 2) Grammatik ko'nikmalar: To'g'ri va xilma-xil sintaktik tuzilmalardan foydalana olish.
- 3) Tushunish va talqin qilish: Eshitilgan matn yoki gapni mazmunan to'g'ri idrok etish, mazmunini qayta aytish va tahlil qilish.

4) Fikr ifodalash va hikoya qilish: O'z fikrlarini izchil, mantiqiy ketma-ketlikda bayon eta olish, kichik hikoya yaratish.

5) Muloqot ko'nikmalari: Suhbatdoshlar bilan samarali va adabiy muloqot olib borish. Bu ko'nikmalarni shakllantirishda pedagogik texnologiyalar, xususan didaktik o'yinlarning roli beqiyosdir. O'yin orqali bola atrof-muhit, tabiat hodisalari, buyumlar va hayvonlar dunyosi bilan tanishadi. Didaktik o'yinlar o'quvchilarda "intizomlilik, inoqlik va o'z navbatida erkin fikr yurita olish" kabi fazilatlarni shakllantiradi. Nutqni o'stirish o'yinlari odatda "o'yinning vazifasi, harakati, qoidasi va yakuni" kabi to'rtta asosiy omilga tayanadi.

An'anaviy didaktik o'yinlar, masalan, "Zukkolar" yoki "Bu qaysi shakl?" kabi o'yinlar qo'g'irchoqlar, rasmlar, tarqatmalar yordamida o'tkaziladi va bolalarning aqliy faoliyatini rag'batlantirishga, muloqot qilishga, diqqatni jamlashga xizmat qiladi. Biroq, ular ko'pincha:

1. O'qituvchi tomonidan doimiy va bevosita nazoratni talab qiladi.
2. Har bir bolaning javobi va xatolarini darhol tahlil qilish va tuzatish imkoniyati cheklangan.
3. Bolaning o'ziga xos rivojlanish sur'atiga moslashuvchanlik darajasi past.
4. Vaqt va materiallar bilan cheklanishi mumkin.

AI texnologiyalari ayni shu cheklovlarni bartaraf etish, didaktik o'yinlarning samaradorligini yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi.

3. SUN'IY INTELLEKT (AI) ASOSIDA NUTQNI O'STIRISH O'YINLARINING TURLARI VA IMKONIYATLARI

AI asosidagi interfaol o'yinlar - bu o'quvchining harakatlariga va javoblariga qarab o'zining mazmuni, murakkabligi va o'qitish usulini dinamik ravishda o'zgartiradigan raqamli dasturlar. Ular, odatda, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), ovozni aniqlash va yozish (ASR) va ma'lumotlarni tahlil qilish algoritmlari kabi AI texnologiyalaridan foydalanadi.

Quyida boshlang'ich sinflarda nutqni rivojlantirish uchun mo'ljallangan AI-o'yinlarning asosiy turlari va ularning imkoniyatlari keltirilgan:

3.1. AI-asosidagi o'yin turlari:

- Interfaol hikoya yaratuvchilar va davom ettiruvchilar: AI bolaga tasvir yoki bosh so'z beradi, bola esa gap yoki hikoya davomini yozadi yoki og'zaki aytadi. AI matnni tahlil qilib, grammatik xatolarni ko'rsatadi, boyroq so'zlar taklif qiladi ("Bu o'rniga "yaxshi" deyishning boshqa yo'llari nima bo'lishi mumkin?").
- Aqlli virtual suhbatdosh (chatbot): Belgili bir mavzu yoki vaziyat (masalan, "do'konda xarid qilish", "shifokorga tashrif") bo'yicha bolaning nutqini tinglaydigan va

unga tabiiy tarzda javob beradigan, suhbatni davom ettirishga yordam beradigan dastur. Dialog murakkabligi bolaning darajasiga moslashtiriladi.

- Ovozli aniqlashga asoslangan aytish o'yinlari: "Telefon" (eshitilgan so'zni qator oxirigacha to'g'ri uzatish) kabi an'anaviy o'yinlarning raqamli analogi. AI tovushni aniqlaydi, talaffuzni tahlil qiladi va uni boshqa o'quvchiga uzatadi, jarayonni avtomatik nazorat qiladi.

- Tasvirlarni aniqlash va tavsiflash o'yinlari: AI generatsiya qilgan tasvirni bola so'zlar bilan tavsiflaydi. AI tavsifning to'liqligi, bog'liqligi va leksik xilma-xilligini baholaydi.

- "Ovoz yozuvchi" va "nutq murabbiylari": Bolaning talaffuzini tinglaydigan, uni standart talaffuz bilan solishtiradigan va to'g'ri talaffuz qilish bo'yicha vizual va ovozli mashqlar taklif qiladigan dasturlar.

3.2. AI-o'yinlarining an'anaviy vositalardan afzalliklari:

- Individual yondashuv: AI har bir o'quvchining natijalarini tahlil qilib, uning zaif va kuchli tomonlarini aniqlaydi va shunga mos ravishda keyingi mashqlarning murakkabligi va mavzusini o'zgartiradi.

- 1) Darhol fikr-mulohaza (feedback): O'quvchi darhol o'z xatosi va yutuqlari haqida aniq, obyektiv va konstruktiv fikr-mulohaza oladi. Bu motivatsiyani oshiradi va o'z-o'zini o'rganishni rag'batlantiradi.

- 2) Cheksiz sabr va takrorlash imkoniyati: O'quvchi xohlagancha mashq qilishi mumkin. AI hech qachon charchamaydi va har safar bir xil diqqat bilan javob beradi.

- 3) O'qituvchi uchun tahlil va monitoring: O'qituvchi butun sinf yoki alohida o'quvchilarning rivojlanish dinamikasi haqida aniq statistik ma'lumotlar (so'z boyligi o'sishi, xato turlari, faollik darajasi) olishi mumkin. Bu individual ishlash rejasini tuzishga yordam beradi.

- 4) O'yinning jozibadorligi va raqamli o'quv muhiti: Yuqori darajadagi interaktivlik, animatsiyalar, o'yinlashtirilgan mukofotlar bolalarning diqqatini uzoq vaqt ushlab turadi, o'rganishni qiziqarli tajribaga aylantiradi.

4. AI-O'YINLARINI DARS JARAYONIGA INTEGRATSIYA QILISH METODIKASI

AI vositalarini boshlang'ich sinf darslariga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun ular o'qituvchining pedagogik magsadlariga to'liq xizmat qilishi kerak. AI o'yin - bu

magsad emas, balki magsadga erishish vositasi hisoblanadi. Quyidagi bosqichma-bosqich metodika tavsiya etiladi:

4.1. Darsni rejalashtirish bosqichi:

- Maqsad va vazifalarni aniglash: Aniq nutqiy ko'nikmani rivojlantirishni magsad qiling (masalan, "hayvonlar" mavzusidagi so'z boyligini oshirish, "qanday?" so'rog'iga javob berishni o'rgatish).
- Mos AI vositasini tanlash: Yuqorida tavsiflangan turlardan dars magsadiga mos vosita tanlanadi.
- An'anaviy va innovatsion usullarni uyg'unlashtirish: AI-o'yini darsning faqat bir bosqichi (masalan, yangi materialni o'zlashtirish, mustahkamlash) bo'lishi kerak. Uni o'qituvchi bilan mulot, jamoa o'yinlari, qog'ozda ishlash bilan birlashtirish lozim.
- Texnik tayyorgarlik: Dastur sinovdan o'tkazilishi, bolalarga oddiy ko'rsatmalar tayyorlanishi kerak.

4.2. Dars jarayoni bosqichi:

- Kirish (3-5 daqiqa): O'qituvchi an'anaviy usulda o'yin mavzusini va qoidasini tushuntiradi. AI dasturi bilan ishlash tartibi namoyish qilinadi.
- Asosiy qism (10-15 daqiqa): Bolalar individual yoki juftliklarda (bir kompyuterga ikkita bola) AI bilan ishlaydilar. O'qituvchi bu vaqtni zaif o'quvchilarga individual yordam ko'rsatish, kuzatish va qisqa eslatmalar berish uchun foydalanadi.
- Umumlashtirish va fikr-mulohaza (5-7 daqiqa): O'qituvchi o'yin natijalarini umumlashtiradi, eng qiziqarli javoblarni baham ko'radi, AI tomonidan keltirilgan umumiy xatolarni (masalan, ma'lum bir tovushning noto'g'ri talaffuzi) sinf oldida tushuntiradi. O'quvchilar o'z tajribalari haqida so'zlashadi.

4.3. Integratsiyaning asosiy qoidalari:

1. O'qituvchi - bosh rahbar: AI o'qituvchini almashtirmaydi, uning yordamchisiga aylanadi. Yakuniy pedagogik qaror, baholash va his-tuyg'ular bilan ishlash har doim o'qituvchi qo'lida qoladi.
2. Vaqt chegarasi: Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ekran oldida uzog vaqt (15 daqiqadan ortiq) o'tirish maqsadga muvofiq emas.
3. Psixologik xavfsizlik: AI dasturi bolani hech qanday holatda so'kish, qoralamaslik yoki uning javoblarini boshqa bolalar oldida salbiy baholamaslik kerak. Fikr-mulohaza faqat qurilish xarakteriga ega bo'lishi lozim.

4. Inkluzivlik: Nutqiy rivojlanishida sezilarli kechikishlarga ega bolalar uchun AI o'yinlari maxsus sozlamalar orqali soddalashtirilishi kerak.

5. XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faoliyatini rivojlantirishda AI asosidagi interfaol o'yinlardan foydalanish - bu ta'lim jarayonining samaradorligi va sifatini keskin oshirish imkonini beruvchi innovatsion va istiqbolli yo'nalishdir. Ular an'anaviy didaktik o'yinlarning barcha afzalliklarini - bolalarni faollashtirish, muloqotni rivojlantirish, o'rganishni qiziqarli qilish - saqlab qolgan holda, ularga yangi o'lcham qo'shadilar: individual yondashuv, darhol fikr-mulohaza, chuqur tahlil va cheksiz mashq qilish imkoniyati. AI-o'yinlari o'qituvchiga har bir bolaning rivojlanish yo'lini aniqroq kuzatish va samaraliroq pedagogik aralashuvlar amalga oshirish imkonini beradi. Biroq, bu texnologiyalarning muvaffaqiyati to'liq o'qituvchining professional mahoratiga bog'liq bo'lib, u AI-ni pedagogik jarayonning magsadli tarkibiy qismiga aylantirishi, bolalarni raqamli dunyada ham insoniy munosabatlar va ijodiy tafakkur muhitida o'stirishi kerak.

Kelajakda ushbu sohada ilmiy-tadqiqot ishlarini chuqurlashtirish, milliy ta'lim dasturlariga mos keladigan va ona tilining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan AI-dasturiy mahsulotlar yaratish, shuningdek, o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha malakasini oshirish dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xalmanov U.R., To'raeva N. Boshlang'ich sinf darslari jarayonida didaktik o'yinlar va ularning ahamiyati. Jizzax davlat pedagogika universiteti. 2023.
2. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. - M.: Pedagogika, 1982.
3. Elkonin D.B. Bolalar psixologiyasi. - M.: Pedagogika, 1978.
4. UNESCO. Sun'iy intellekt va ta'lim: siyosat bo'yicha yo'l xaritasi. Parij, 2021.
5. BOSHLANG'ICH SINFLARI DARSLARI JARAYONIDA DIDAKTIK O'YINLAR VA ULARNING AHAMIYATI – Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti

<https://jdpu.uz/boshlangich-sinf-darslari-jarayonida-didaktik-oyinlar-va-ularning-ahamiyati/#> .

CROSS-CULTURAL COMMUNICATION CHALLENGES IN INTERNATIONAL BUSINESS MANAGEMENT

Lola Ibrokhimovna Khansivarova,

1st-year Student, Group №83,

Management Major, Faculty of Management

Tashkent State University of Economics

Supervisor: **Manzura Kholboyevna Begimova**

Faculty of Tourism

Department of Foreign Languages Education

Tashkent State University of Economics

Abstract. Cross-cultural communication is a critical component of effective international business management, yet it often presents significant challenges. This paper examines the main barriers that arise when individuals from diverse cultural backgrounds interact in global business environments, including differences in language, communication styles, values, negotiation patterns, and workplace norms. These challenges can lead to misunderstandings, reduced productivity, and weakened organizational relationships. The study emphasizes the importance of cultural intelligence, adaptive communication strategies, and inclusive leadership in mitigating these issues. Strengthening cross-cultural competence contributes to improved collaboration, smoother decision-making, and enhanced performance in multinational organizations.

Keywords: cross-cultural communication; international business; cultural intelligence; communication barriers; globalization; intercultural competence; management strategies; multinational organizations

The globalization process is increasing its impact on all areas of business. Corporations, small businesses, international organizations and transnational companies are going beyond geographical boundaries and cooperating with representatives of different cultures. In such conditions, successful business management in many cases depends not only on economic strategies, marketing, finance or management technologies, but also on the ability to properly organize the process of intercultural communication. Because culture directly affects a person's worldview, attitude, communication style, work ethics and decision-making style. Intercultural communication problems encountered in international business

management have a decisive impact on the efficiency of enterprises, the quality of teamwork and the effectiveness of leadership. When cultural differences are misinterpreted or ignored, the result is conflicts, misunderstandings, wrong decisions, distrust in the team and the breakdown of corporate culture. Therefore, today the study of intercultural communication is considered not only theoretically, but also as a practical direction of strategic importance for international enterprises.

This thesis analyzes the relevance of intercultural communication in international business management, the need to study cultural differences, the main psychological and management problems in communication, as well as practical recommendations for their elimination.

Culture is a complex social phenomenon that includes the values, customs, worldview, language, communication forms and norms of behavior of a people. In international business, culture is important in the following aspects:

Influences work styles and processes

Determines the relationship between the leader and the employee

Forms the culture of negotiation

Determines the source of motivation of each employee

Increases or reduces the likelihood of conflicts

Studies by scientists such as Hofstede, Trompenaars, Hall have deeply studied the importance of culture in communication. According to them, culture is one of the most important hidden factors in business.

Global companies employ a multinational workforce. Working together with people from different nationalities:

Ensures the convergence of different opinions

Helps to generate innovative ideas

Increases the team's creative potential

However, cultural differences can lead to serious problems if not managed properly.

Therefore, international management is not complete without cross-cultural communication.

Language is not only about grammar, but also about the specific way of thinking of a culture.

Language-related problems encountered in international business:

Misinterpreted words and phrases

Content distortion

Misunderstanding humor, irony, or metaphors

Limited second or third language[1]

Although language is an external means of communication, its correct use can mitigate cultural differences.

Differences in non-verbal communication. Elements such as gestures, body language, eye contact, tone of voice, and distance are perceived differently in each culture.

For example:

In European culture, eye contact is a symbol of trust

In Eastern culture, it can be perceived as rude

In Arab countries, close proximity is common

In Northern Europe, it is considered an invasion of personal space

These differences often lead to disagreements.

The main difference between cultures is values.

They have a huge impact on business. For example:

Individualism (USA, UK) → Personal responsibility is paramount

Collectivism (Japan, China) → Team interests are paramount[2]

These differences significantly affect task performance, motivation, and the evaluation of results.

Attitude to time

The concept of time is very important in international business.

Monochronic cultures (Germany, Sweden): time is a resource

Polychronic cultures (Turkey, Latin America): time is a flexible category

This creates disagreements in meetings, agreements, and processes.

Leadership style depends on the culture:

Authoritarian leadership - common in Eastern countries

Democratic and horizontal management - more common in the West

These differences can cause problems in international project teams.

International negotiations are the most delicate aspect of intercultural communication.

Problems:

Differences in negotiation tactics

Different interpretations of the words "yes" and "no"

The role of silence

The level of personal contact

The duration of decision-making[3]

In many cases, the reason for the success or failure of negotiations is a misunderstanding of cultures.

Stereotypes are the main threat in intercultural communication. They consist of incorrect assumptions.

Examples:

“Japanese are always submissive”

“Americans are very outspoken”

“Easterners are always late”

Such stereotypes have a negative impact on communication.

In your own words putting the priority of one's own intention above others.

As a result:

Divisions in the team

Decreased trust

Disagreements in decision-making

Increasing conflicts

Ethnocentrism is one of the most dangerous factors in international business.[4]

Developing cultural competence

Employees need to:

Understand different cultures

Learn about differences in values

Adapt communication methods

Training, seminars and cultural exchange programs are important for this.

Using emotional intelligence. For a leader, EI provides:

Empathy

Understanding

Mitigating conflicts

Adaptability

EI bridges cultural differences.

Communication in multinational groups should be as clear as possible.

Recommendation:

Short and clear phrases

Language adaptation

Reaffirmation methods

Avoiding ambiguity[5]

In conclusion, cross-cultural communication is one of the most important factors in international business management. A deep understanding of cultural differences directly affects the flexibility, efficiency and stability of the team. If elements such as language differences, differences in values, attitude to time, leadership style, verbal and non-verbal signals are not properly managed, corporate problems will increase, negotiations will fail, and competitiveness will decrease.

Therefore, intercultural competence in international business is one of the most important skills of a modern leader. Companies need to prepare employees in this regard, conduct training, and implement cultural training programs. Only then will it be possible to achieve success in the global market, establish stable communication in the international team, and support innovative development.

References

1. Abdugʻaniyev, Sh. M. Xalqaro biznes boshqaruvi va madaniyatlararo kommunikatsiya asoslari. Toshkent: “Iqtisodiyot va Innovatsiya” nashriyoti. 2023. C125
2. Xolmirzayeva, G. D. Global menejmentda madaniy farqlar va ularning jamoaviy ishga taʼsiri. Toshkent: “Universitet” nashriyoti. 2020. 456-458
3. Ergashev, M. Sh. Xalqaro muzokaralar psixologiyasi: madaniyatlararo yondashuv. Samarqand: “Maʼrifat Ziya” nashriyoti. 2022
4. Qosimova, N. R. Transmilliy kompaniyalarda kommunikatsiya strategiyalari. Buxoro: BuxDU ilmiy nashriyoti. 2023. 236-b
5. Sultonov, A. E. Korxonalarda madaniyat va boshqaruv: nazariya va amaliyot. Toshkent: “Innovatsion Taʼlim” nashriyoti. 2021. 145

**AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIYAVIY MENEJMENTI
TASHKIL ETISH ORQALI LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH
MEXANIZMLARI**

QURBONOV NURIDDIN RO‘ZIQULOVICH

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Soliq va soliqqa tortish” kafedrası
katta o‘qituvchisi**

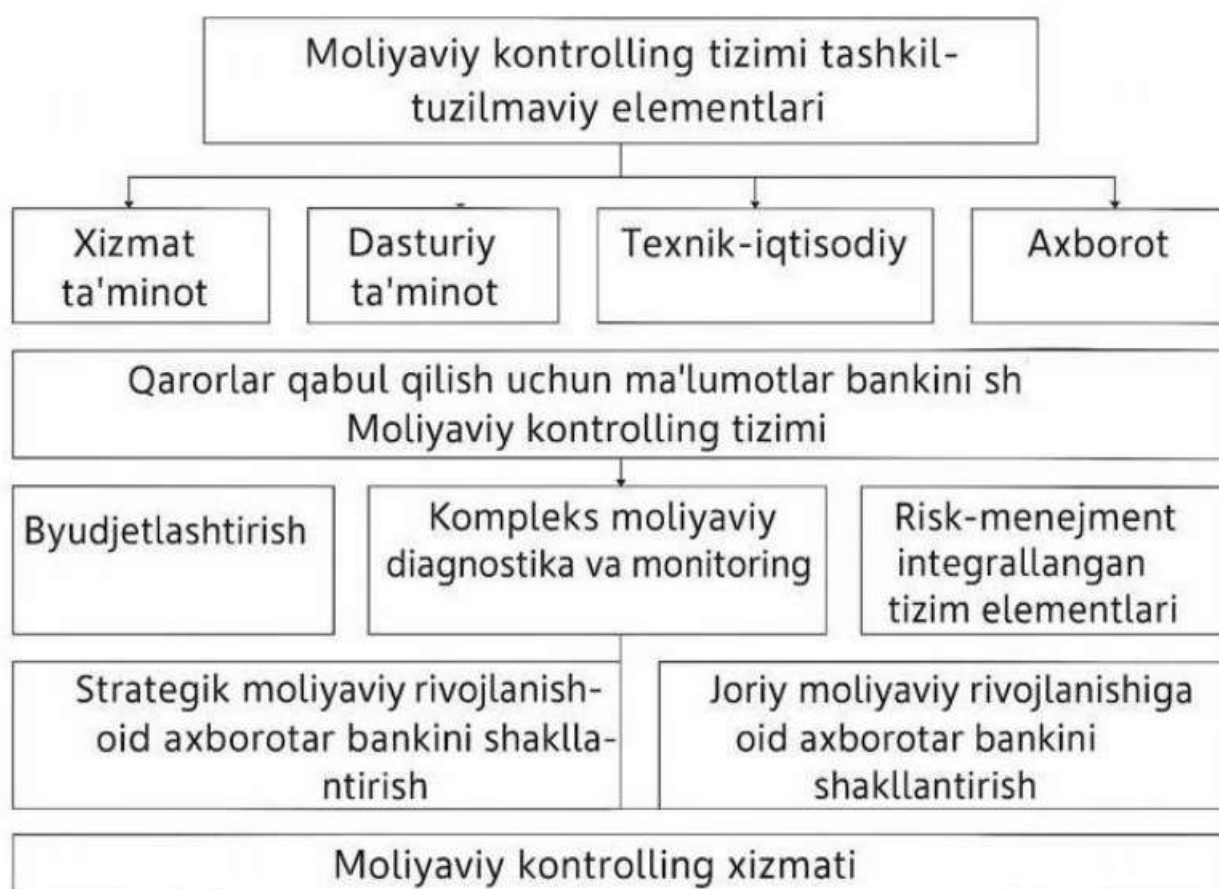
Hozirgi globallashtirish sharoitida moliyaviy menejmentning asosiy funksional bo‘g‘ini sifatida e’tirof etilayotgan moliyaviy rejalashtirish tizimini takomillashtirish masalalari xalqaro ilmiy-amaliy izlanishlarning markazida turibdi. Xususan, pandemiyadan keyingi davrda tashqi bozorlarda kuzatilayotgan yuqori o‘zgaruvchanlik kompaniyalardan tezkor moslashuvchan moliyaviy rejalashtirish mexanizmlari, shuningdek, ularni korporativ rivojlanishning strategik maqsadlari bilan integratsiyalashgan modellarda shakllantirishni talab qilmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy menejmentning ajralmas tarkibiy elementi bo‘lgan moliyaviy diagnostika tizimini takomillashtirish, ya’ni korxonaning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini kompleks baholash imkonini beruvchi ko‘rsatkichlar tizimini ilmiy asosda kengaytirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida eksportchi korxonalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlashni jadallashtirish, tashqi bozorlar talablari asosida milliy sanoat tarmoqlarining eksport salohiyatini oshirish, xalqaro standartlar va brendlarni iqtisodiyotga jalb etish, shuningdek, xususiy sektorning eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Energiya bozorlarini bosqichma-bosqich liberallashtirish, xususiy investitsiyalarni jalb etish, sanoat kooperatsiyasini chuqurlashtirish hamda mehnat unumdorligini oshirish dasturlarini keng joriy qilish mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror o‘rishini ta’minlovchi muhim omillar sifatida e’tirof etilgan. Mazkur vazifalarni amalga oshirish esa, o‘z navbatida, iqtisodiyotda muhim o‘rin tutuvchi aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment tizimini modernizatsiya qilish va u orqali investitsion loyihalarni samarali moliyalashtirish mexanizmlarini shakllantirish zaruratini kuchaytirmoqda.

Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatida moliyaviy boshqaruvning nazariy asoslarini xorijiy tadqiqotchilar ham keng yoritgan. Jumladan, amerikalik iqtisodchi E. Banks globallashtirish hamda “Axborot iqtisodiyoti” modelining shakllanishi moliya tizimi

bo'g'inlari rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini qayd etadi. Ingliz iqtisodchisi G. King moliyaviy boshqaruvni aniqlashtirishda foyda, aktuar hisob-kitoblar va ssuda kapitali bo'yicha foiz stavkalari kabi elementlarga urg'u beradi. K. Plen esa "moliya" atamasining mazmun jihatidan kengayishini iqtisodiyotning ijtimoiy sektoridan xususiy sektoriga o'tish jarayonlari bilan izohlaydi; uning fikricha, moliya iqtisodiy agentlarning har biri tasarrufida shakllanadigan va foydalaniladigan resurslar fondini boshqarish jarayonini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda aksiyadorlik jamiyatlari uchun eng dolzarb masalalardan biri – bu moliyaviy rejalashtirish va nazorat tizimlarini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, ularni korporativ boshqaruv, investitsion faoliyat va loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Bunday yondashuv investitsion loyihalarning samaradorligini oshirish, kapital strukturasi optimallashtirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va korporativ qiymatni oshirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy kontrolling xizmatining tashkiliy modeli

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, moliyaviy kontrolling tizimi korxona boshqaruvining ajralmas bo'g'ini sifatida yuqori ahamiyat kasb etadi. Kontrolling xizmati nafaqat moliyaviy jarayonlarni nazorat qilish vositasi, balki menejmentni sifat jihatdan takomillashtirishning institutsional mexanizmi sifatida maydonga chiqadi. Uning moliyaviy segmenti moliyaviy kontrolling esa moliyaviy rejalashtirish, axborotlarni shakllantirish, ularni qayta ishlash, tahlil qilish va nazorat qilish kabi funksiyalar majmuasini o'zida mujassam etgan kompleks boshqaruv tizimidir.

Mazkur tizimning ahamiyati shundaki, u aksiyadorlik jamiyatlarida investitsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonlari bo'yicha boshqaruv qarorlarining aniqligi, tezkorligi va samaradorligini oshiradi. Shuningdek, kontrolling mexanizmlari resurslardan foydalanish samaradorligini baholash, tavakkalchiliklarni boshqarish va kapital tuzilmasini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Moliyaviy menejmentning zamonaviy ko'rinishi XIX asr oxiri XX asr boshlarida shakllangan neoklassik moliya nazariyasiga borib taqaladi. Bu nazariya moliyani faqat davlat sektoriga xos bo'lgan pul mablag'lari harakati sifatida emas, balki xususiy sektor faoliyati natijasida yuzaga keladigan kapital oqimlarini boshqarish bilan bog'liq muammolarni ham o'z ichiga olgan holda kengaytirdi.

Global iqtisodiy makonning shakllanishi milliy moliya tizimlarining o'zaro integratsiyalashuvini kuchaytirdi. Bu jarayon aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ moliyani boshqarishning ilg'or xalqaro tajribalariga tayangan holda yanada takomillashtirilgan moliyaviy menejment tizimini yaratishni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda moliyaviy menejmentning institutsional va funksional tarkibi loyihalarni moliyalashtirish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining bosh maqsadlari ularning moliyaviy xizmat tizimi faoliyati bilan uyg'unlashgan holda shakllanadi. Moliyaviy xizmat tizimi, odatda, quyidagi besh asosiy komponentdan iborat ierarxik tuzilma ko'rinishida namoyon bo'ladi:

1. Moliyaviy rejalashtirish va prognozlashtirish
2. Byudjetlashtirish va nazorat mexanizmlari
3. Moliyaviy tahlil va diagnostika tizimi
4. Tavakkalchiliklarni boshqarish (risk-menejment)
5. Strategik moliyaviy rivojlanish bo'yicha axborot bazasini shakllantirish

Mazkur komponentlarning uzviy integratsiyasi aksiyadorlik jamiyatlarida investitsion loyihalarni moliyalashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilishni aniq, oqilona va ilmiy asoslangan mexanizmlar bilan ta'minlaydi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy salohiyatini rivojlantirish maqsadida kapitallarning o'rtacha tortilgan qiymati (WACC), aktivlar rentabelligi (ROA) va xususiy kapital rentabelligi (ROE) asosiy baholash mezonlari sifatida qo'llaniladi. Ushbu ko'rsatkichlar asosida ishlab chiqilgan model quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- loyihaning moliyaviy barqarorligini aniqlash;
- qarz va xususiy kapital optimal nisbatini belgilash;
- investitsion resurslar taqsimotini ratsional darajada boshqarish;
- aksiyadorlar manfaatlarini maksimal darajada himoya qilish.

Bunday yondashuv aktivlar, passivlar va moliyaviy natijalar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash orqali loyihalarning moliyaviy xavfsizligini mustahkamlaydi.

Ko'plab aksiyadorlik jamiyatlarida asosiy fondlarning jadal eskirgani kuzatilmoqda. Bu esa texnologik jarayonlarni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardosh mahsulot yaratish uchun yirik investitsiya resurslarini jalb etishni talab qiladi.

Strategik moliyaviy menejment tizimi quyidagi yo'nalishlarda muhim rol o'ynaydi:

- ichki moliyaviy manbalarni safarbar qilish;
- tashqi investitsiya oqimlarini jalb qilish;
- kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash;
- modernizatsiya loyihalari uchun uzoq muddatli moliyalashtirish strategiyasini shakllantirish.

Mazkur yondashuv aksiyadorlik jamiyatlarida raqobatbardosh strategiyalarni amalga oshirish va ularning bozor qiymatini oshirishda asosiy drayver sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejmentni samarali tashkil etish loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarining barqaror faoliyat yuritishini ta'minlaydigan eng muhim institutsional omillardan biridir. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, moliyaviy kontrolling tizimi korporativ boshqaruvning strategik bo'g'ini sifatida qaror qabul qilish jarayonini optimallashtiradi, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi va tavakkalchiliklarni minimallashtirishga xizmat qiladi. Mazkur tizimning asosiy vazifalari bo'lgan rejalashtirish, tahlil, monitoring, nazorat va axborot ta'minoti investitsion loyihalar samaradorligini baholash hamda moliyalashtirish manbalarini tanlashda muhim ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida mavjud asosiy fondlarning eskirishi, ishlab chiqarish jarayonlarining raqobatbardosh emasligi investitsiya resurslarini keng ko‘lamda safarbar qilish zaruratini kuchaytirmoqda. Shuning uchun strategik moliyaviy menejmentni modernizatsiya va texnologik yangilanish jarayonlari bilan uyg‘unlashtirish tashqi hamda ichki moliyalashtirish manbalaridan oqilona foydalanish imkonini yaratadi. Natijada loyiha samaradorligi oshadi, korporativ boshqaruvning institutsional asoslari mustahkamlanadi va aksiyadorlik jamiyatlarining iqtisodiy salohiyati yangi bosqichga ko‘tariladi.

Umuman olganda, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment mexanizmlarini mukammal shakllantirish bu faqat moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash vositasi emas, balki investitsion loyihalar hayotiylikini oshiruvchi, innovatsion rivojlanishni tezlashtiruvchi, korporativ tizimning iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlovchi kompleks boshqaruv konsepsiyasidir. Mazkur yondashuv asosida shakllangan moliyalashtirish mexanizmlari aksiyadorlik jamiyatlarining uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini amalda ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni. Yangi O‘zbekistonning 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida//www.lex.uz.
2. Banks E. Finance the basics. — N.Y.: Simultaneously published, 2007.
3. King G. Theory Of Finance: Being a Short Treatise on the Doctrine of Interest and Annuities-certain./ 3-rd ed. – London: Ch.&Edw. Layton, 1898.
4. Plehn Carl.C. Introduction On Public Finance. –London: Macmillan&Co, 1909.

**Maqsud Qoriyevning "Ibn Sino" romanidagi tibbiy tasvirlar va ularning
zamonaviy tibbiyotdagi aks-sadosi.**

Tusmatov Shoxrux Rasuljon o'g'li
Tibbiyotda xorijiy til o'qituvchisi CAMU, Markaziy Osiyo Tibbiyot
Universiteti
shoxruxusmatov4@gmail.com

Annotatsiya: Maqola Maqsud Qoriyevning "Ibn Sino" tarixiy-biografik romanida buyuk sharq olimi Abu Ali ibn Sinoning tibbiy faoliyati va izlanishlariga oid tasvirlangan detallarni tahlil qiladi. Roman asosida qahramonning bolalikdagi ta'lim jarayoni, muayyan kasalliklarni davolash epizodlari (masalan, qulanch kasalligi), ilmiy asarlari ("Qonun fi-t-tibb") va tajribaviy yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Ushbu tarixiy tibbiy elementlar zamonaviy meditsina fanlari – diagnostika, parhez terapiyasi, farmatsevtika, og'riq klassifikatsiyasi, tibbiy etika va multidisplinar tadqiqotlar bilan solishtiriladi. Maqola roman orqali Ibn Sinoning ilmiy merosining bugungi tibbiyotdagi dolzarb aks-sadosini ochib beradi, shu bilan birga asarning adabiy va ilhomlantiruvchi qiymatini ta'kidlaydi. Tahlil to'liq original bo'lib, o'zbek adabiyoti va tibbiyot tarixi ixlosmandlari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Maqsud Qoriyev, Ibn Sino, tarixiy roman, tibbiy tasvirlar, Abu Ali ibn Sino, Qonun fi-t-tibb, zamonaviy meditsina, diagnostika, parhez terapiyasi, tajribaviy yondashuv, tibbiy etika, farmatsevtika, og'riq klassifikatsiyasi, Sharq tibbiyoti, o'zbek adabiyoti, ilmiy meros.

**Medical descriptions in Maqsud Qoriyev's novel "Ibn Sino" and their echoes in
modern medicine**

Tusmatov Shokhrukh Rasuljon ugli
Teacher of foreign language in medicine
CAMU, Central Asian Medical University shoxruxusmatov4@gmail.com

Abstract: The article analyzes the details related to the medical activities and researches of the great Eastern scholar Abu Ali Ibn Sina, as depicted in Maqsud Qoriyev's historical-biographical novel "Ibn Sino". Based on the novel, the protagonist's childhood education process, specific episodes of treating illnesses (for example, colic disease), his scientific works ("Al-Qanun fi at-Tibb"), and empirical approaches are examined. These historical medical elements are compared with

modern medical sciences – diagnostics, dietary therapy, pharmaceuticals, pain classification, medical ethics, and multidisciplinary research. The article reveals the relevant echoes of Ibn Sina's scientific heritage in today's medicine through the novel, while also emphasizing the work's literary and inspirational value. The analysis is completely original and intended for enthusiasts of Uzbek literature and the history of medicine.

Keywords: Maqsud Qoriyev, Ibn Sino, historical novel, medical descriptions, Abu Ali Ibn Sina, Al-Qanun fi at-Tibb, modern medicine, diagnostics, dietary therapy, empirical approach, medical ethics, pharmaceuticals, pain classification, Eastern medicine, Uzbek literature, scientific heritage.

Медицинские описания в романе Мақсуда Қориева «Ибн Сино» и их отголоски в современной медицине

Тусматов Шохрух Расулжон угли

Учитель иностранного языка в медицине

**САМУ, Центральнo-Азиатский медицинский университет
shoxruxtusmatov4@gmail.com**

Аннотация: Статья анализирует детали, связанные с медицинской деятельностью и исследованиями великого восточного ученого Абу Али ибн Сины, изображенные в историко-биографическом романе Мақсуда Қориева «Ибн Сино». На основе романа рассматриваются процесс образования главного героя в детстве, конкретные эпизоды лечения болезней (например, колики), его научные труды («Канон врачебной науки»), а также эмпирические подходы. Эти исторические медицинские элементы сравниваются с современными медицинскими науками – диагностикой, диетотерапией, фармацевтикой, классификацией боли, медицинской этикой и междисциплинарными исследованиями. Статья раскрывает актуальные отголоски научного наследия ибн Сины в современной медицине через призму романа, подчеркивая при этом литературную и вдохновляющую ценность произведения. Анализ полностью оригинален и предназначен для энтузиастов узбекской литературы и истории медицины.

Ключевые слова: Мақсуд Қориев, Ибн Сино, исторический роман, медицинские описания, Абу Али ибн Сина, Канон врачебной науки, современная медицина, диагностика, диетотерапия, эмпирический подход, медицинская

этика, фармацевтика, классификация боли, восточная медицина, узбекская литература, научное наследие.

Ibn Sino (980–1037) tibbiyotning otasi sifatida tanilgan, uning "Qonun fi-t-tibb" (Canon of Medicine) asari asrlar davomida Yevropa va Sharq meditsinasiga ta'sir qilgan. Qoriyev romanida bu shaxsiyatni nafaqat olim, balki amaliy tabib sifatida ko'rsatadi. Roman o'zbek tilida yozilgan bo'lib, milliy ruhiyatni aks ettiradi, ammo tibbiy detallar universal qiymatga ega. Ushbu tahlil roman asosida yaratilgan bo'lib, zamonaviy meditsina bilan solishtirish orqali yangi ko'rinishlar taqdim etadi.

Roman bosh qahramonining hayotini bolaligidan boshlaydi, bu yerda tibbiyotga oid birinchi elementlar namoyon bo'ladi. Ibn Sino oilasida tarbiyalanadi, otasi Abdulloh tadbirkor va kambag'allarga yordam beruvchi inson sifatida tasvirlanadi. Onasi Sitorabonu esa mehnatkash va andishali ayol bo'lib, uning fazilatlari qahramonning shaxsiyatiga singdiriladi. Qoriyev bu orqali oilaviy muhitning ta'sirini ta'kidlaydi: mehmondo'stlik va ma'rifatparvarlik bolalikdan tibbiy izlanishlarga asos bo'ladi.

Qahramon mashhur olim Notaliy qo'lida o'qiydi, bu davrda uning tibbiy iste'dodi ochiladi. Romanida Ibn Sino tabiat hodisalarini kuzatib, hodisalarni tahlil qiladi, bu uning tajribaviy yondashuvini shakllantiradi. Masalan, u oddiy kasalliklarni o'rganib, sabablarni izlaydi, bu zamonaviy meditsinadagi diagnostika usullariga o'xshaydi. Zamonaviy meditsinada diagnostika sababiy aloqalarga asoslanadi, masalan, simptomlarni laboratoriya testlari bilan bog'lash. Ibn Sinoning romanidagi bu yondashuvi bugungi klinik tadqiqotlarning asosini eslatadi, chunki u empirik dalillarga tayanadi.

Yana bir muhim aspekt – Ibn Sinoning Amir Nuh Mansur huzurida tabib bo'lishi. Romanida u amirning ishonchli tabibi sifatida ko'rsatiladi, bu uning tibbiy bilimini amaliyotda qo'llashini ko'rsatadi. Bu epizod zamonaviy meditsinadagi shifokor-hukmdor munosabatlarini eslatadi, masalan, davlat rahbarlarining shaxsiy vrachlari. Ammo chuqurroq qaraganda, Ibn Sinoning diagnostikasi zamonaviy epidemiologiyaga aloqador: u kasalliklarning ijtimoiy sabablarini hisobga oladi, bu bugungi jamoat salomatligi fanida muhim.

Romandagi Muayyan Tibbiy Epizodlar

Qoriyev romanida Ibn Sinoning tibbiy faoliyatini batafsil tasvirlaydi. Eng yorqin epizodlardan biri – Hamadon amiri Shamsuddavla qulanch kasalligini davolashi. Qulanch (colic) – o'tkir og'riq bilan kechadigan ichak kasalligi, romanida Ibn Sino uni parhez va dorivor o'simliklar yordamida davolaydi. U amirga ovqat cheklovlarini tavsiya qiladi, ammo amir parhezga amal qilmay vafot etadi. Bu epizod zamonaviy meditsinadagi parhez terapiyasini eslatadi: masalan, gastroenterologiyada kolit yoki divertikulitda ovqat rejimi muhim rol o'ynaydi. Ibn Sinoning yondashuvi bugungi nutrisionistlarning maslahatlariga o'xshaydi, chunki u kasallikni nafaqat dori, balki hayot tarzi o'zgartirish orqali davolaydi.

Yana bir tibbiy detal – kimyoviy izlanishlardir. Romanda Ibn Sino ma'danlarni oltinga aylantirish haqidagi munozaralarda qatnashadi. U "bir ma'danni ikkinchisiga aylantirish uchun uning tarkibiy qismlar, ya'ni oltingugurt, simob va boshqa eritmalar orasidagi nisbatni o'zgartirish kerak" deb ta'kidlaydi. Bu alkimiya elementlari, ammo tibbiyotga yaqin, chunki o'sha davrda kimyo va farmatsiya birlashgan edi. Zamonaviy meditsinada bu molekulyar biologiyaga aloqador: masalan, dori moddalarini sintez qilishda elementlar nisbatini o'zgartirish, kimyoterapiya yoki antibiotiklar yaratishda ishlatiladi. Ibn Sinoning tajribaviy usuli bugungi farmatsevtika tadqiqotlarining asosini tashkil etadi.

Metodologiya

Ushbu maqola adabiyotshunoslik va tibbiyot tarixi fanlarining kesishmasida yozilgan bo'lib, quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslanadi:

Maqsud Qoriyevning "Ibn Sino" romanining asl matni (1998 yil nashri) asosiy manba sifatida o'rganildi. Roman ichidagi tibbiy epizodlar, dialoglar va tasvirlar batafsil o'qib chiqilib, ularning adabiy va ilmiy mazmuni ajratib olindi. Bu jarayonda yaqin o'qish (close reading) usuli qo'llanildi.

Romandagi tarixiy tibbiy tasvirlar Ibn Sinoning haqiqiy ilmiy merosi ("Qonun fi-t-tibb" asari) va zamonaviy tibbiyot bilimlari bilan solishtirildi. Solishtirish parallel va ziddiyatli jihatlarni aniqlashga yo'naltirilgan bo'lib, tibbiyot tarixi va zamonaviy klinik amaliyot haqidagi ikkilamchi manbalarga tayangan.

Adabiyotshunoslik (tarixiy-biografik roman janri tahlili) va tibbiyot tarixi (Sharq tibbiyotining rivojlanishi) fanlarini birlashtirgan holda ish olib borildi. Bu orqali roman nafaqat adabiy asar, balki ilmiy merosni ommalashtiruvchi vosita sifatida baholandi.

Xulosa

Maqsud Qoriyevning "Ibn Sino" romani tibbiy detallar orqali buyuk olimning hayotini yoritadi. Unda bolalik ta'limi, muayyan davolash epizodlari, ilmiy asarlar va

jamiyatdagi roli tasvirlanadi. Bu elementlar zamonaviy meditsinaga kuchli aloqaga ega: diagnostika, parhez terapiyasi, molekulyar sintez, og'riq klassifikatsiyasi va etika masalalari. Roman nafaqat tarixiy, balki ilhomlantiruvchi asar bo'lib, bugungi tibbiyotning ildizlarini eslatadi.

Adabiyotlar

1. Qoriyev M. Ibn Sino: Tarixiy roman. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1998. (Asosiy manba – roman matni va undagi tibbiy epizodlar tahliliga asoslangan.)
2. Ibn Sino. Qonun fi-t-tibb (Tibbiyot qonuni). Tarjima va izohlar bilan. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1982. (Ibn Sinoning asl tibbiy asariga ishora qilingan bo'limlar uchun.)
3. G'aniyeva Sh. O'zbek adabiyotida tarixiy-biografik roman janri. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015. (Maqsud Qoriyev asarlari va tarixiy romanlar haqidagi umumiy tahlillar uchun.)
4. Porter R. The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity. – New York: W.W. Norton & Company, 1997. (Ibn Sinoning Yevropa va zamonaviy tibbiyotga ta'siri haqida.)
5. Karimov, U. O'zbek adabiyotida ilmiy til va tibbiy terminlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
6. Yoqubov, N. O'zbek tibbiyotining tarixi va rivojlanishi. Toshkent: Fan, 2015.

INSON ICHAKLARIDAGI BAKTERIYALARNING XILMA-XILLIGI VA ULARNING ORGANIZM FAOLIYATIGA O'ZARO TA'SIRI.

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti.

**Kafedra : Mikrobiologiya,
Virusologiya va Imunologiya.
Asistent : Aytmuratova Gauhar**

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

2-son davolash fakulteti talabasi

Xayitboyev Dilbek

Tel : +998 77 184-01-77

Email : Dilbekxayitboyev1@gmail.com

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

2-son davolash fakulteti talabasi

Ro'zibayeva Gulnoza

Tel : +998 50 012-34-12

Email : gulnozaroziboyeva867@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada inson ichaklaridagi bakterial jamoaning xilma-xilligi va ularning organizm faoliyatiga ta'siri o'rganiladi. Asosiy e'tibor bakteriyalarning taksonomik va funksional diversifikatsiyasiga, qisqa zanjirli yog' kislotalar (SCFA) sintezi orqali ichak va sistemik ta'sirga, shuningdek immun tizimi bilan o'zaro aloqalar va patologik holatlardagi disbioz (mikrobiota buzilishi) mexanizmlariga qaratiladi. Adabiyotlar tahlili va metodologiya bo'limida eng yangi tadqiqotlar, metagenomik va transcriptomik yondoshuvlar ko'rib chiqiladi. Natijalar bo'limida bakterial diversifikatsiyaning klinik va fiziologik ahamiyati, shuningdek uning dieta, antibiotiklar va boshqa omillar bilan modulyatsiyasi muhokama qilinadi. Xulosa bo'limida ichak bakteriyalarining xilma-xilligining sog'liq uchun muhimligi, va kelajakda mikrobiota manipulyatsiyalari uchun istiqbollar yoritiladi.

Kalit so'zlar: ichak mikrobiotasi, bakteriyalar xilma-xilligi, SCFA, immunitet, mikrobiom-xost o'zaro ta'siri, dysbioz, ichak gomeostazi.

KIRISH

Inson tanasida yashovchi mikroorganizmlar, xususan ichakdagi bakteriyalar jamoasi — mikrobiota — so‘nggi o‘n yilliklarda biotibbiyotning eng diqqatga sazovor tadqiqot ob’ektiga aylangan¹. Ichak mikrobiotasi nafaqat ovqat hazm qilishda ishtirok etadi, balki immun tizimini modulyatsiya qiladi, to‘g‘rilangan metabolik yo‘llar orqali mezbon organizmga foydali birikmalar beradi, va “ichak-miya o‘qi” orqali neyroendokrin aloqalarda rol o‘ynaydi².

Mikrobiota xilma-xilligi (diversifikatsiyasi) — taksonomik (turlar va shtammlar), genetik va funksional jihatdan — sog‘liq uchun juda muhimdir. Turli bakteriyalar bir-birining metabolik yo‘llarini to‘ldiradi va birgalikda hostning homeostazini saqlashda muhim rol o‘ynaydi³. Shuningdek, mikrobiota buzilishi (dysbioz) kasalliklar, xususan yallig‘lanishli ichak kasalliklari, metabolik sindrom va immun disfunktsiyalar bilan bog‘liq ekanligi ko‘rsatilgan.

Shu sababli, ichak bakteriyalarining xilma-xilligi va ularning organizmdagi ta’sir mexanizmlarini chuqur tushunish, nafaqat ilmiy, balki klinik nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada biz avvalo adabiyotlar tahlili va metodologiya yondoshuvlarini ko‘rib chiqamiz, keyin muhokama va natijalarga asoslanib, bakterial diversifikatsiyaning rolini aniqlaymiz va xulosa hamda kelajak yo‘nalishlarini belgilaymiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bu bo‘limda biz ichak bakteriyalarining xilma-xilligi va ularning xost bilan o‘zaro aloqalarini tushunishda ishlatiladigan metodologiyalarni, hamda adabiyotlarda ifodalangan asosiy topilmalarni ko‘rib chiqamiz.

Taksonomik va metagenomik yondoshuvlar. Ilmiy adabiyotda eng keng tarqalgan usullardan biri 16S rRNA gen sekvensiyasi bo‘lib, bu bakteriyalarni tur va shtammlarga ajratishda qo‘llaniladi. Metagenomik shotgun sekvensiyasi esa

¹ Rosenberg, E. et al. *Diversity of bacteria within the human gut and its interactions with the host physiology*. Nature Communications, ... (2024). – (note: misol sifatida Nature maqolasi)

² Wen, M.; ... *Diversity and host interaction of the gut microbiota in a pig model*. Frontiers in Microbiology, ... (2024).

³ Lozupone, C. A.; Stombaugh, J.; ... *Diversity, stability and resilience of the human gut microbiota*. **Nature**, **489** (2012), 220-230.

bakteriyalarning funksional gen repertuarini aniqlash imkonini beradi va genetik xilma-xillikni chuqurroq o'rganishga yordam beradi⁴.

Metabolomik va SCFA analizi. Bakterial fermentatsiya mahsulotlari, xususan qisqa zanjirli yog' kislotalari (SCFA), mikrobiota va xost o'zaro aloqalarini tushunishda muhim ko'rsatkichlardir. SCFA darajalari odatda natijaviy fekal namunalar orqali gaz xromatografiyasi yoki mass-spektrometriya bilan aniqlanadi.

Tarnscriptomika va mezbon gen ifodasi. Bakteriyalar va xost o'rtasidagi interaktsiyalarni aniqlash uchun ba'zi tadqiqotlar xost to'qimalarda gen ekspressiyasini o'lchaydi. Masalan, SPF cho'chqalar modelida ichak mikrobiota va xost gen ekspressiyasi o'rtasida korrelyatsiyalar aniqlangan.

Immunologik va patofiziologik tahlillar. Ichak mikrobiotasi va xost immun tizimi o'rtasidagi aloqalar in vitro va in vivo modellar, masalan, yallig'lanishli ichak kasalliklari (Crohn kasalligi) tadqiqotlarida o'rganiladi.

Ekologik va nazariy modellar. Bakterial jamoaning dinamikasini tushunishda ekologik modellar qo'llaniladi, masalan, "tipping element" tushunchasi, ya'ni ayrim bakterial guruhlar mikroekotizimida qaytarilmas o'zgarishlarga olib keluvchi nuqtalar sifatida qabul qilinadi.

Intervensiya tadqiqotlari. Dieta modifikatsiyasi, probiotiklar, prebiotiklar va boshqa mikrobiota-intervensiyalari orqali bakterial diversifikatsiyani manipulyatsiya qilish va uning immun, metabolik natijalarini baholash. Masalan, ovqatlanish-mikrobiota-immunitet aloqalarini ko'rsatgan tadqiqotlar mavjud.

Adabiyotlar tahlili bo'yicha asosiy ma'lumotlar:

Inson ichak bakteriyalari genetik va funksional diversifikatsiyada juda xilma: turli turlar va shtammlar, genlar va metabolik yo'llar mavjud.

Mikrobiota diversifikatsiyasi barqarorlik va chidamlilik (resilience)ni ta'minlaydi: turli xil bo'lgan jamoalar stressga va tashqi omillarga nisbatan yaxshiroq moslashadi.

SCFA, xususan butirat, propionat va asetat, ichak epiteliyasiga energiya beradi, immunitetni tartibga soladi va butun tanada signallashning muhim modulatori sifatida ishlaydi.

Disbioz (mikrobiota buzilishi)da SCFA ishlab chiqaruvchi foydali bakteriyalar kamayishi va patogen bakteriyalarning o'sishi kuzatiladi, bu yallig'lanish va ichak to'siq funksiyasining zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

⁴ Menon, R.; Ramanan, V.; Korolev, K. S. *Interactions between species introduce spurious associations in microbiome studies*. arXiv:1708.04577 (2017).

Ichak bakteriyalari va mezbon oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir murakkab va koʻp darajali: gen ekspressiyasi, metabolik almashinuv, immun signallash va evolyutsion adaptatsiya mexanizmlari birgalikda ishlaydi⁵.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Quyida mavjud tadqiqotlardan kelib chiqqan muhokama va natijalar boʻlimi va ikki jadval misollari keltirilgan.

Muhokama

Mikrobiota diversifikatsiyasining sogʻliq uchun roli. Inson ichakida yuzlab bakterial turlar mavjudligi va ularning genetik–funktsional xilma-xilligi sogʻliqni saqlashda muhim ustunlik beradi. Turli bakteriyalar paralel ravishda bir-birini toʻldiruvchi funksiyalarni bajaradi — masalan, baʼzi shtammlar murakkab polisaxaridlarni parchalasa, boshqalari SCFA sintez qiladi. Bu “funktsional redundansiya” tizim barqarorligiga va ichak ekologik muhitining moslashuvchanligiga hissa qoʻshadi.

SCFA va immun modulatsiya. Qisqa zanjirli yogʻ kislotalar (butirat, asetat, propionat) nafaqat ichak epiteliyasiga oziq-ovqat manbai, balki immun modulatsiyasida signal molekulalari sifatida ishlaydi. Butirat hujayradagi histon deasetikazalarni inhibe qilish orqali epitel toʻsigining integritetini saqlashga yordam beradi va T-reg hujayralarini ragʻbatlantiradi.

Dysbioz va kasalliklar. Koʻplab yalligʻlanishli ichak kasalliklarida SCFA ishlab chiqaruvchi foydali bakteriyalar (masalan, *Faecalibacterium prausnitzii*, *Roseburia*) kamayganligi aniqlangan. Bu buzilish epitel toʻsigʻi funksiyasining yomonlashuvi, immun disfunktsiya va remissiya/regressiya dinamikasiga olib kelishi mumkin.

Dieta va mikrobiota. Ovqatlanish odatlari, xususan tolaga boy dietalar, mikrobiota tarkibi va metabolik yoʻllarini modulyatsiya qiladi. Masalan, prebiotiklar va probiotiklar orqali funktsional foydali bakteriyalarni ragʻbatlantirish, SCFA darajasini oshirish va immunitetni qoʻllab-quvvatlash mumkin.

Ekologik nuqtai nazar va oʻtish nuqtalari (“tipping points”). Baʼzi bakterial guruhlar (“tipping elements”) mikrobiota ekotizimida kritik nuqtalarni tashkil qilishi mumkin, yaʼni ularning abundansi va faolligi barqarorlikni saqlash yoki buzilish yoʻnalishi uchun markaziy boʻlishi mumkin. Bu nazariya mikrobiota terapiyalarida yangi diagnostika va davolash strategiyalarini ishlab chiqish uchun istiqbollar ochadi.

⁵ Khalil, M.; Di Ciaula, A.; Mahdi, L.; Jaber, N.; Di Palo, D. M.; Graziani, A.; Baffy, G.; Portincasa, P. *Unraveling the Role of the Human Gut Microbiome in Health and Diseases. Microorganisms*, **12(11)** (2024), 2333.

Kelajak yo‘nalishlari. Mikrobiota manipulyatsiyasi (masalan, dieta, probiotiklar, fekal mikrobiota transplantatsiyasi) orqali ichak bakteriyalarining diversifikatsiyasini optimallashtirish sog‘liqni yaxshilashda va kasalliklarni oldini olishda katta potentsialga ega. Biroq, har bir shaxsning mikrobiota profili individual bo‘lgani uchun “personalizatsiyalashgan” yondoshuv zarur.

Natijalar — Jadval misollari

Quyida ikki jadval shaklida tadqiqotlardan olingan natijalar misollari keltirilgan:

Jadval 1. SCFA ishlab chiqaruvchi asosiy bakteriyalar va ularning immunomodulyator rol – ilmiy adabiyotdan yig‘ma ma’lumot

SCFA turi	Asosiy bakteriyalar	O‘rtacha fekal konsentratsiya*	Immunologik funktsiya
Butirat	<i>Faecalibacterium prausnitzii</i> , <i>Roseburia</i> spp.	10–15 mmol/kg (taxminiy)	T-reg hujayralarini rag‘batlantirish; histon deasetikaza inhibitsiyasi; epitel to‘siqni saqlash
Propionat	<i>Bacteroides</i> spp., <i>Veillonella</i> spp.	5–10 mmol/kg (taxminiy)	Dendritik hujayralarni modulyatsiya qilish; iltihobiy sitokinlarni susaytirish
Asetat	<i>Bifidobacterium</i> spp., <i>Lactobacillus</i> spp.	20–40 mmol/kg (taxminiy)	IgA sintezi va mucosal immunitetni kuchaytirish

* Konsentratsiyalar ilmiy adabiyotdagi syntetik ma’lumotlar va o‘rta qiymatlar bo‘yicha.

Jadval 2. Ichak bakteriyalari xilma-xilligi va sog‘liq/o‘zaro ta’sir – tadqiqot namunalaridan

Tadqiqot manbasi (muallif, yil)	Asosiy topilmalar	Tashkiliy/klinik natija yoki xulosalar
Rosenberg et al., 2024	Inson ichakida minglab turlari va shtammlar mavjudligi; genetik va funksional diversifikatsiya	Mikrobiota funksional birlikni saqlagan holda xilma va moslashuvchanlikni ta’minlaydi; “funksional redundansiya” kontseptsiyasi qo‘llanadi
Wen va boshq., 2024	Turli ichak seksiyalarda mikrobiota alfa va beta xilma-xillik farqlari; host to‘qima gen	Bakteriyalar va mezbon gen ekspressiyasi o‘rtasidagi metabolik va immun yo‘llar aniqlangan;

Tadqiqot manbasi (muallif, yil)	Asosiy topilmalar	Tashkiliy/klinik natija yoki xulosalar
(SPF cho'chqa modeli)	ifodasi va mikroba abundansi o'rtasidagi korrelyatsiyalar	evolyutsion moslashuv signallari mavjud
Lozupone va boshq., 2012	Mikrobiota barqarorligi va chidamliligi tadqiqoti; xilma-xillikning tiklanish quvvati (resilience)	Ichak mikrobiotasining diversifikatsiyasi unga stress va muammo sharoitida moslashishni va tez tiklanishni beradi
Xu va boshq., 2025	Inflammatory Bowel Disease (IBD) bilan bemorlarning mikrobiotasida diversifikatsiya kamayishi, foydali bakteriyalar kamayishi, patogenlar ko'payishi	Mikrobiota disbiozining Crohn kasalligi rivojlanishida bevosita roli mavjudligi; mikrobiota manipulyatsiyasi terapevtik yo'nalish sifatida ko'riladi

XULOSA

Inson ichakidagi bakterial jamoaning xilma-xilligi — taksonomik, genetik va funksional jihatdan — sog'liqni saqlashda markaziy qiymatga ega. Bu xilma-xillik “funksional redundansiya”ni ta'minlash orqali barqarorlik va chidamlilikni oshiradi, ya'ni turli bakteriyalar bir-birini to'ldiruvchi yo'llar orqali muhim biologik vazifalarni bajaradi. SCFA (butirat, propionat, asetat) sintezi ushbu jamoaning eng muhim mahsulotlaridan bo'lib, ular ichak epiteliyasiga energiya beradi, immun modulatsiyasini amalga oshiradi va sistemik ta'sirga ega bo'ladi.

Mikrobiota buzilishi (dysbioz) kasalliklar bilan uzviy bog'liq: foydali SCFA ishlab chiqaruvchi bakteriyalarning kamayishi va patogenlarning ko'payishi ichak to'sig'ining shikastlanishi, yallig'lanish va immun disbalansga olib keladi. Shu bois, dieta, probiotiklar va boshqa mikrobiota-yo'naltirilgan intervensiyalar orqali ichak bakteriyalarining diversifikatsiyasini rag'batlantirish sog'liqni mustahkamlashda istiqbolli strategiya bo'lishi mumkin.

Kelajakda ilmiy va klinik ishlarda individual mikrobiota profillari asosida personalizatsiyalashgan yondoshuvlar (masalan, mikrobiota-modifikatsiyasi, fekal mikrobiota transplantatsiyasi, postbiotiklar) orqali diversifikatsiyani optimallashtirish va kasallik xavfini kamaytirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, “tipping-element”

(kritik o‘tish nuqtalari) nazariyasi mikrobiota barqarorligini baholash va uni davolash strategiyalarini shakllantirish uchun yangi ilmiy yo‘nalishni ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rosenberg, E. et al. *Diversity of bacteria within the human gut and its interactions with the host physiology*. Nature Communications, ... (2024). – (note: misol sifatida Nature maqolasi)
2. Wen, M.; ... *Diversity and host interaction of the gut microbiota in a pig model*. Frontiers in Microbiology, ... (2024).
3. Lozupone, C. A.; Stombaugh, J.; ... *Diversity, stability and resilience of the human gut microbiota*. **Nature**, **489** (2012), 220-230.
4. Xu, Y.; ... *Role and mechanism of gut microbiota-host interactions in Crohn’s disease*. International Journal of Colorectal Disease, ... (2025).
5. Silva, Y. P.; Bernardi, A.; Frozza, R. L. *The Role of Short-Chain Fatty Acids From Gut Microbiota in Gut–Brain Communication*. Frontiers in Endocrinology, **11** (2020), 25.
6. Zhao, M.; ... *Immunological mechanisms of inflammatory diseases: the role of gut microbiota and SCFAs*. (Masalan: ScientificDirect maqolasi) (2023).
7. Singh, R. K.; et al. *Influence of diet on the gut microbiome and implications for human health*. Journal of Translational Medicine, (2017).
8. Menon, R.; Ramanan, V.; Korolev, K. S. *Interactions between species introduce spurious associations in microbiome studies*. arXiv:1708.04577 (2017).
9. Lahti, L.; Salojärvi, J.; Salonen, A.; Scheffer, M.; de Vos, W. M. *Tipping Elements in the Human Intestinal Ecosystem*. arXiv:1404.5431 (2014).
10. Bansept, F.; Marrec, L.; Bitbol, A.-F.; Loverdo, C. *Antibody-mediated cross-linking of gut bacteria hinders the spread of antibiotic resistance*. arXiv:1903.05723 (2019).
11. Goyal, A.; Maslov, S.; ... *Evidence for a multi-level trophic organization of the human gut microbiome*. arXiv:1908.10963 (2019).
12. Khalil, M.; Di Ciaula, A.; Mahdi, L.; Jaber, N.; Di Palo, D. M.; Graziani, A.; Baffy, G.; Portincasa, P. *Unraveling the Role of the Human Gut Microbiome in Health and Diseases*. **Microorganisms**, **12(11)** (2024), 2333.
13. Bretto, E.; ... *The Role of Gut Microbiota in Gastrointestinal Immune Function*. **Biomolecules** (2025) ...

14. Wastyk, H. C.; ... *Gut-microbiota-targeted diets modulate human immune cell frequency and SCFAs*. *Cell* (2021).
15. Godsil, M.; ... *Gut phages and their interactions with bacterial and host cells*. *Journal of Bacteriology* (2025).
16. Asomutdinovna, N. K. *Uzoq muddatli antibiotikoterapiyaning ichak bakteriyalari guruhiga ta'sirini tahliliy baholash*. (2024).
17. Nilufar, J. *Inson ichki mikrobiotasi: biz bilmagan yashirin...* (2025).
Davronova, G. X. *Probiotik mikroorganizmlar va inson salomatligi: yangi tadqiqot yo'nalishlari*. *Ilm Fan Xabarnomasi ...* (2024).
18. Rahimova, G. Y.; Abdullayev, S. A. *Mikroorganizmlar va ularning tibbiyotdagi o'rni*. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* (2024).

MORPHOLOGICAL CHANGES IN BEAN (*PHASEOLUS VULGARIS* L.) UNDER SALINITY STRESS

U.X. Ikramova

U.R. Mahmudovich

Institute of Genetics and Experimental Plant Biology, Academy of Sciences of the
Republic of Uzbekistan, Tashkent, e-mail: ikramova.umida@inbox.ru

S.U. Sharipov

Head of the Department of Agricultural Crop Agrotechnology and Plant Protection,
Cotton Breeding, Seed Production and Cultivation Agrotechnologies Research
Institute, Navoiy region.

Abstract

This study investigated the effect of salinity stress on the third leaf area and leaf number of red bean varieties and accessions. Our results showed that salinity negatively affected the bean plants, leading to a reduction in leaf number and a decrease in leaf area. This response can be explained by the toxic effects of salts under saline conditions, which limit nutrient uptake and disrupt normal growth.

Keywords: Bean, salinity, third leaf area, leaf number

Introduction

Currently, soil salinization in irrigated lands is one of the major global ecological problems, seriously affecting efficient land use, crop productivity, and food security. Salinization reduces fertility, particularly in arid regions, increasing the risk of food shortages [Zewdu, 2017].

Under saline conditions, the morpho-anatomical structure of leaves undergoes significant changes, which play an important role in plant adaptation mechanisms. Studies indicate that leaf cell thickness, length, area, diameter, and turgor are highly sensitive to salt stress [Rouphael, 2017]. These changes can help maintain photosynthetic efficiency and improve water retention. Experiments on *Atriplex patula* also showed that salt treatments increase the thickness of the epidermis and mesophyll, enhancing total leaf thickness, which likely reduces transpiration [Pandit, 2024]. Tajzadah et al. (2024) reported that peppermint plants exposed to

50 and 100 mM salinity showed significant reductions in key morphological traits. Compared to the control, plant height decreased by 11,76% and 23,53%, leaf number by 25,11% and 33,92%, leaf area by 24,76% and 56,37%, root length by 20,61% and

31,58%, root volume by 24,07% and 37,04%, and root diameter by 23,05% and 46,81%. Similarly, in chickpea, increasing salinity significantly reduced plant height, branch and leaf number, leaf area, and biomass, with many plants dying within four weeks under high salinity. Leaf number decreased by 65% and leaf area by 67% [Ehtaiwesh, 2020]. In beans, increasing NaCl concentration reduced stem length, leaf area, and leaf number [Mi, 2024]

Materials and Methods.

The objects of the study were the Rovot variety and 128, 140, and 152 accessions of bean (*Phaseolus vulgaris* L.). Experiments were conducted under non-saline soils in Tashkent (control) and naturally moderately saline soils in Navoi (saline conditions). During the flowering stage, the number of leaves per plant and the third leaf area from the growth point were measured using standard methods.

Results and Discussion.

High yield in plants is often closely associated with larger leaf area, leaf mass, and chlorophyll content [Amonova, 2025].

Our results showed that salinity significantly reduced the number of leaves per plant during flowering.

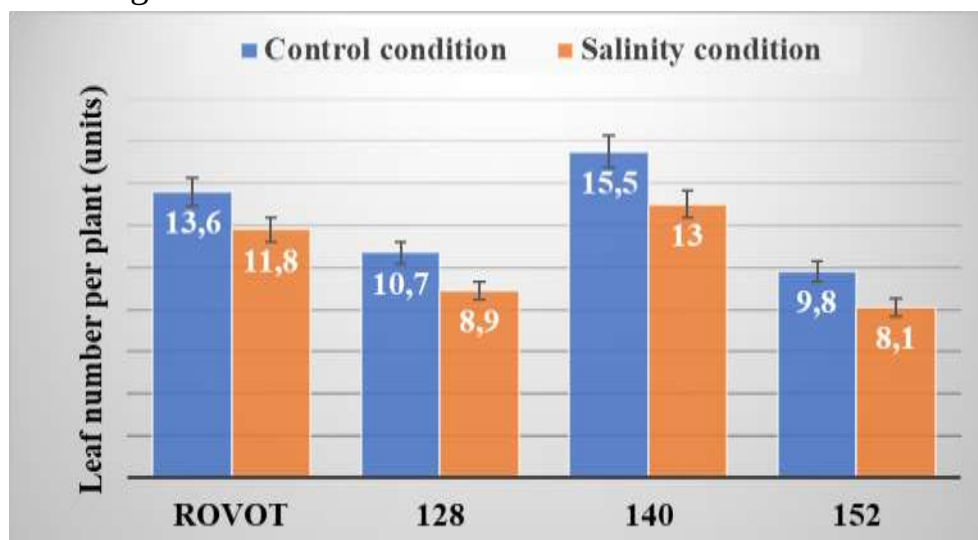

Figure 1. Effect of salinity stress on the leaf number per plant of bean varieties and accessions, units

In the Rovot variety, the number of leaves per plant decreased from $13,6 \pm 0,17$ (control) to 11,8 under saline conditions, a reduction of 13%. In the 140 accession, leaf number decreased by 16% under salinity, while the 128 and 152 accessions showed the greatest reduction of 17% compared to control plants (Figure 1).

Red bean varieties and accessions showed a reduction in the third leaf area under salinity stress. Among the varieties, the highest third leaf area under control conditions

was observed in the Rovot variety ($46,1 \pm 0,81 \text{ cm}^2$), while the lowest was in accession 152 ($35,6 \pm 1,85 \text{ cm}^2$) (Figure 2).

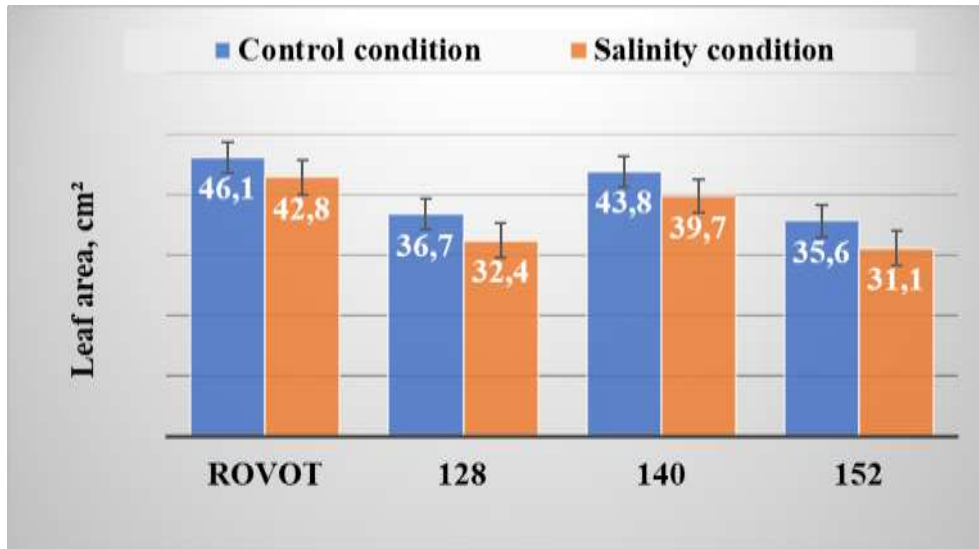

Figure 2. Effect of salinity stress on the third leaf area of bean varieties and accessions, cm²

Under salinity, the third leaf area decreased by 7,2% in the Rovot variety, 11,7% in accession 128, 9,3% in accession 140, and 12% in accession 152 compared to the control (Figure 2). According to our results, accession 152 had the smallest third leaf area under control conditions, and it remained the lowest under saline conditions as well.

Conclusion.

The results of this study indicate that salinity stress negatively affects the leaf morphological traits of red bean plants. The reduction in leaf number and leaf area under saline conditions can be explained by limitations in vegetative growth and photosynthetic activity. These findings are important for the selection of suitable and salt-tolerant bean genotypes for saline regions.

References

1. Zewdu, S., Suryabhagavan, K. V., & Balakrishnan, M. (2017). Geo-spatial approach for soil salinity mapping in Sego Irrigation Farm, South Ethiopia. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*, 16(1), 16-24.

2. Mi J., Ren, X., Shi, J., Wang, F., Wang, Q., Pang, H., ... & Wang, C. (2024). An insight into the different responses to salt stress in growth characteristics of two legume species during seedling growth. *Frontiers in Plant Science*, 14, 1342219.
3. Roupael, Y., De Micco, V., Arena, C., Raimondi, G., Colla, G., & De Pascale, S. (2017). Effect of Ecklonia maxima seaweed extract on yield, mineral composition, gas exchange, and leaf anatomy of zucchini squash grown under saline conditions. *Journal of Applied Phycology*, 29(1), 459-470.
4. Pandit, K., Kaur, S., Kumar, M., Bhardwaj, R., & Kaur, S. (2024). Salinity stress: Impact on plant growth. In *Advances in Food Security and Sustainability* (Vol. 9, pp. 145-160). Elsevier.
5. Ehtaiwwesh, A. F., & Emsahel, M. J. (2020). Impact of salinity stress on germination and growth of pea (*Pisum sativum* L.) plants. *Al-Mukhtar J. Sci*, 35, 146-159.
6. Tajzadah, A. W., Mousavifard, S., Akramzoi, I., Mirzaei, N. H., & Rezaei, N. A. (2024). Effect of Salinity Stress on the Morphological and Physiological Characteristics of Peppermint under Greenhouse Condition. *Nangarhar University International Journal of Biosciences*, 3(01), 17-26.
7. Amonova D.B., Matniyazova H.X. (2025) Soya navlarining morfofiziologik va hosildorlik ko'rsatkichlariga mikrobiologik preparatlarning ta'siri. *O'zbekiston Agrar Fani Xabarnomasi ilmiy-amaliy jurnal*, 4 (22), 235-238

MUAMMO, CHISTON, LUG'Z, TA'RIX JANRI HAQIDA.

**Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna
Jo'rayeva Shohista**

ANNOTATSIYA

Muammo-arabcha so'z bo'lib, u ko'r qilingan, pinhon qilingan ma'nolarni ifodalagan, u ko'pincha bir baytli bo'lgan, goho undan ortgan va o'zida ma'lum yashirin so'z, ismni aks ettirgan. Muammo adabiyotga XVIII asrlardan e'tiboran kirib kelgan va XV asrga kelib rivojlana boshlaydi, Ayniqsa Alisher Navoiy tashabbusi bilan ancha takomil topadi. Muammoning ikki ma'nosi bo'lgan, ya'ni tashqi (zoxiriy) va ichki (botiniy) ma'nolari mavjud, ya'ni uning asosiy mag'zi ichki (botiniy) ma'nosida beriladi. Muammoning qofiyalanish tizimi ushbu xilda: a-a, a-b va hokazodir, muammo janri o'z xususiyatlariga ko'ra alohida jihatlariga egadir.

Kalit so'zlar: Muammo, chiston, tarix, lug'z, zoxiriy, botiniy.

Yuqoridagi uch janrni ko'pchilik holda janr sirasiga kiritishmaydi, balki ularni badiiy san'atlar turkumiga aloqador deyishadi.

Ammo yuqoridagilarni janr deyishga ma'lum asoslar ham bor, masalan birgina muammo yosh bolalarni mulohaza, mushohadaga o'rgatgan, ularning hotirasini mustaxkamlagan va fikrlashga o'rgatgan. Chiston ham mushohadani teranligini ta'minlagan va ta'rix ba'zi tarixiy voqea-hodisalarni belgilashda ahamiyati nihoyatda katta bo'lgan.

Boisi muammo ochish uchun kamida arab va fors-tojik tilidan xabardor bo'lish kerak, shuningdek ishoralarni topish uchun katta bilim talab qiladi. Misol:

Bobom belida duduk,

Biz ham muammo deduk.

Navoiy "Mufradot" asarida muammoning 15 amaliga xos 48 xilini sanab, ularning isboti uchun 121 ta muammo keltiradi. Umuman, Navoiyning o'zbek tilida 52 ta va fors tilidagi 373 ta muammosi mavjud Shu tariqa muammo yechish qoidalari 15 xil, uslublari esa 48 xildir, uning qoidalari ushbulardir: intiqod unga ko'ra, harflar ishoraga asosan saralanadi. Bunda avval, birinchi, yuz bay, toj, baland, alanga kabi so'zlar orqali ishora etilsa, ishoradagi so'zning birinchi harfi; oxir, nihoyat, oyoq, ipak, so'ng, quyqum singari so'zlar bilan ishora qilinsa, so'zdagi oxirgi harf olib tashlanadi. Agar, o'rta, bel, yurak, dil - so'z o'rtasidagi yakka harf, qirg'oq, chakka, taraf, bo'y, lab -

oldingi va oxirgi harf, tarafayn, atrof, ikki tomon, qirg'oqlar, chekkalar, bo'ylar, to'p, po'st, qin-ikkala tomondagi harf, dillar, bellar mag'z-o'rtadagi harf olib tashlanadi. Misollar: *Qon to'kar yuzdan damodam ashk vahkim harzamon, Aylanib ohimdan aylar ko'kka mayl ul qatra qon*. Bu muammo uch yo'l bilan yechiladi, ya'ni intiqod (saralash) tasmiya (nomlash) va qalb (teskari o'qish) yo'llari asosida yechiladi. Arab tilida qon-damdir, bu so'z damodam so'zi tarkibida ham mavjud, xullas ,ko'kka qarab ajralsa, va ulardan (odam) so'zi kelib chiqadi.

Ul niholikim qadingga yo'q shabeh, andoq nihol,
Boshida ko'rgo'zsa yuz xurshid o'lur sendin misol.

Yuzinkim qatra hay serob qilmish,
Guledurkim suv ichkandin ochilmish.

Chok bagrim tarafin aylading ikki parkand,
Birinchi tashlabon ohir, birin etting payvand)

Har ne topsang davr aro, soqiy, ayoqqa sol oni,
Yuz ko'rardin o'tti ish, tut emdi molomol oni.

Gul avroqin sabo qiladi parishon,
Qabul etti nechakim topti imkon.

Ul niholkim, qadingga yo'q shabih, andok nihol,
Boshida ko'rgo'zsa yuz hurshid, o'lur sendin misol.

Chiston - tojiksa so'z bo'lib, u nimadir ma'nosini bildiradi ya'ni chist nima u?. Ilgari X-XI asrlarda bu she'riy shakl lug'z deb atalgan bo'lsa, XV asrdan e'tiboran chiston deb nomlana boshlaydi. Aslida chiston va lug'z chistosh a nisbatan hajman katta bo'ladi va lug'zda biror narsaning xususiyati nozik ifodalarda tasvirlanadi, uni topish ma'lum qiyinchilik tug'diradi. Muammoda yashirin kishi ismi sarlavhada berilganidek, chistonda ham pinhon tutilgan narsl nomi sarlavhada baralla beriladi:

*To kay go'y madori ilm ba man gasht,
Chanu dilam ilmro go'zida vatan gasht?
Chist yake modae, ki bepar peshat
Ro'zi dah rah bizodu obsitan gasht? (Munchoq)*

*Ikki mahbubni ko'rdum, ikkisin kindigi bor,
Ikkisin orasiga tushsang topadursan kassir. (Qaychi) Uvaysiy*

*Ul nadirkim, shahddin totliq erur hummorga,
Ixtiyor etsam sotarin, kirmagay bozorga. (uyqu) Uvaysiy*

*Ul nadurkim, sabz to'nlik, yoz yog'ochning boshida,
Qish yalang'och aylagay barcha haloyiq qoshida.
Barcha ko'shlarning so'nggoki ichida,
Ul na kushdurkim, so'nggoki toshida. (yong'oq)
Ul nadurkim bir kelin o'zi cho'tir,
Yeti qat parda ichida misli hur. (makkajo'hor).*

Ta'rix - arabcha so'z saia ma'nosini ifodalaydi. Xullas bu janr o'ziga xos xususiyatlarga, u yakka va mustaqil ravishda uchraydi.

Ta'rixda berilgan so'zlar tizmasi yechish uchun, albatta, abjad hisobi bilan tanish bo'lish kerak. Ta'rix orqali asarlarning yaratilgan yili, inshootlarning qurilgan yili, shohlarning zafar quchgan vaqti, taxtga chiqqach payti shahzodalarning tavallud kuni va boshqalarni bilib olish mumkin. Ta'rix janrini anglash uchun arab, fors-tojik tillaridan ma'lum xabardorlik talab etiladi, shu kabi abjad hisobini bilish zarur. Abjad bu-sakkizta so'zlar tizimi bo'lib, ular quyidagilar: *abjad, xavvaz, huji, kalaman, safaz, qarashat, sannoz, zadig* ya'ni

*Ogahiy piri hiraddin qildi torihin savol,
Aylab izhor Farruh dedi: "Hisor hush bano"
Bititek emdi tarixini kotib,
Erur tarixi uchun zabti vojib (Yusuf Amiriy)*

FRAZEOLOGIYA. IBORALAR VA ULARNING TURLARI.

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani oqituvchisi
Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna
Jo'rayeva Shohista

ANNOTATSIYA

Frazeologiya *fraza* va *logos* so'zlaridan olingan bo'lib, fraza – «*ibora*», logos – «*bilim*» ma'nosini bildiradi. Ko'rinadiki, frazeologiya iboralar haqi-dagi bilimdir.

Iboralar – so'z uyushmalari – erkin va turg'un uyushmalar bo'lib, frazeo-logiyada ular ma'no va tuzilish jihatdan tekshiriladi. Tuzilishi jihatidan so'zlar uyushmasi erkin va turg'un bo'ladi, har ikkala tip ham yo so'z birik-masi, yo gapga teng bo'ladi. Lekin ma'no xususiyatiga ko'ra ularning har ikkalasi o'z xususiyatlariga ega.

Kalit so'zlar: *Ko'chma ma'noli so'zlar*, turg'un bog'lamalar, so'z birikmasi, barqaror birikmalar.

Frazeologiya *fraza* va *logos* so'zlaridan olingan bo'lib, fraza – «*ibora*», logos – «*bilim*» ma'nosini bildiradi. Ko'rinadiki, frazeologiya iboralar haqi-dagi bilimdir.

So'zlarning erkin va turg'un uyushmalari. Tilda har bir so'z o'zining leksik-grammatik xususiyatlariga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Bu xususi-yatni so'z birikmalariga nisbatan ham aytish mumkin. So'zlar va so'z birikmalari ma'lum usullar bilan birikadi. Bu grammatik abstraksiyaning natijasidir.

Ikki yoki undan ortiq mustaqil leksik ma'noli so'zlarning ma'no va grammatik jihatdan munosabatga kirishishi va atash vazifasini bajarishi asosida hosil bo'lgan sintaktik qurilmaga *so'z birikmasi* deyiladi. Ta'rifdan ko'rinadiki, so'z birikmasida grammatikaning yordami bilan leksik ma'nolar munosabati vujudga keladi va shu yo'l bilan murakkab tushunchalar hosil bo'ladi. Masalan, *qizil* va *qalam* so'zlari tobelanish orqali o'zaro birikib, *qizil qalam* tipidagi murakkab tushuncha hosil bo'ladi.

So'zlar ko'pincha o'z mustaqilligini saqlagan holda birikib keladi. So'zlar-ning bunday birikishi nutq jarayonining o'zida sodir bo'adi va ular *erkin birikmalar* deb yuritiladi. Masalan, *Bahorning mayin shabadasi daraxt shoxlarini tebratdi* gapida *bahorning shabadasi*, *mayin shabada*, *daraxt shoxlari*, *shoxlarini tebrat-moq*, *shabadasi tebratdi* kabi beshta erkin so'z birikmasi mavjud. So'zlarning bunday erkin birikmalar hosil qilish qoidalari «**Sintaksis**»ning o'rganish obyekti hisoblanadi.

Tilda shunday birikmalar ham borki, ularning tarkibidagi so'zlar o'rtasida semantik-grammatik aloqa sezilmaydi, chunki bunday birikmalar aynan shu nutq jarayonida

yaratilmay, tilda avvaldandan bir butun holda mavjud bo‘ladi. Ular shu holatda tarkibidagi so‘zlarning mavjud ma‘no markaziga birlashadi va so‘zga teng bir ma‘no anglatishga xoslanadi. Shuning uchun ular so‘zlarning **turg‘un birikmalari** deb nomlanadi. Masalan, *Ular bir yoqadan bosh chiqarib mehnat qiladilar* gapida «bir yoqadan bosh chiqarmoq» birikmasi turg‘un birikmadir, chunki uning tarkibidagi so‘zlar yaxlit holda murakkab birikmani tashkil qilgan. Shunga ko‘ra bu birikma, tarkibidagi so‘zlarning miqdoridan qat‘iy nazar, bir leksik tushunchani anglatgan va gapda ham bir sintatik bo‘lak vazifasida kelgan.

So‘zlarning turg‘un birikmalari tilshunoslikning alohida sohasi – frazeo-logiyaning tekshirish ob‘yekti.

So‘zlarning turg‘un birikmasi hamma vaqt so‘z birikmasiga emas, balki gapga teng ham bo‘lishi mumkin: *Sichqonning ini ming tanga bo‘ladi, Og‘zing qani desa, qulog‘ini ko‘rsatadi* kabi. Ko‘rinadiki, faqat so‘zlar birikmasi emas, balki gaplar ham erkin va turg‘un bo‘lar ekan. Shuning uchun turg‘un birikmalarni birikmaga teng turg‘un uyushmalar va gapga teng turg‘un uyushmalar tarzida ikkiga ajratish mumkin. Turg‘un uyushmalar atamasining ma‘nosi turg‘un so‘z birikmalarining ma‘nosidan keng. Chunki turg‘un uyushmalarga *yog‘ tushsa yalaguday, qovog‘idan qor yog‘adi* kabi qo‘shilmalar bilan birga *kuchiga kuch qo‘shildi, zangori kema kapitani, viloyat paxta banki, Termiz davlat universiteti, Termiz akademik litseyi* kabi turg‘un uyushmalar ham kiradi.

Keltirilgan misollardan ko‘rinadiki, ularning barchasi turg‘un uyushmalar, lekin ularning ma‘nolarida farq bor: bu uyushmalarning ba‘zilari o‘z ma‘no-larida bo‘lsa, ba‘zilari ko‘chma ma‘nolidir. Shuning uchun bunday uyushma-lar ma‘no va birikuviga ko‘ra ikkiga ajratiladi:

1. To‘g‘ri ma‘noli turg‘un uyushmalar.
2. Ko‘chma ma‘noli turg‘un uyushmalar.

To‘g‘ri ma‘noli turg‘un uyushmalar. Turg‘un uyushmalarning bu turi ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zlarning birikuvidan tuzilib, bir sintaktik-semantik butunlikni, yaxlitlikni tashkil qilgan lug‘aviy birliklardir. Bu uyushmalarning xarakterli tomoni shundaki, uyushma tarkibidagi kompo-nentlar o‘zaro bog‘lanib, bir butunlikni tashkil qiladi va nominativ ma‘no ifodalovchi turg‘un birikmalardan iborat bo‘ladi.

To‘g‘ri ma‘noli turg‘un uyushmalar sirasiga qo‘shma so‘zlar, leksikalizatsiyalashgan so‘zlar va birikma atamalarini kiritish mumkin.

1. **Qo‘shma so‘zlar.** Ma‘lumki, so‘z yasash turlaridan biri yasamalarini leksik-sintaktik usul bilan hosil qilishdir. Bunda yangi so‘zning hosil bo‘li-shi so‘z birikmasi va ba‘zan

ayrim gaplardagi elementlarning tamoman qo‘shilib ketib, bir butunlik hosil qilishidir: *u qadar, o‘zi bilarmon, bari bir, bu kun* va b.

Bu kabi soʻzlarni to‘g‘vri ma‘noli turg‘un uyushmalar qatoriga kiritilishining sababi, ular tashqi tomondan bog‘li – turg‘un, barqaror xususiyatga ega bo‘ladi. Masalan, *temir yo‘l, devor soat* kabi erkin so‘z birikmalaridan hosil bo‘lgan qo‘shma so‘zlarning semantikasida torayish, maxsuslanish yuz berib, nominativ ma‘no hosil bo‘lgan. Lekin ularning tilning tayyor materiali bo‘lishi, qurilish va semantik vazifa jihatidan ayrim so‘z bilan yaqinligi ularni turg‘un birikma tusiga kiritadi. (Bu haqda «**So‘z yasalishi**» bahsida).

2. Leksikalizatsiyalashgan so‘zlar. Leksikalizatsiya so‘zi grekcha lexikos – «*lug‘aviy*» so‘zi bilan aloqador bo‘lib, nemischa lexikolislezen – «*bir so‘zga aylanmoq*» demakdir. Leksikalizatsiyalashgan so‘zlar ma‘nosi tarkibi-dagi komponentlar ma‘nosining umumiy yig‘indisidan iborat bo‘lgan, bir leksekaga aylanish darajasidagi to‘g‘ri ma‘noli turg‘un uyushmalardir.

Leksik-sintaktik usul garchi so‘z yasashning maxsus usullaridan bo‘lmasa ham, unga juda yaqin turadigan tiplardan biridir. Bunda yangi so‘zning paydo bo‘lishi so‘z birikmasining, ayrim gaplarning, undagi elementlarning tamoman qo‘shilib ketib bir butunlik hosil qilishidir. Masalan, *hol buki* (aslida ega va kesim), *o‘zi bilarmon, bari bir, u qadar* kabi. Ko‘rinadiki, bunday yasash frazeologiya bilan ham bog‘liq bo‘lib, yangi so‘z yasash so‘z birikmalari va gaplarni leksikalizatsiya qilish natijasida paydo bo‘ladi. Bunday birikmalar tarkibidagi komponentlar ma‘nosi ko‘chma bo‘lmaganligi uchun frazeologiya emas, balki yangi yasalmi hosil qiladi. Bunday leksik yasalmalar ham hali to‘la birikmagan holda to‘g‘ri ma‘noli turg‘un uyushma-larni tashkil qiladi.

3. Birikma atamalar. To‘g‘ri ma‘noli turg‘un iboralarning yana bir turi birikma atamalardir. Iboralarning bu turini birikma atamalar deb nomlani-shiga sabab ularning ma‘lum darajada termin (istiloh)larga yaqinligidir, sababi birikma atamalar ham terminlar kabi birikma holida bir tushuncha ifodalaydi.

Birikma atamalardan kelib chiqadigan umumiy tushuncha uning tarkibidagi komponentlar ma‘nosi bilan bog‘liq bo‘lib, unda kesim bo‘lak tushuncha mohiyatini bildiradi va tobe bo‘lak uning nimaga xoslanganligini belgilaydi yoki ma‘no mo‘ljallangan tushuncha hajmigacha torayib boradi. Masalan, *agrar masala, ishlab chiqarish boshqarmasi, «O‘zbekiston ovozi», «Xalq so‘zi»* kabi iboralarda birikma atamasining ma‘no mohiyati hokim bo‘lakda bo‘lib, tobe bovlaklar esa uning nimaga taalluqli ekanligini ko‘rsatib keladi.

Birikma atamalar ma'nosi qanday xarakterda bo'lishidan qat'i nazar, nom-lovchi – nominativ xususiyatini o'zida saqlaydi, bu uning ma'nosi har ikkala bo'lak ma'nosi sintezidan kelib chiqishini ko'rsatadi.

Birikma atamalar asosan ot turkumida bo'ladi, bu ularning terminlar bilan aloqasini yaqqolroq ko'rsatadi: *aylanma harakat, kvadrat tenglama, tepkili terlama, tutuq belgisi* kabi. Lekin bu ularning so'z turkumlariga nisbatan chegaralanganligini ko'rsatmaydi. Ular sifat (*nafsi buzuvchi, arzongarov*), fe'l (*aybga buyurmaslik, aksiga olmoq*), ravishlarda (*aks holda*) ham uchraydi.

Turli tashkilot, korxona, muassasa, matbuot mahsulotlariga berilgan nom-lar ham turg'un uyushmani tashkil qilsa, birikma atamalar sirasiga kiradi.

Ko'chma ma'noli turg'un iboralar. Ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zlardan tarkib topgan, tarkibidagi bo'laklarning ma'nosi qisman yo butun-ligicha ko'chgan, majoziy ma'noda qo'llanadigan, lekin birikma butunligicha bir nominativ ma'no anglatadigan lug'aviy birliklarga ko'chma ma'noli turg'un iboralar deyiladi. Ko'rinadiki, to'g'ri ma'noli turg'un iboralar bilan ko'chma ma'noli turg'un iboralarining farqi ularning birikish usulida emas, balki ma'no xususiyatidir: ularning birida ma'no turg'un, ikkinchisida ko'chgan bo'ladi. Qiyoslang: *demokratik hokimiyat* va *bilim bulog'i*. Misollarning birinchisida har ikkala bo'lak o'z ma'nosida, ikkinchisida esa *bulog'* so'zining ma'nosi ko'chgan, majoziy. Demak, birinchi uyushma to'g'ri ma'noli turg'un uyushma, ikkinchisi esa ko'chma ma'noli turg'un uyushma-dir. Bu uyushmalar uchun tarkibining barqarorligi, nutqda yaxlitligicha qo'llanishi va tilda tayyor holda mavjudligi ularning umumlashtiruvchi belgisi bo'lsa, tarkibidagi qismlarda obrazlilikning mavjud yoki mavjud emasligi, semantik qayta shakllangan yoki shakllanmaganligi ularning farqli belgilaridir. Yuqoridagi misollarning birinchisida dastlabki uch belgi mavjud, keyingi ikki belgi mavjud emas; ikkinchi misolda dastlabki to'rt belgi bor, oxirgisi yo'q. *Og'zi qulog'ida* uyushmasida esa barcha belgilar mavjuddir.

Ana shu farqlovchi belgilarga ko'ra ko'chma ma'noli turg'un uyushmalar-ning ikki turini ko'rsatish mumkin: *parafrazalar* va *frazologizmlar*.

CLEAR ALIGNER ORTHODONTICS AND PERIODONTAL HEALTH: A CLINICAL, MICROBIOLOGICAL AND RADIOLOGICAL ASSESSMENT OF SAFETY AND EFFECTIVENESS IN ADULT PATIENTS

Gulchekhra Sadullayeva Ilkhomjon qizi

Alfraganus university, Non-State Higher Educational Institution

Abstract

Clear aligner orthodontics has become increasingly popular among adult patients due to its aesthetic advantages, removability, and improved oral hygiene maintenance compared with fixed appliances. However, the impact of aligners on periodontal tissues, oral microbiota, and alveolar bone requires comprehensive evaluation.

The aim of this study was to assess the safety and effectiveness of clear aligner therapy in adult patients using clinical, microbiological, and radiological parameters.

Adult patients with moderate malocclusions and healthy periodontal conditions were examined. The assessment included clinical periodontal indices, PCR-based analysis of periodontal pathogens, and radiological evaluation using panoramic radiography and cone-beam computed tomography (CBCT).

The results demonstrated that clear aligner therapy does not negatively affect periodontal health when adequate oral hygiene is maintained. Microbiological changes observed during the initial stages of treatment were transient and not associated with clinical inflammation. Radiological findings confirmed the absence of pathological alveolar bone resorption and the predictability of orthodontic tooth movement.

Clear aligner therapy can be considered a safe and effective orthodontic treatment option for adults with preserved periodontal health.

Keywords

clear aligner orthodontics; periodontal health; adult patients; oral microbiota; PCR diagnostics; CBCT; orthodontic safety.

Relevance

Clear aligner therapy has gained significant popularity among adult patients due to its aesthetic advantages, removability, and improved hygiene maintenance compared with fixed orthodontic appliances. Despite these benefits, the potential effects of aligners on periodontal tissues, oral microbiota, and alveolar bone integrity remain insufficiently explored. Considering that adults are more susceptible to periodontal changes, evaluating the safety of clear aligners is a relevant task for contemporary orthodontics.

Aim of the Study

To assess the safety and effectiveness of clear aligner therapy in adult patients using clinical, microbiological, and radiological evaluation methods.

Objectives

1. To analyze changes in clinical periodontal indicators during aligner therapy.
2. To investigate modifications in oral microbiota using PCR analysis.
3. To evaluate alveolar bone status through panoramic radiography and CBCT.
4. To determine the predictability and clinical efficiency of tooth movement using clear aligners.

Materials and Methods

The study involved adult patients with moderate malocclusions and preserved periodontal health. The diagnostic protocol included:

- Clinical periodontal examination (GI, PMA, probing depth).
- PCR-based microbial analysis of key periodontal pathogens (*P. gingivalis*, *T. forsythia*, etc.).
- Radiological imaging (panoramic radiography and CBCT) to assess alveolar bone integrity and tooth movement.
- Digital orthodontic planning and evaluation of treatment efficiency.

Results

Clinical findings demonstrated that clear aligners do not adversely affect periodontal health when adequate hygiene is maintained. Periodontal indices remained stable throughout treatment.

Microbiological testing revealed a temporary increase in pathogenic microorganisms during the initial phases of aligner use, followed by restoration of microbial balance without clinical inflammation.

Radiological evaluation confirmed the absence of pathological bone resorption and verified the predictability of planned tooth movement.

Overall, patients reported high comfort and satisfaction levels, contributing to strong treatment compliance.

Conclusions

Clear aligner therapy is a safe and effective orthodontic treatment modality for adults with healthy periodontal conditions. It does not induce inflammatory progression, does not cause long-term microbial imbalance, and does not lead to alveolar bone loss. Successful outcomes depend on strict oral hygiene, scheduled follow-up visits, and individualized treatment planning. Aligners may be recommended as a preferred

method for adults seeking an aesthetic, minimally invasive, and biologically safe orthodontic correction.

References

1. **Al-Moghrabi, D., Al-Saleh, M., & Al-Shammari, K.** (2022). The effect of clear aligners on periodontal health in adults: A systematic review. *Journal of Clinical Orthodontics*, 56(7), 430–438.
2. **Gu, J., & Tang, Z.** (2021). Microbiological assessment of clear aligner therapy: Implications for periodontal health. *Orthodontics & Craniofacial Research*, 24(3), 217–225.
3. **Kuncio, D., Maganzini, A., Shelton, C., & Freeman, K.** (2017). Invisalign and periodontal health: Clinical outcomes in adult patients. *Angle Orthodontist*, 87(2), 197–203.
4. **Papadopoulou, A., & Papageorgiou, S.** (2020). Clear aligners and gingival inflammation: A longitudinal study. *European Journal of Orthodontics*, 42(4), 403–410.
5. **Simon, M., Keilig, L., Schwarze, J., Jung, B., & Bourauel, C.** (2014). Forces and moments delivered by removable thermoplastic aligners: A finite element study. *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics*, 145(6), 728–736.
6. **World Health Organization (WHO).** (2021). Oral health fact sheet. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/oral-health>
7. **Zeng, X., Li, Z., & Yang, X.** (2019). Radiographic evaluation of alveolar bone changes during clear aligner therapy. *Clinical Oral Investigations*, 23(9), 3471–3479.

**Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishida tabiat bilan
tanishtirishning ahamiyati**

Namangan davlat pedagogika institute Maktabgacha ta'lim kaferdasi o'qituvchi

Olimova Dilrab Nurali qizi

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi, 2- bosqich talabasi

Oltiboyeva Muyassar Nurali qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishida tabiat bilan tanishtirish jarayonining o'рни, mazmuni va pedagogik ahamiyati keng yoritilgan. Tabiat bilan bevosita muloqot, kuzatishlar, ekskursiyalar, tajribalar, tabiat burchagi faoliyati kabi metodlar orqali bolalarda kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlash, tasavvur, xotira, nutq va ekologik madaniyat shakllanishi ilmiy-pedagogik asosda tahlil qilingan. Shuningdek, tabiiy muhitning bola tafakkuri va shaxsiyati rivojlanishidagi o'рни, tarbiyachining vazifalari va tabiat bilan tanishtirishning samarali shakllari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar:

Maktabgacha yosh, tabiat bilan tanishtirish, kuzatish, aqliy rivojlanish, ekologik tarbiya, tafakkur, tasavvur, xotira, nutq, tabiat burchagi, ekskursiya.

Аннотация

В данной статье подробно раскрыта роль, содержание и педагогическая значимость ознакомления детей дошкольного возраста с природой в их умственном развитии. Научно-педагогически проанализировано формирование у детей наблюдательности, логического мышления, воображения, памяти, речи и экологической культуры посредством непосредственного общения с природой, наблюдений, экскурсий, опытно-экспериментальной деятельности и работы в природном уголке. Также рассмотрены значение природной среды в развитии мышления и личности ребёнка, задачи воспитателя и эффективные формы ознакомления дошкольников с природой.

Ключевые

слова:

дошкольный возраст, ознакомление с природой, наблюдение, умственное развитие, экологическое воспитание, мышление, воображение, память, речь, природный уголок, экскурсия.

Annotation

This article provides a detailed analysis of the role, content, and pedagogical

significance of introducing preschool-aged children to nature in the process of their intellectual development. It offers a scientific and pedagogical discussion of how children develop observation skills, logical thinking, imagination, memory, speech, and ecological awareness through direct interaction with nature, various observations, excursions, experiments, and activities in the nature corner. The article also examines the importance of the natural environment in the development of a child's thinking and personality, the responsibilities of the educator, and effective forms of introducing preschool children to nature.

Keywords:

preschool age, nature exploration, observation, intellectual development, environmental education, thinking, imagination, memory, speech, nature corner, excursion.

Kirish:

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni faol o'rganadi, savollar beradi, kuzatadi, o'z-o'zidan yangi bilimlarni egallaydi. Bolaning ilk dunyoqarashi, tafakkuri va bilim olish jarayonlari aynan real tajribalar orqali boyiydi. Shu jihatdan tabiat bilan tanishtirish jarayoni maktabgacha ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib, bola aqliy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Piaget ta'kidlashicha: "Aqliy rivojlanish - bu bolaning dunyoni anglashi va o'rganish qobiliyatlarini muntazam rivojlantirish jarayonidir".

Aqliy rivojlanish – bolaning bilish, fikrlash, xotira, e'tibor, tasavvur va muammolarni yechish qobiliyatlarini shakllantirish jarayoni.

Tabiat – bola uchun eng sodda, ammo eng boy bilim manbai. Undagi o'zgarishlar, rang-baranglik, hodisalar va tirik mavjudotlar bola tafakkuri, xotirasi, kuzatuvchanligi hamda nutqini rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi dastlab muomalada bòlish, narsalar bilan bajariladigan faoliyat natijasida keyin esa o'quv mehnat, samarali faoliyatlar jarayonida (rasm chizish, loy) amalga oshirib boriladi.

Hozirgi zamon pedagogika fanidan bilimlar sistemasini o'zlashtirib olish, ularning jamg'arish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda yangi bilimlar hosil qilish uchun zarur bo'lgan bilish faoliyati usullarini egallab olish aqliy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda aqliy rivojlanishning asosiy shakllari: xotira, diqqat, tasavvur, tafakkur va muammolarni hal qilish qobiliyati bo'lib, ular maktabgacha ta'lim muhitida samarali tarzda rivojlantiriladi.

Maktabgacha yoshda bolaning aqliy rivojlanishi quyidagi yo‘nalishlarda kechadi:

- kuzatish va diqqatning kuchayishi;
- mantiqiy fikrlashning shakllanishi;
- tasavvur va xotiraning rivojlanishi;
- o‘xshashlik va farqlarni farqlash qobiliyatining o‘sishi;
- tushunchalar boyligi va nutqning rivojlanishi;
- sabab–oqibat bog‘lanishlarini anglash.

Bu xususiyatlarni rivojlantirishda tabiiy muhit katta ahamiyatga ega.

Tabiat bilan tanishtirishning aqliy rivojlanishga ta’siri xilma-xil. Bular:

1. Kuzatish qobiliyatining rivojlanishi.

Tabiat bolada doimiy kuzatish jarayonini shakllantiradi. Bola:

- qushlarning uchishi,
- barglarning to‘kilishi,
- ob-havoning o‘zgarishi,
- hayvonlarning xatti-harakati

kabi jarayonlarni ko‘rib, ularni taqqoslaydi va xulosa chiqaradi. Bu esa uning diqqatini, kuzatuvchanligini va analiz qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

2. Mantiqiy fikrlashning shakllanishi .

Bola tabiatdagi hodisalar asosida sabab–oqibat bog‘lanishlarini tushuna boshlaydi:

- “Nima uchun o‘simlik suv ichadi?”
- “Issiqda qor nega eriydi?”
- “Ba’zi qushlar nega ko‘chib ketadi?”

Shu tariqa bolada mantiqiy fikrlashning ilk asoslari paydo bo‘ladi.

3. Tasavvur va xotiraning rivojlanishi.

Tabiat bolaga cheksiz tasavvur imkoniyatlarini yaratadi:

- ranglar uyg‘unligi,
- shakllarning turfaligi,
- tovushlarning xilma-xilligi

barchasi bolada yorqin obrazlar paydo qiladi. Eshitgan, ko‘rgan, his qilgan narsa xotirada uzoqroq saqlanadi, bu esa aqliy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

4. Tushunchalar va nutqning rivojlanishi .

Tabiat bilan tanishtirish jarayonida bola ko‘plab yangi so‘zlar va tushunchalarni o‘rganadi:

- g‘uncha,
- novda,

- ildiz,
- fasl,
- hosil,

•yer osti suvlari
kabi tushunchalar uning lug'atini boyitadi. Bu orqali bolada mantiqiy nutq va ilmiy
ifodalanish malakasi shakllanadi.

5. Tadqiqotchilik qobiliyatining o'sishi .
Amaliy tajribalar bolada izlanish ruhini oshiradi:
• urug' unishini kuzatish,
• suv bug'lanishini tajriba qilish,
• o'simlikka parvarish ko'rsatish,
• hasharotlarning hayotini o'rganish
bularning barchasi bola tafakkurini, mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini
rivojlantiradi.

6. Ekologik madaniyat va tarbiyaning shakllanishi .
Tabiat bilan tanishtirish jarayonida bola:
• tabiatni asrash,
• tirik mavjudotga mehr,
• mas'uliyatlilik,
• atrofni toza tutish
kabi ekologik madaniyat elementlarini o'zlashtiradi. Bu esa uning shaxsiy sifatlarini
tarbiyalaydi.

**Maktabgacha ta'limdagi rivojlanish markazlari va ularning aqliy rivojlanishga
ta'siri:**

1. "Qurish – yasash, konstruksiyalash va matematika" markazi.
Bolalar turli konstruksiyalar qurish orqali mantiqiy fikrlash, tasavvur va muammolarni
hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, lego bloklar, modul shakllar va turli
konstruksiyalar yordamida ular geometrik shakllarni, hajm va o'lchamlarni o'rganadi.
Shu bilan birga, matematik markazdagi mashg'ulotlar bolalarga son, hisoblash va tartibni
tushunishga yordam beradi.

2. "Syujetli-rolli o'yinlar va dramatizatsiya" markazi.
Rolli o'yinlar bolalarning ijtimoiy fikrlashini, mantiqiy bog'lanish va sabab-natija
munosabatlarini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan: "Do'kon", "Shifoxona"
kabi o'yinlar bolaning nutqini, xotirasini va tasavvurini faollashtiradi. Tabiat mavzulari
bilan bog'langan rollo o'yinlar esa bolalarni tabiat hodisalarini tushunishga yo'naltiradi.

3. "Til va nutq" markazi.

Bu markaz bolalarning soʻz boyligini oshirish, mantiqiy fikrlash va nutq orqali oʻzini ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi. Tabiat bilan bogʻliq hikoyalar, suhbatlar va kuzatish mashgʻulotlari bolalarning fikrlash tizimini kengaytiradi. Masalan, "Gulni qanday oʻstiramiz?" yoki "Qushlar qayerga uchadi?" kabi savollar bolalarda sabab-natija munosabatini shakllantiradi.

4. "Fan va tabiat" markazi.

Bolalar bu markazda tabiat hodisalarini kuzatish, eksperimentlar oʻtkazish va oddiy ilmiy tajribalarni amalga oshirish orqali bilish faoliyatini rivojlantiradi. Masalan: urugʻni ekish, suvdagi hayvonlarni kuzatish yoki ob-havo oʻzgarishlarini qayd etish bolalarda kuzatish, tahlil va xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantiradi.

5. "Sanʼat" markazi.

Bu markaz bolalarning tasavvur va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Tabiat tasvirlarini chizish, ranglar bilan ishlash va qoʻl mehnati mashgʻulotlari bolalarning diqqatini rivojlantiradi va fikrlash jarayonini boyitadi. Masalan: gulzor, daraxt va hayvonlarning rasmlarini chizish orqali ular shakllarni, ranglarni va tafsilotlarni kuzatishni oʻrganadi.

Mashgʻulot va muhitning aqliy rivojlanishga taʼsiri:

Maktabgacha taʼlim muhitida:

Tashqi muhit: bogʻlar, gulzorlar, kichik laboratoriyalar bolalarning tabiat bilan faoliyatini qoʻllab-quvvatlaydi.

Mashgʻulotlar: interaktiv darslar, eksperimentlar va rol oʻyinlar bolalarning kuzatish, fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi.

Markazlararo faoliyat: bolalar bir markazdan ikkinchisiga oʻtganda, ularning aqliy rivojlanishi kengayadi va turli koʻnikmalar bir-biri bilan bogʻlanadi. Natijada, tabiat bilan bogʻliq faoliyat bolalarda aqliy rivojlanishning barcha asosiy komponentlarini shakllantiradi: xotira, diqqat, tafakkur, mantiqiy fikrlash va ijodiy qobiliyat. Bolalar tabiat bilan muloqot qilish orqali kuzatish, solishtirish va tajriba asosida oʻrganish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Tabiat hodisalarini kuzatish bolalarda muammolarni yechish, mantiqiy fikrlash va fantaziya qobiliyatini oshiradi. Masalan: gullar, daraxtlar va hayvonlarni oʻrganish bolaning tasavvurini kengaytiradi, atrof-muhitga nisbatan qiziqishini oshiradi va bilish faoliyatini ragʻbatlantiradi.

Bolalarning maktabgacha taʼlim muhitidagi faoliyati ham tabiat bilan bogʻliq tajribalar orqali boyitiladi. Masalan: suv hayvonlarini kuzatish, oʻsimliklarni parvarish qilish va ob-havo hodisalarini kuzatish bolaning tafakkurini rivojlantiradi va ularni ilmiy izlanishga ragʻbatlantiradi.

Tarbiyachining vazifalari:

- bolada tabiatga qiziqishni uygʻotish;

- kuzatish jarayonini to'g'ri tashkil etish;
- xavfsizlikni ta'minlash;
- savol berishga undash;
- tabiatdagi jarayonlarni sodda va tushunarli tushuntirish;
- bolalarni mustaqil tajribalar qilishga yo'naltirish;
- ekologik madaniyatni shakllantirish dan iboratdir.

Xulosa qilib aytganda ,tabiat bilan tanishtirish maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Tabiiy obyektlar va jarayonlar bolada kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlash, xotira, tasavvur, nutq, ekologik ong kabi sifatlarning shakllanishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Tabiat — bolaning eng yaqin, tabiiy va boy ta'lim muhiti bo'lib, unda u atrof-muhitni chuqurroq anglaydi, bilish jarayonlarini rivojlantiradi va o'zining intellektual salohiyatini namoyon etadi. Rivojlanish markazlari va mashg'ulotlar orqali bolaning kuzatish, mantiqiy fikrlash, tasavvur va nutq qobiliyatlari samarali tarzda rivojlantiriladi. Tabiat bilan faoliyat maktabgacha ta'lim muhitida bolaning ilmiy va ijodiy qobiliyatini boyitadi hamda umumiy aqliy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. R.Zokirova " Maktabgacha pedagogika". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.
2. M.Yo'ldosheva, S.Xudoyberdiyeva, "Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishi psixologiyasi". – Toshkent: "Ilm ziyo", 2019.
3. F.Qodirova, ,D.Ergasheva, "Maktabgacha ta'lim metodikasi". – Toshkent: "Tafakkur", 2021.
4. G.Sattorova, " Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi". – Toshkent: "O'qituvchi", 2018.
5. L.S.Vygotskiy, " Pedagogik psixologiya." – Moskva: "Pedagogika", 1991.
- 6.F. R. Qodirova, Sh. Q. Toshpo'latova, N.M. Kayumova, M.N. A'zamovanning "Maktabgacha pedagogika " darslik. Toshkent-2019. "Tafakkur "nashriyoti. 158-bet.
7. J. Piaget (1972) The Psychology of the Child. New York:Basic books

**TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING ILMIY-
METODOLOGIK ASOSLARI**

**НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ
КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE
METHODOLOGY FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING**

Davlatova Lobarxon Zokirjon qizi

Namangan viloyati Chortoq tuman 47-maktab

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namangan filiali

Boshlang'ich ta'lim 1-bosqich Magistranti

E-pochta: davlatovalobarxon4@gmail.com

Tel: +998943040492

Annotatsiya: Ushbu maqolaning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik asoslarini aniqlash va nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash va tizimlashtirish, nazariy modellash va interpretatsiya qilish metodlaridan foydalangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar orqali samarali amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, metodikaning kognitiv, refleksiv va motivatsion komponentlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot xulosalari shuni ko'rsatadiki, metodologik asoslarning aniq belgilanishi pedagogik jarayon sifatini va o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish samaradorligini oshiradi, shuningdek, kelajakdagi empirik tadqiqotlar uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Kalit soʻzlar: tanqidiy fikrlash, metodika, ilmiy-metodologik asoslar, boʻlajak oʻqituvchilar, innovatsion taʼlim, kompetensiya, pedagogik yondashuv, kognitiv komponent, refleksiv komponent, motivatsion komponent.

Abstract: The aim of this article is to identify and theoretically substantiate the scientific and methodological foundations of the methodology for developing critical thinking among future teachers. The study employed methods of analysis, comparison, and systematization of scientific and pedagogical literature, as well as theoretical modeling and interpretation. The results indicate that the methodology for developing critical thinking can be effectively implemented through systemic, competency-based, activity-oriented, and learner-centered approaches. The cognitive, reflective, and motivational components of the methodology are interrelated and play a significant role in enhancing the professional preparedness of future teachers. The study concludes that a clear definition of the methodological foundations improves the quality of the pedagogical process and the effectiveness of teaching critical thinking, and serves as a basis for future empirical research.

Keywords: critical thinking, methodology, scientific and methodological foundations, future teachers, innovative education, competence, pedagogical approach, cognitive component, reflective component, motivational component

KIRISH

Zamonaviy taʼlim tizimida shaxsning mustaqil va asosli fikrlashi, axborotni tahlil qilish, muammolarga tanqidiy yondashish kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Innovatsion taʼlim sharoitida boʻlajak oʻqituvchilarning kasbiy tayyorgarligida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ularning pedagogik faoliyatida samaradorlikni taʼminlovchi muhim omil sifatida namoyon boʻlmoqda.

Ilmiy-pedagogik manbalar tahlili shuni koʻrsatadiki, tanqidiy fikrlash masalasi turli tadqiqotlarda yoritilgan boʻlsa-da, uni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik asoslarini tizimli ravishda asoslash yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mavjud tadqiqotlarda metodikaning alohida jihatlari yoki amaliy texnologiyalari yoritilgan, biroq metodologik yondashuvlar, tamoyillar va nazariy asoslar oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik yetarlicha ochib berilmagan [2; 3].

Shuningdek, innovatsion taʼlim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining konseptual asoslari, uning pedagogik jarayondagi oʻrni va takomillashtirish yoʻnalishlari oʻrganilmagan muammolar sirasiga kiradi. Bu esa mazkur yoʻnalishda chuqur nazariy tadqiqot olib borish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik asoslarini aniqlash va nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Tadqiqot maqsadiga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

- tanqidiy fikrlash tushunchasining ilmiy-pedagogik mohiyatini tahlil qilish;
- tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik asoslarini aniqlash;
- metodikani takomillashtirishga xizmat qiluvchi asosiy metodologik yondashuvlarni belgilash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tanqidiy fikrlash muammosi xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng tadqiq etilgan bo‘lib, uning nazariy asoslari asosan kognitiv psixologiya va pedagogika fanlari doirasida yoritilgan. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish, baholash va rivojlantirish jarayoni bo‘yicha mavjud tadqiqotlar ilmiy nuqtai nazardan yetarlicha asoslangan, biroq ular ko‘pincha individual yondashuv va texnikalarni tavsiflash darajasida qolgan. Shu sababli, tanqidiy fikrlash metodikasining ilmiy-metodologik poydevorini tizimli tarzda aniqlash va kompleks tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Xorijiy tadqiqotchilar orasida R. Ennis tanqidiy fikrlashni mantiqiy asoslangan qaror qabul qilish va baholash jarayoni sifatida talqin qilib, uning tarkibiy komponentlari va rivojlantirish mezonlarini batafsil asoslab bergan. Ennisning qarashlari bo‘yicha tanqidiy fikrlashni baholashda asosiy e‘tibor talabaniq qaror qabul qilish jarayonida qanchalik asosli va mantiqiy fikrlash qobiliyatini ko‘rsatishiga qaratiladi [1].

P. Fayson esa tanqidiy fikrlashni tahlil, interpretatsiya, baholash, xulosa chiqarish va refleksiya kabi kognitiv ko‘nikmalar majmui sifatida izohlaydi. U o‘z tadqiqotlarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda metodologik yondashuvlarning ahamiyatini alohida ta’kidlab, pedagogik jarayonda sistematik yondashuvni qo‘llashni tavsiya qiladi. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muammoli vaziyatlar yaratish va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirish metodlari muhim ekanligi aniqlanadi [2].

R. Paul va L. Elder tadqiqotlarida tanqidiy fikrlash shaxsning intellektual intizomi va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish vositasi sifatida ko‘riladi. Ularning fikricha, tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida ta’lim muhitida muammoli vaziyatlar yaratish, refleksiv faoliyatni tashkil etish va talabalarning o‘z qarorlarini asoslashga yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat kognitiv qobiliyatlarni oshiradi, balki o‘quvchilarning analitik fikrlash, baholash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham mustahkamlaydi.

B. Bloom va uning izdoshlari tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya yuqori darajadagi tafakkur ko'nikmalarini, jumladan, tahlil, sintez va baholash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining nazariy poydevorini tashkil etadi. Bloomning taksonomiyasi o'quv jarayonida tanqidiy fikrlashni tizimli ravishda rivojlantirishga imkon beruvchi pedagogik vositalarni aniqlashga yordam beradi [4].

MDH mamlakatlari olimlaridan L.S. Vygotskiy, A.N. Leontev va P.Ya. Galperinlarning ilmiy qarashlarida tafakkur va faoliyat birligi, shuningdek, bilish jarayonining bosqichma-bosqich shakllanishi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining psixologik asoslari sifatida e'tirof etiladi. Ularning nazariyalari ta'lim jarayonida faoliyatga yo'naltirilgan va refleksiv yondashuvlarni qo'llash zaruratini asoslab beradi, bu esa talabalarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mahalliy pedagog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash asosan mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va kompetensiyaviy ta'lim bilan bog'liq holda o'rganilgan. Ayrim ishlarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalar tavsiflangan bo'lsa-da, metodikaning ilmiy-metodologik asoslari, ya'ni yondashuvlar, tamoyillar va nazariy konsepsiyalar tizimli tarzda yetarlicha ochib berilmagan [8]. Shu bois, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik asoslarini innovatsion ta'lim sharoitida nazariy jihatdan kompleks tahlil qilish dolzarb ilmiy masala sifatida qaraladi.

Mazkur tadqiqotda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik asoslarini aniqlash va nazariy jihatdan asoslash maqsadida quyidagi metodlardan foydalangan: ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish; taqqoslash va umumlashtirish; tizimlashtirish; mantiqiy tahlil; ilmiy konsepsiyalarni interpretatsiya qilish; nazariy modellashtirish. Tadqiqot jarayonida tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan va shaxsga yo'naltirilgan metodologik yondashuvlar asos qilib olindi. Ushbu yondashuvlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik poydevorini belgilashga xizmat qildi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik asoslari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan yondashuvlar, tamoyillar va nazariy komponentlar tizimidan iborat. O'tkazilgan nazariy tahlil asosida metodikaning metodologik poydevori sifatida quyidagi yondashuvlar aniqlandi: tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan va shaxsga yo'naltirilgan. Ushbu yondashuvlar metodikaning mazmuni, shakl va vositalarini belgilashda asosiy omil

bo‘lib xizmat qilishi, shuningdek, ta‘lim jarayonida tanqidiy fikrlashni samarali shakllantirish imkonini beradi [1; 3].

Tadqiqot jarayonida tanqidiy fikrlash metodikasining asosiy komponentlari — kognitiv, reflektiv va motivatsion — o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Ularning har biri tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, kompleks tarzda qo‘llanilganda o‘quvchilarning intellektual va shaxsiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Quyidagi jadvalda tanqidiy fikrlashning nazariy model komponentlari, ularning metodik vazifalari va kutilayotgan natijalari ko‘rsatilgan:

Komponent	Metodik vazifasi	Kutilayotgan natija
Kognitiv	Axborotni tahlil qilish, solishtirish va asosli xulosalar chiqarish	Talabanning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish
Refleksiv	O‘z fikrini baholash, xatolarni aniqlash	Mustaqil fikrlash va o‘zini baholash qobiliyati
Motivatsion	Faoliyatga intilish, o‘rganishga qiziqish	Faol pedagogik pozitsiyani rivojlantirish

Tahlil natijalariga ko'ra, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining samaradorligi bir qator omillarga bog'liq. Jumladan, ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, refleksiv faoliyatni tashkil etish va mustaqil tahlilga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish asosiy shart sifatida ko'rsatildi. Ushbu yondashuvlar xorijiy tadqiqotchilar (R. Ennis, P. Facione, R. Paul va L. Elder) tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan mos keladi va ularning taklif etgan metodologik asoslarini tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida shuningdek, mavjud pedagogik amaliyotda tanqidiy fikrlash ko'pincha alohida metod yoki texnika darajasida qo'llanilib, uning ilmiy-metodologik asoslari yetarlicha e'tibordan chetda qolayotgani aniqlanadi. Natijada, metodika fragmentar xarakter kasb etib, tizimli natijalarga erishish imkoniyatini cheklaydi [8; 9]. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotda ishlab chiqilgan metodologik model metodikani yaxlit va izchil tizim sifatida tashkil etishga, komponentlar va yondashuvlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda metodologik asoslarning aniq belgilanishi o'qituvchi tayyorlash jarayonida ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu jihat tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyatini mustahkamlaydi va kelgusidagi empirik tadqiqotlar uchun metodologik asos vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, metodologik yondashuvlar va komponentlarning sistematik qo'llanilishi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, bu esa zamonaviy innovatsion ta'limning asosiy talablariga to'liq mos keladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining samaradorligini oshirish uchun:

1. Yondashuvlarni uyg'unlashtirish (tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga va shaxsga yo'naltirilgan);
2. Metodik komponentlarni integratsiyalash (kognitiv, refleksiv, motivatsion);
3. Ta'lim jarayonida interfaol, refleksiv va muammoli vaziyatlardan foydalanish zarur.

Bu jihatlar metodikaning amaliy samardorligini oshiradi, o'quv jarayonida tanqidiy fikrlashni samarali shakllantirishga yordam beradi va ilmiy-metodologik asoslarni nazariy jihatdan mustahkamlaydi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi innovatsion ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash jarayonida muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida tanqidiy fikrlash tushunchasi, uning kognitiv, refleksiv va motivatsion komponentlari, shuningdek, metodikaning ilmiy-metodologik asoslari tizimli tarzda aniqlab olindi.

Tahlil natijalariga ko'ra, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining samarali ishlashi metodologik yondashuvlarning (tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan va shaxsga yo'naltirilgan) uzviy bog'liqligiga bog'liq ekanligi aniqlandi. Shuningdek, metodikaning konseptual modeli, pedagogik tamoyillari va metodologik mexanizmlari metodikani tizimli va samarali tarzda qo'llash imkonini beradi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining ilmiy-metodologik poydevorini aniqlash va nazariy asoslash imkonini beradi. Amaliy ahamiyati esa, mazkur metodikani bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash jarayonida qo'llash orqali pedagogik jarayon sifatini oshirishga xizmat qilishida namoyon bo'ladi.

Kelajakdagi tadqiqotlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasining empirik tekshiruvi, turli pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyasi va samaradorlik mezonlarini aniqlashga qaratilishi tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Ennis, R. H. *Critical Thinking* / R. H. Ennis. — Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2011. — 256 p.
2. Facione, P. A. *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts* / P. A. Facione. — Millbrae, CA: California Academic Press, 2015. — 55 p.
3. Paul, R., Elder, L. *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life* / R. Paul, L. Elder. — Upper Saddle River, NJ: Pearson, 2014. — 352 p.
4. Bloom, B. S. *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain* / B. S. Bloom. — New York: Longman, 1956. — 210 p.
5. Vygotskiy, L. S. *Thinking and Speech* / L. S. Vygotskiy. — Moscow: Pedagogika, 1982. — 256 p.
6. Leontev, A. N. *Activity, Consciousness, and Personality* / A. N. Leontev. — Moscow: Politizdat, 1975. — 320 p.
7. Galperin, P. Ya. *The Psychology of Learning* / P. Ya. Galperin. — Moscow: Pedagogika, 1989. — 304 p.

8. Karimov, A. *Ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi* / A. Karimov. — Tashkent: O'zbekiston pedagogika universiteti, 2019. — 144 b.
9. Rustamova, N. *Pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar* / N. Rustamova. — Tashkent: Fan, 2020. — 128 b.
10. Xusanova, M. *Bo'lajak o'qituvchilarda tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish* / M. Xusanova. — Tashkent: O'qituvchi, 2021. — 112 b.

ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА ПЕРЕУДА РОМАНТИЗМА (НА ТЕМУ ЕСЕНИНА)

Самадов Жахонгир Зийодулло Огли

1 курс Университет информационных технологий и управления Магистерская
степень

Аннотация. Данное исследование посвящено освещению специфических аспектов лингвистического анализа поэтического текста в поэзии романтического периода на примере творчества Сергея Есенина. Романтическая поэзия направлена на выражение внутренних духовных переживаний человека, его эмоционального состояния и гармоничного отношения к природе, что отчетливо проявляется в лексических, семантических и стилистических слоях поэтического языка. В исследовании анализируется лингвистическая функция народной лексики, образов природы, символических значений и эмоционально окрашенных единиц, используемых в стихах Есенина. Также рассматривается роль морфологических средств, в частности, глагольных форм и личностно-числовых категорий в формировании речи лирического героя. Синтаксически раскрывается важность инверсии, риторического вопросительного оборота и повторений в обеспечении поэтического тона и музыкальности. Результаты лингвистического анализа позволяют глубже понять романтическую природу поэзии Есенина, его художественное мышление и индивидуальный стиль. Данная работа имеет научное и практическое значение для исследователей, интересующихся изучением поэтического текста с лингвистической точки зрения, и служит для систематического освещения лингвопоэтических особенностей романтической поэзии.

Ключевые слова: романтизм, поэтический текст, лингвистический анализ, Сергей Есенин, лексический слой, семантика, синтаксис, стилистические средства, образность, лирический герой.

Романтизм — это литературное направление, возникшее в европейской и русской литературе в конце XIX — начале XX веков, в котором центральными темами являются внутренний мир человека, гармония с природой и эмоциональные переживания. Творчество Сергея Есенина тесно связано с традициями романтизма и построманизма, и его стихи заслуживают изучения в области узбекской лингвистики и лингвистики. Важную роль в поэзии Есенина

играют народный язык, природные пейзажи, эмоциональное выражение и символические образы. Поэтому лингвистический анализ его творчества помогает глубже понять содержание и формальные особенности поэтического текста.[1]

В данной статье лингвистические особенности поэзии Есенина анализируются на основе: лексики, семантики, морфологии, синтаксиса и стилистики. Исследование направлено на изучение образности, эмоциональности и художественной выразительности языка романтической поэзии.

Романтическая поэзия имеет несколько основных лингвистических особенностей:

1. Образность и символизм – В романтической поэзии природные явления, человеческие эмоции и душевные состояния выражаются символическими средствами. Например, осенний пейзаж, который вы читаете, может выражать чувства грусти и разлуки человека. Лингвистический анализ позволяет нам идентифицировать эти символические значения и связать их с контекстом.
2. Эмоциональная интонация и музыкальность — Романтические стихи создают лирический тон посредством музыкального ритма, повторения, инверсии и восклицаний. Синтаксическая свобода и стилистические приемы усиливают этот тон.
3. Субъективность и внутренний монолог — В романтической поэзии центральное место занимает внутренний мир лирического героя. Лингвистический анализ раскрывает эти субъективные чувства через категории глаголов и времен, формы лица и числа.
4. Лексическое богатство — В романтических стихах широко используются народные, художественные и эпитетические слова. Анализ лексического слоя помогает выявить поэтические образы, художественную образность и эмоциональную окраску.[2]

Творчество Сергея Есенина воплощает все основные признаки романтической поэзии. Его стихи богаты лексическим, морфологическим и синтаксическим слоями, даря читателю эмоциональный и художественный опыт.

Лексический анализ. Стихи Есенина состоят в основном из лексических единиц, связанных с природой, сельской жизнью и повседневной жизнью человека. Например, такие слова, как «дерево», «луна», «ветер», «тропа», выражают не только субъект, но и душевное состояние лирического героя. Использование народных выражений и устаревших слов в лексическом слое придает стихотворению национальный тон и исторический дух.

Морфологический анализ. Глагольные формы в стихотворениях Есенина. Стихи Есенина также богаты метафорами и эпитетами. Например, такие выражения, как «желтый осенний лист» или «река, плывущая в лунном свете», оживляют природный пейзаж и обогащают его эмоциональным цветом.

Семантический анализ. Стихи Есенина семантически символичны и образны. Природные явления представлены параллельно с человеческим опытом. Например, осень интерпретируется как символ увядания, разлуки; весна — как символ обновления, надежды. Идеализация и субъективность, присущие романтизму, отчетливо проявляются в семантическом слое. Поэт расширяет значение слов, наполняя их глубоким эмоциональным содержанием. Посредством символического и метафорического анализа раскрывается лирический мир Есенина, его личный опыт и романтические взгляды. Примечательно активное использование глагола «пчела». Глаголы, выражающие действие и состояние, создают лирическую динамику. Обилие форм первого лица усиливает личный опыт лирического героя. Также уменьшительные суффиксы, выражающие нежность, служат важным инструментом для выражения романтических чувств и искренности. Например, такие слова, как «гирлянда», «луна», усиливают эмоциональный и художественный колорит.[3]

Синтаксический анализ. Синтаксическая свобода важна в романтической поэзии. В стихах Есенина преобладают короткие, простые и эмоциональные предложения. Инверсия, риторические вопросы и восклицательные предложения усиливают лирический тон. Параллельные конструкции, повторы и последовательности повышают музыкальность стихотворения. С помощью синтаксической свободы поэт ритмично и мелодично выражает внутренние переживания.[4]

Стилистические средства. В творчестве Есенина широко используются стилистические средства: ключевую роль играют метафора, эпитет, олицетворение и сравнение. Одушевление — главная особенность романтической поэзии, служащая для изображения природных явлений как живых существ. С помощью эпитетов поэт придает эмоциональный оттенок природным пейзажам. Например, такие выражения, как «мелодичный шепот ветра» или «река, мерцающая в лунном свете», усиливают лирический тон стихотворения.

Лингвистический анализ поэтического текста проводится в несколько этапов:

1. Сбор данных — подготавливается сборник стихотворений, транскрипция текста, аудио- или видеоматериалы.

2. Лексический и семантический анализ — определяется значение слов, фраз и символов, проверяется их релевантность контексту.

3. Морфологический и синтаксический анализ — анализируется использование глаголов, существительных и других словосочетаний, структура предложений, функция инверсии и повторений.

4. Стилистический анализ — выявляются метафоры, эпитеты, одушевление и другие художественные приемы, изучается их влияние на лирический тон и музыкальность.[5]

Данная методология позволяет систематически изучать языковые особенности поэзии Есенина и понимать традиции романтической поэзии.

Поэзия Есенина имеет важное значение с точки зрения лингвистического анализа по нескольким причинам:

Она позволяет изучать языковые особенности поэзии романтического периода.

Она служит для проведения всестороннего анализа поэтического текста путем сочетания поэтики и лингвистики.

Она помогает лучше понять процессы перевода и адаптации на узбекский язык в межкультурных и культурологических исследованиях.

Она служит методическим руководством для студентов и исследователей по лингвистическому и стилистическому анализу поэтического текста.[6]

В заключение, лингвистический анализ поэтического текста в поэзии романтического периода требует всестороннего изучения лексического, семантического, морфологического, синтаксического и стилистического слоев. Творчество Сергея Есенина воплощает все основные черты романтической поэзии. Его поэтический язык богат образами, эмоциями и народным духом, и благодаря лингвистическому анализу можно глубже понять художественный стиль поэта, его лирический мир и романтические взгляды. Таким образом, лингвистический анализ служит эффективным инструментом в изучении романтической поэзии и позволяет студентам систематически понимать содержание и формальные слои поэтического текста.

Использованной литературы

1. Yesenin S.A. Izbrannoe: Stikhi i poemu. — Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 2010. — 512 b.
2. Lotman Yu.M. Struktura khudozhestvennogo teksta. — Leningrad: Iskusstvo, 1970. — 288 s.
3. Томсон Г., Мартин Р. Lingvistika teksta i poetika. — Moskva: Nauka, 2005. — 340 s.

4. To‘raqulov B.X. Biomexanika asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2016. — 320 b.
5. Mirzayev A.N. Harakat jarayonlarini matematik modellashtirish masalalari. O‘zbekiston muhandislik jurnali, 2018, №3. — 45–52 b.
6. Shodmonov F.S., Ne‘matov O.R. Reabilitatsiyada zamonaviy axborot texnologiyalari. — Toshkent: TATU nashriyoti, 2021. — 290 b.

O'ZBEK OILALARIDA BARQAROR IJTIMOIIY MUHITNI TARIXAN SHAKLLANISH QADRIYATLARI

**Termiz Davlat Pedagogika Instituti Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari
Musurmonqulova Zaynura To'raxon qizi
Toshboyeva Muxlisa Murtazoqul qizi**

Anatasiya: Turmush qoidalari, mardlik, halollik, kamtarlik, ishonch, sevgiga-sadoqat, do'stlik, adolatlilik, mehnatsevarlik, hamfikrlilik, orastalik, go'zallik, oqillik, e'tiqod, hurmat-ehtirom.

Анатасия: правила жизни, храбрость, честность, смирение, доверие, любовь-верность, дружба, справедливость, трудолюбие, солидарность, посредственность, красота, мудрость, вера, уважение.

Anatomy: rules of marriage, Valor, honesty, humility, trust, love-loyalty, friendship, fairness, hard work, co-existence, orastness, beauty, prudence, belief, respect.

Oilaviy turmush va undagi shaxslararo munosabatlar madaniyatiga xos masalalar buyuk muhaddis allomalar Muhammad ibn Ismoil Buxoriy, At-Termiziy ijodlarida hamda tasavvuf falsafasining yirik namoyandalari bo'lmish Ahmad Yassaviy, Baxovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro tariqatlarida ham keng yoritilgandir.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy-madaniy merosini o'rganar ekanmiz, ularda bayon qilingan oilaviy turmush qoidalari, undagi shaxslararo munosabatlar madaniyati, farzand kamoloti, erkak bilan ayol munosabati, insoniy fazilatlarining shakllanishi haqidagi qimmatli fikrlar sharq xalqlari, xususan, o'zbek xalqining og'zaki ijodi, eposining (o'zbek xalq maqollari, ertaklari, dostonlari, afsonalari, rivoyatlari) uzviyligi asosida tarkib topgan ilmiy-madaniy meros ekanligini ko'ramiz.

Chunonchi, o'zbek xalqining og'zaki ijodi va eposlarida mardlik, halollik, kamtarlik, ishonch, sevgiga-sadoqat, do'stlik, adolatlilik, mehnatsevarlik, hamfikrlilik, orastalik, go'zallik, oqillik, e'tiqod, hurmat-ehtirom, oila sha'ni va g'ururini himoya qilish, tug'ilgan joyiga muhabbat, ezgulikka intilish, halol va pok yashash ulug'langan. Bu voqelikni biz Alpomish, Kuntug'mish, Go'ro'g'li, Oysuluv, Layli va Majnun, Yusuf va Zulayho kabi qator o'zbek xalq dostonlarining qahramonlari misolida ko'rishimiz mumkin.

“Qadimiy eposlarda ayollar bilan erkaklar teng ijtimoiy mavqega ega shaxslar sifatida gavdalanadi, ayollar erlaridan qolishmaydigan jasoratli qilib tasvirlangan” .

Sevib turmush qurish, sevgida vafodorlik, oilaviy totuvlik kabi insoniy xislatlar oʻrta Osiyo xalqlari, xususan, oʻzbek urugʻlari va elatlarining xarakterli xususiyati sifatida saqlanib qolgan.

- **Maʼlumki, muqaddas dinimiz islomda, uning asosiy manbalari hisoblangan “Qur’oni Karim” va Hadislarda ham oilaviy turmushning va er-xotin munosabatlarining barcha tomonlari haqida qimmatli maʼlumotlar va sharʼiy qonunlar yoritilgan. Islomda boʻlajak oilaning vujudga kelishiga alohida eʼtibor berilgan. Shariat boʻyicha nikohdan oʻtishda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim boʻlgan.**
- **Nikohlanuvchilar yaqin qarindosh boʻlmasligi.**
- **Tabaqa boʻyicha tenglik.**
- **Nikohdan oʻtuvchilarning ruhiy jihatdan sogʻlom boʻlishi.**

Bu shartlarga rioya qilinib tuzilgan nikohgina qonuniy hisoblanib, taraflarni tegishli huquq va majburiyatlar bilan taʼminlagan.

Qur’oni Karimning oyatida oiladagi er bilan xotinning oʻrni belgilab berilgan. Shariat hukmicha, er avvalo oilaning barcha moliyaviy va maʼnaviy taraflariga javobgar, uni chetdan boʻladigan har qanday xurujlardan himoya qiladigan shaxsdir. Mana shularning evaziga va erkak kishi uchun fazilat hisoblanmish ogʻir-bosiqlik, oila roʻzgʻor tebratishdagi tadbirkorlik kabi sifatlar mavjudligi sababli u oilaning boshligʻi sanaladi. Yaxshi xotin esa diyonatli, erning uyini obod qiladigan va unga bir umr sadoqatli boʻlgan ayoldir. Qur’oni Karimdan er-xotin yoxud oilaviy munosabatlarga xos ibratli misollarni koʻplab keltirish mumkin.

Hatto ajdodlarimizning muqaddas dini hisoblangan zardushtiylikda ham nikoh va oilaviy burch masalasi muhim axloqiy oʻrinda turgan. Zardushtiylikda koʻp xotinlilik qatʼiy man etilgan. Ayni paytda hayotni boʻydoq oʻtkazish ham qoralangan. Balogʻatga yetgan qiz ota-ona va jamoaning raʼyini pisand qilmay, qasddan turmushga chiqmay yursa, u qopga solinib, 25 darra kaltaklanish bilan jazolangan. Agar erkak kishi shu yoʻlni tutsa, unga tamgʻa bosilib badnom qilish maqsadida beliga zanjir bogʻlab yurishga majbur etilgan. “Avesto”da qayd qilinishicha, erkak avvalo uylanish uchun moddiy va maʼnaviy tomondan toʻq va baquvvat boʻlmogʻi lozim edi. Bundan tashqari, mazkur muqaddas kitobda oila qurish, jufti halol tanlashda shoshma shosharlikka yoʻl qoʻymaslik, ota-ona, keksalar maslahatiga quloq solish xususida ham diqqatga sazovor mulohazalar

mavjud. Shuningdek, unda nikoh va taloqning (ajrashishning) o'ziga xos mezonlari birma-bir keltirib o'tilgan.

Zardushtiylikning axloq me'yorlari majmuida ayollar masalasiga ham alohida o'rin berilgan. Zardushtiylikda oila muqaddas sanalgani uchun boshqa sabablarga ko'ra, jumladan, ig'vo, tuhmat, er-xotinning o'zaro kelishmovchiligiga, ota ona bilan chiqisha olmaslik bahonasi bilan nikohni bekor qilinishiga yo'l qo'yilmagan.

Umuman Zardushtiylikda ham, Islomda ham nikohda ikki tomon teng va munosib bo'lishi aytib o'tilgan. Nikoh tartiblari va hayotiy tajribalariga ko'ra, kelin va kuyov nasl nasabda, ijtimoiy mavqeda, bilim-saviyada, did-farosatda, ilm-e'tiqodda, mulkdorlikda bir-birlariga yaqin bo'lishi ma'qul topilgan. Shu bois, Sharq xalqlarida yoshlarni oilaviy turmushga tayyorlash, ularning tengini topib uylantirishga jiddiy e'tibor berilgan. Ayniqsa, qizlarni oilaviy turmushga tayyorlashda, ularda birinchi navbatda insoniy fazilatlar shakllangan bo'lishi, oilaning muqaddas ekanligi, uni avaylab-asrash aynan uy bekalariga bog'liqligi haqida ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan nasihatnoma, pandnoma va hikmatnomalarda tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan qimmatli nasihatlar hikoya qilinadi.

Jumladan, turk olimi Yusuf Tovasliy to'plagan "Hikmatlar xazinasi"dagi kelin bo'luvchi qizga beriladigan ona nasihati kishining e'tiborini o'ziga tortadi. Unda ona turmushga chiqayotgan qiziga quyidagilarni nasihat qiladi: "Bolajonim, sevikli qizim, meni yaxshilab tingla. Nasihat har kimga lozimdir, o'git hammaga zarurdir. Nasihat bilmaganga o'rgatadi, bilganni esiga soladi. Olloh bergan qonunga ko'ra, hayotga qadam qo'yadigan har bir qiz erga, har bir erkak ayolga muhtoj bo'ladi. Erkaklar ayol uchun, ayollar erkak uchun yaratilgandir. Hayot mavjud ekan, bu qonunni hech kim buza olmaydi". Shu sababli sen tug'ilib o'sgan va voyaga yetgan uyingdan, yayrab-yashnab, o'ynab-kulib yurgan yeringdan chiqib, o'zing bilmaydigan, notanish uyga borasan. Kelajakda bu uy senikidir. Sen eringga shunday xizmat qilki, ul ham senga qul bo'lsin. Sen unga yer bo'lki, u senga osmon bo'lsin!

Aytganlarimga amal qilsang ering bilan go'zal hayot kechirasizlar, mas'ud, baxtiyor va saodatli turmush ko'rasizlar. Bizlar ham (har ikki oila bizning ham, eringning ham oilasi) huzur-halovatda va baxtiyor bo'lamiz. Aks holda ikki oilada ham huzur-halovat bo'lmaydi. Sen o'zing bir jahannamda yashagandek bo'lasan.

Qizim! Endi senga aytadigan o'n o'gitinga quloq sol! Bularni doimo yodingda tut;

1.Qanoat sohibasi bo'l. O'z xolingga shukur qil. Ya'ni, ering uyga nimaiki olib kelsa, u xoh yeydigan, xoh kiyadigan narsa bo'lsin, xushfe'llik bilan, go'zal odob bilan qabul qilib ol! Eringga tashakkur aytib, xushnudlik ko'rsat. Zero, baxtli hayot kechirmoqning bir yo'li o'z holiga shukur etmoqlikdir, holiga shukur etmagan o'z nafsini tiymagan kishida ko'ngil huzuri, qalb rohati bo'lmaydi.

2.Eringga itoat qil, qil degan ishlarini qil, qilma deganini qilma! Ya'ni, ering bilan suhbatlashganda, muloqotda bo'lganingda itoatli bo'lishingni, uning so'zlarini odob bilan tinglab ado etishingni sening so'zlashib, quloq solishingdan tushunib oladigan bo'lsin. Shunda Alloh Taolo sendan xushnud va uyingiz saodat nuridan porloq bo'ladi.

3.Eringning ko'zi tushadigan joylarga yaxshi e'tibor ber!. Ya'ni, uyning ichini, tashqarisini nihoyatda toza tut, shunday qilki, eringning ko'ziga bir chirkin yer ko'rinmasin.

4.Ust-boshingni toza tut. Ering faqat xushbo'yni sezsini, dimog'iga yomon hid kelmasin. Chunki yomon hidlar ering ko'z o'ngida sening obro'yingni tushiradi. Sendan irkanishga sabab bo'ladi. Shuni yaxshi bilgilki, tozalik va zariflik eng yaxshi narsalardir, inson ko'ziga xush ko'rinishlik shular bilandir.

5.Ovqatni vaqtida tayyorla. Ya'ni ovqatlanish vaqtini hech qachon kechiktirma. Ering qachon ovqatlanishga o'rgangan bo'lsa, o'sha paytda ovqatini tayyorlagin. U kelishi bilan darhol dasturxon sol. Shuni yaxshi bilginki, ochlik insonning tez jahlini keltiradi.

6.Uyqu vaqtini, uyg'onish paytini yaxshi bilib ol! Ya'ni, uning qachon uyquga yotish payti bo'lsa, o'rnini tayyorlab qo'y. Zero, uyqusizlik insonni xafaqon etadi. Asablarning buzilishi, xafaqonlik odamlarning ehtirosi, muhabbatini sekin-sekin so'ndiradi.

7.Eringni moli va ashyosiga juda e'tiborli bo'l! Ya'ni, eringning mol dunyosini yaxshi saqla, ashyolarini avayla, muhofaza qilgil. Chunki uning mol-dunyosi senikidir. Eringni mol dunyosini isrof etmaslik ish bilish va qadriga yetish demakdir.

8.Eringni qarindosh va yaqinlariga hurmat ko'rsat! Ya'ni, eringni qarindoshlari va yaqinlariga hurmat - uning e'tiborini qozonmoq demakdir. Ularni hurmat qilish - eringni hurmat qilish demakdir. Bu esa qadr va e'tibor qozonishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yi.

1. Mardonov Erkin Xasanovich **O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI**. O'zbekiston milliy universiteti xabarлари, 2023, [1/12/1]issn 2181-7324.
2. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
3. Mardonov, E. (2023). O 'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii, 3(2).
4. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.
5. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.
6. Erkin, M. (2023). O'SMIR SHAXSINI O 'RGANISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNI O 'ZIGA XOSLIGI. IJTIMOY PSIXOLOGIYA VA UNING DOLZARB MUAMMOLARI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 293-296.

O'QUVCHILARDA TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Termiz Davlat Pedagogika Instituti

Mardonov Erkin Xasanovich.

Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi

Avazova Farangiz Sobir qizi

Annatasiya. Tajribalardan shu narsa ma'lumki, bola ma'nosiz so'zlardan ko'ra, ko'proq ma'nodor ilmiy tushuncha hamda atamalarni yaratish, tuzish va mustahkamroq esda olib qolish xususiyatlarga ega.

Annatasia. From experiments it is known that the child has more meaningless scientific understanding than meaningless words, as well as the properties of creating, composing and firmly remembering terms.

Анатация. Из экспериментов известно, что ребенок обладает более значимым научным пониманием, а также способностью создавать, структурировать и более прочно запоминать термины, чем бессмысленные слова.

Odatda psixologiya fanida kichik maktab yoshi davriga 6 (7) yoshdan 10 (11) yoshgacha bo'lgan boshlang'ich sinf (I-IV) o'quvchilari kiritiladi. Lekin bu yosh davrga ajratish prinsipi qat'iy va mutlaq degan fikr emas, albatta. Chunki, xalq ta'limi tizimida yuz beradigan ayrim o'zgarishlar bunga u e'ki bu tarzda o'z ta'sirini o'tkazadi. Jumladan, bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanayotgan paytdan boshlab tayyorgarlik ko'ra boradi, buning uchun u, dastavval ta'lim-tarbiya tomonidan o'quvchi shaxsi oldiga qo'yiladigan turli mazmundagi talablar bilan tanishadi, undan tashqari u fan asoslarini egallash uchun ham biologik - jismoniy, ham psixologik jihatdan qariyb yetilgan, jismoniy va aqliy mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Maktab ta'limini psixologik tayyorgarlik deganda, bolaning obyektiv va subyektiv jihatdan munosibligi, bilish jara'nlari bilan shaxs xususiyatlarining o'zaro mutanosibligi nazarda tutiladi.

O'quvchida maktab ta'limiga keng ma'noda psixologik jihatdan obyektiv tayyor bo'ladi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada taraqqi'et bosqichiga erishadi. Ushbu yoshdagi bola o'z idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi,

uning qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xaëlining yorqinligi, xotirasining kuchliligi bilan boshqa yoshdagi o'quvchilardan (jumladan, o'smirlardan) ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlik ko'rayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli ravishda barqaror ko'rinishga ega, deb hisoblash mumkin. Diqqatni xususiyatlari (taqsimlanishi, ko'chishi, kuchi, barqarorligi, bo'linishi, tebranishi va boshqalar) uning roli va syujetli o'yin faoliyatlarida, rasm chizish va ko'rish, yasash mashg'ulotlarida, loy hamda plastilindan narsa yasashda, katta èshdagilar va tengqurlari nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni bajarishda, hikoya tinglash hamda shaxsan o'zi ham tuzishda bevosita namoën bo'ladi. Bu davrda kelib, bola o'z diqqatini muayyan obyektga, narsa va hodisalarga yo'naltirishga, to'plashda va uni mustahkamlashda hamda taqsimlashda ma'lum darajada ko'nikmani egallagan bo'lib, o'z diqqatini boshqarish, zarur paytda, uni shaxsan tashkil qilishga intiladi. Uning xotirasi kiziqarli ajoyibotlarga, g'aroyibotlarga boy, voyaga yetgan kishini taajjubga soladigan ma'lumotlar va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatiga egadir. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni egallab kelgan bo'lsa, endi u o'z xohish irodasi bilan, muayyan motivatsiyaga asoslangan holda zarur ma'lumotlar olishga, o'z oldiga yaqqol maqsad va aniq vazifa qo'yishga harakat qiladi.

Bolada muayyan taraqqiyot darajasiga erishganligini uning xotirasi faolligi namoyish qiladi. U o'zining uncha boy bo'lmagan shaxsiy tajribasiga asoslanib, she'r, hikoya, ertaklarni esda qoldirish uchun ularning takrorlanganligi, yod olishning qulay yo'l va usullaridan foydalanganligi ta'lim jarayonida unga juda qo'l keladi. Demak, u o'qish, idrok qilish, o'zlashtirish texnikasi bilan yaqindan tanishishga erishadi. Birinchi sinf o'quvchisi, ko'pincha yaqqol obrazli xotiraga suyangan holda bilish faoliyatini (kognitiv holatni) tashkil etsa ham, biron bir narsa xotiraning boshqa turlarini sira istisno qilmaydi, balki aksincha, ta'lim shaxsdan so'z-mantiq xotirasini taqozo qiladi, ijodiy produktiv yo'l bilan bilimlarni egallashni talab etadi, So'z-mantiq xotirasining mavjudligi matnning ma'nosiga tushunib esda olib qolish jaraënining samaradorligini orttirishga keng imkoniyat yaratadi.

Tajribalarda shu narsa ma'lumki, bola ma'nosiz so'zlardan ko'ra, ko'proq ma'nodor ilmiy tushuncha hamda atamalarni yaratish, tuzish va mustahkamroq esda olib qolish xususiyatlarga ega. Uning nutqi ta'limga tayyorgarlik ko'rish bosqichida kattalar bilan muloqotga kirishish, o'zgalar fikrini uqib olish va uni maqsadga muvofiq to'g'ri idrok qilish darajasiga to'la javob bera oladi. Bola nutqining tuzilishi milliy til grammatikasi qoidalariga mos, mantiqan izchil, ifodali, rang-barang tushunchalarga boy, miqdor va ko'lam jihatdan har qanday odam bilan fikr almashish, muloqotda kirishish uchun

mutlaqo yetarlidir. O'quvchi o'zi eshitgan narsalarini, voqelik to'g'risidagi ma'lumotlarni to'g'ri tushuna oladi, o'zida mavjud bo'lgan axborotlarni (taassurotlarni) muayyan tartib bilan ba'en qila biladi, aqliy faoliyat operatsiyalaridan (narsalarni taqqoslaydi, yaqqollashtiradi, guruhlarga ajratadi, hukm chiqaradi) o'rinli foydalanadi. Yirik chet el va sobiq sovet psixologlari (J.Piaje, A.Vallon, J.Bruner, L.V.Zankov, D.B.Elkonin, P.Ya.Galperin, N.A.Menchinskaya, V.V.Davidov, A.Sh.Amonashivili, S.F.Juykov va boshqalar) tadqiqotlarining ko'rsatishicha, oqilona tashkil qilingan ta'lim jarayoni mazkur yoshdagi bolalar tafakkurini jadal sur'atlar bilan rivojlantiradi, aqliy imkoniyatlarini ertaroq ishga tushishga, ro'yobga chiqishgayo'erdam beradi. Chunonchi, bolalar matematik, fizik, lingvistik, politexnik tushunchalarini o'zlashtiradilar, mustaqil ravishda uncha murakkab bo'lmagan masalalar, misollar tuzadilar, oddiyroq mashqlarni bajara oladilar, ijodiy va mahsuldor fikr yuritishga intiladilar. Yuqorida yuritilgan mulohazalarga asoslangan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, bolalarning psixologik tay'ergarlik darajasi ta'limni muvaffaqiyatli uddalash, amalga oshirish uchun mutlaqo kafolot bera oladi. Bu o'rinda uning shaxsiy xususiyatlari shakllanganligi yuzasidan ham ma'lumot berish maqsadga muvofiqdir.

Bolada shaxsning bir qator fazilatlar va xususiyatlari yaqqol ko'zga tashlanadi; qat'iylik, nisbiy mustaqillik, o'z oldiga maqsad qo'ya olishlik, xulq-atvorni ijtimoiy jamoatchilik nuqtai-nazardan baholashga intilishlik, ahd-paymonga sodiqdik, kattalarni hurmat qilishlik, va'daga vafo qilishlik, burch va javobgarlik hislari kabilar. Shuning bilan birga maktab ta'limiga tayyorgarlik ko'ra'etgan bola o'z his-tuyg'usi va ichki kechinmalarini boshqarish uquviga egadir, hatto u o'z-o'ziga, o'z qilmishlari, nojo'ya xatti-harakatlari, o'rinsiz luqma tashlaganligi, ixtiyorsiz o'shshayganligi uchun baholi qudrat o'z munosabatini bildirishi mumkin. Ta'kidlab o'tilgan barcha mulohazalar, sharhlar, tavsiflar maktab ta'limiga psixologik tayyorlikning asosiy omillari, shuningdek, eng muhim shart-sharoitlari bo'lib hisoblanadi.

Olti yoshli bolaning ta'limiga psixologik tayyorgarligi to'g'risida fikr yuritganimizda, biz muayyan reja asosida tartibli, ko'p qirrali, maqsadga yo'naltirilgan, o'zaro bog'liq va mantiqiy ketma-ketlikka ega bo'lgan boshlang'ich ta'lim uchun zamin vazifasini o'tuvchi ruhiy taraqqiyotning zarur ko'rsatkichi va darajasini nazarda tutamiz. Bu borada yana shu narsani qo'shimcha qilish o'rinliki, ta'lim uchun ruhiy taraqqiyot darajasidan tashqari, bolaning turmush sharoiti va faoliyati tafovutlari o'ziga xosligi uning sihat-salomatligi, metodik jihatdan tay'ergarligi, sodda ko'nikmalarni egallaganligi kabi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiq. Bildirilgan mulohazalarning barchasi bolaning maktab ta'limiga psixologik jihatdan

tayèrgarligining ob'ektiv tomonlarini o'zida aks ettiradi, xolos. Biroq bolaning maktab ta'limiga psixologik jihatdan tayyorlikning subyektiv tomoni ham mavjuddir.

Bola maktabda o'qish xohishi, intilishi, predmetlarga qiziqishi, ishtiyoqi katta yoshdagi odamlar bilan muloqotga kirishishning istagi mazkur tayèrlik bilan uzviy bog'liqdir. Unda bu davrga kelib o'qish, bilim olish yuzasidan turli tasavvurlar shakllanadi. Shuning uchun u maktab jamoasining barcha a'zolarining mas'uliyatli vazifalarini e'tirof etadi va ularga itoatkorlik tuyg'usi, ularning ko'rsatmalarini bajarishga moyillik tug'iladi. Lekin bolalarning barchasi bu narsaga bir tekis munosabatda bo'ladi, deb bo'lmaydi, shu boisdan ular o'rtasida individual farq vujudga keladi. Ba'zi bir bolalar maktabga vujudi bilan talpinadilar, go'èki qush kabi uchishga tayèrdirlar, o'qish boshlanishiga qancha vaqt qolganligini sabrsizlik bilan sanaydilar, o'quv ashèlarini oldinroq taxt qilib qo'yishga kattalarni da'vat etadilar (o'quvchilik formasini kiyishni, sumkani yelkasiga osishni èqtiradilar). Boshqa bir toifadagi bolalar esa bu to'g'rida ehtiètkorlik va vazminlik bilan munosabatda bo'ladilar. Biroq bu toifadagilarda shijoat, faollik, kuyunchaklik bilan intilish yetishmaganga o'xshab ketadi. Uchinchi bir turkumga, guruhga taalluqli o'quvchilar bo'lsa, maktabdan qat'iy ravishda voz kechish darajasigacha borib yetadilar. O'qishga nisbatan bunday salbiy munosabat kattalarning (jazo berish, majbur qilish, erkinlikni yo'qotish kabilar bilan) qo'rqitishlari oqibatida vujudga keladi. Masalan: "Maktabga borsang, ta'ziringni yeysan", "Qilt etsang - kaltak yeysan", "Dars tayyorlayverib, tinkang quriydi" va boshqalar. Shuning bilan birga o'quvchilarning akalari va opalarining maktabdagi "mash'um kechinmalar va vaziyatlar" to'g'risidagi noxush axborotlari, kino va teleekrandagi maktab haètiga bag'ishlangan filmlardagi, kompyuterdagi vaziyatlar o'zaro umumlashgan tasavvur obrazlarini yaratib, bolada o'qishga nisbatan salbiy munosabatni keltirib chiqaradi. O'qishga nisbatan salbiy munosabatda bo'lgan bolalar ta'lim muhitiga kirishishga qiynaladilar; qator ruhiy to'siqlarga duch keladilar, buning natijasida yangi vaziyatga va jamoaga, notanish odamlarga moslashish juda og'ir kechadi.

Psixolog L.S.Slavina tadqiqotiga ko'ra, boshlang'ich sinflarda bilish faoliyati yetarli darajada shakllanib bo'lmagan, aqliy jihatdan nomustaqil o'quvchilar mavjuddir. Olimaning fikricha, o'qish va o'yin faoliyatlarida ularni fikr va mulohaza yuritishga o'rgata borish natijasida muvaqqat turg'unlikning oldini olish mumkin. Birinchi sinf o'quvchisida o'qish faoliyatining dastlabki natijalari uning boshqa materillarni egallash sari yetaklaydi. Uning o'qish faoliyatidagi birinchi mehnat faoliyati mahsuli shodlik, quvonch va amaliy (lazzatlanish) his-tuyg'usini keltirib chiqaradi. Hatto ayrim o'quvchilar u yoki bu obyektini, mavzuni bir necha marotaba o'qishni ham yoqtiradilar.

O'qish faoliyatiga nisbatan qiziqish, moyillik keyinchalik predmetning mazmuniga qiziqishni vujudga keltiradi, balkim bilim olish ehtiëjini tug'diradi, qolaversa unda o'qish motivlarini tarkib toptiradi. Ta'lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish o'quvchining o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy aloqadordir. Ushbu his o'qituvchining rag'batlantirishi orqali namoën bo'ladi, yanada samaraliroq ishlash mayli, xohishi, istagi, ishtiyoqi o'quvchida shakllanadi. O'quvchida paydo bo'layotgan faxrlanish, o'z kuchiga ishonch hislari bilimlarni o'zlashtirish va malakalarni mustahkamlash ishiga xizmat qiladi. Shuning uchun rag'batlantirish (jazolash) o'z me'yorida bo'lgan taqdirdagina uning tarbiyaviy qiymati hamda ta'sirchanligi ortadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar faoliyatini baholash uning o'qishga nisbatan ijobiy munosabatini tarkib toptiradi. Maktab amaliyotida ko'pincha bolani og'zaki baholash odat tusiga kirib qolgan, chunki birinchi sinf o'quvchisi ana shu baho taassurotida o'z faoliyatini faollashtiradi. Ijodiy izlanishga harakat qiladi. Hatto o'quvchi dastlabki davrda "yaxshi" yoki "yomon" bahoning farqiga ham bormaydi, ko'proq uni nechta baho olganligi qiziqtiradi, xolos. Bu yoshda bola bahoning mohiyatini tushunib yetmasa-da, lekin o'qituvchining rag'batlantirishi uning uchun muhim rol o'ynaydi. Yirik pedagog va psixolog olimlar B.A.Suxomlinskiy, Sh.A.Amonashvili va ularning shogirdlari kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni baholash salbiy oqibatlarga olib kelish nuqtai nazarini yoqlaganlar. Ma'lumki, faqat baho uchun o'qish bilimning ijtimoiy ahamiyatini pasaytirishga olib keladi. Lekin bilimni tekshirishni boshqa usul va vositalarini qo'llash (masalan: reyting, shkala, ballar) hozirgi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Chunki baholashning bola kamoloti uchun ahamiyatini qat'iy ravishda inkor qilish ham oqilona vosita emas, modomiki shunday ekan, baholashdan maslahat, yo'llanma, tavsiya, ko'rsatma sifatida foydalanish ijobiy omil vazifasini bajara oladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning muhim xususiyatlaridan yana bittasi - bu o'qituvchi shaxsiga nisbatan ishonch hissi va yuksak obro' tuyg'usining mavjudligi. Shuning uchun o'qituvchi bolaga tarbiyaviy, ta'limiy ta'sir ko'rsatish imkoniyati shunday kattaki, uning siymosida aql idrokli, tiyrak, sezgir, mehribon, hatto donishmand inson gavdalanadi. O'qituvchi siymosida o'quvchilar ezgu niyati, orzu istagi, istiqboli, ajoyib va g'aroyib his-tuyg'ularini ro'yobga chiqaruvchi kamolot cho'qqisidagi shaxsni tasavvur qiladilar. O'qituvchining obro'si oldida ota-onalar, oilaning boshqa a'zolari, qarindosh-urug'lari, tanish bilishlarining nufuzi keskin pasayadi. Go'yoki, borliqning absolyutligi, haqiqat o'lchamining namunasi, zakovatning yuksak chuqqisi, odob nazokatning avval boshi o'qituvchida o'z ifodasini

topgandir. Ana shu sababdan ular o'qituvchi xulqini muhokama qilishga yo'l qo'ymaydilar, uning har bir so'zini qonun tariqasida qabul qiladilar va bu yo'lda o'zlarini haq deb hisoblaydilar. O'quvchining psixik jihatdan taraqqiy qilishi oqibatida o'qituvchining mutlaqligiga munosabati biroz o'zgaradi, buning asosiy sababi unda ongli xatti-harakat ehtiëjining tug'ilishi hisoblanadi. Odatda o'quvchilar o'rtasida obro' orttirish uchun bir nechta tarkibiy qismlarini yaxlit bir timsol sifatida, mujassamlashtirish maqsadga muvofiqdir: a) o'qituvchida kasbiy qobiliyatlarining mavjudligi; b) uning dilkashligi va boshqa xislatlarga ega bo'lishligi; v) o'quv predmetlarining chuqur egallaganligi; g) o'qituvchi bilim saviyasining chuqurligi va ko'lamining kengligi; d) o'qituvchining vijdonligi, adolatgo'ylik fazilatlarini, uning statusi va rolining maqsadga muvofiq ravishda turmush jabhalarida namoën bo'lishi, obro'sini yanada yuksaltiradi. Chunki, soxta obro' orttirish sun'iylikni keltirib chiqaradi. Bunga ta'lim jaraënida yo'l qo'yish qator nuqsonlarni yuzaga keltiradi.

J.Piaje (1896-1980) shvetsiriyali va frantsuz psixologi bo'lib, u 52 ta kitob va 458 ta ilmiy maqolalar muallifi, Jeneva genetik psixologiya maktabining ko'zga ko'ringan vakillaridir. J.Piajening ilmiy ijodiyoti shu qadar turli xil ko'rinishdagi metodologik va nazariy bahs-munozaralar predmeti bo'lib qolishda davom etmoqda. J.Piaje tomonidan kashf etilgan fenomenlar esa eksperimental qayta tekshirilib chiqilmoqda. J.Piaje bolaning bilish faoliyati mexanizmlarini o'rgangan. J.Piaje intellekt shakllanishini barcha boshqa psixik jarayonlar bog'liq bo'lgan bolaning psixik rivojlanishini markaziy chizig'i sifatida ko'rib chiqqan.

Jan Piaje bolalarning miyasi rivojlanishiga fizik olam ta'sir ko'rsatadi deb hisoblagan bo'lsa, yosh davrlarini o'rgangan rus psixologi Lev Vigotskiy (1895-1934) bolaning aql idroki rivojlanishiga ijtimoiy muhitning o'rnini kattaligiga urg'u bergan. Piaje bolalarni yosh olimlar deb aytgan, Vigotskiy esa ularni yosh shogirdlar degan. Bunga ko'ra ota-onalar yoki tarbiyachilar tomonidan bolalarga biror narsa o'rgatilsa yoki yangi so'zlar berilsa, ularni bolalar o'zalashtirib idrokinng yuqori bosqichlariga o'tishlari mumkin. Nutq va ijtimoiy muhitning muhim qismlari o'rgatilishi, aql-idrokka poydevor yaratib beradi.

Piaje qarashlari bo'yicha, bolaning ongining jismoniy muhit bilan o'zaro ta'sirida o'sishiga urg'u berish bilan, Vigotskiyning qarashlarida esa ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir qilish orqali bolaning ongi qanday o'sishiga urg'u berish bilan to'ldiriladi[20].

J.Piaje taxminiga ko'ra, bolalar fikrlarini ikkita guruhga bo'lish mumkinligini ko'rsatadi. Suhbatdoshini javob qaytarishiga manfaatdorligi xarakterlanadi, uning vazifasi suhbatdoshga ta'sir ko'rsatish.

1. Ijtimoiylashgan nutq darajalari kategoriyalari axborot, tanqid, buyruq, iltimos, taqlid, savol, javob.

2. Egotsentrik nutq shakli bo'yicha bu fikrlar har xil bo'lishi mumkin takrorlash exolomiya monolog jamoaviy biroq umumiyliги suhbatdoshining nuqtai-nazari qandayligi, uni tinglayotganligi bilan qiziqmay bola ayni damda nimani o'ylayotgan bo'lsa shu haqida o'z fikrini bildiradi. Egotsentrik nutq vazifasi ta'sirliroqdir- "Suhbatlashishdan qoniqish" harakatlarni kuzatilishi va ritmliligi J.Piaje bolaning erkin nutqida egotsentrik nutq hissasini o'lchab ko'rib, ilk yoshda egotsentrik nutq koeffitsenti yuqoriligini -75% 6-7 yoshga kelib asta-sekin pasayishini aniqlagan. Ta'kidlarning oddiy to'qnashuvini emas balki tomonlarning o'zaro tushunishi va tushuntirishga manfaatdorligi bilan kuzatiladigan nuqtai-nazarlar almashinuvini o'zida namoyon qiluvchi bahs-munozara faqatgina 7-8 yoshga kelib yuzaga keladi.

J.Piajening fikriga ko'ra, psixikani rivojlanish –bu yetakchi intellektual ko'rinishlarini o'zgarishidir. Har bir bosqich boshqasining ustiga ko'riladi, ularning har biri keyingilarini shakllanishi uchun zarur, shuning uchun ularning (borish) kechish tartibi qayd qilingan va shunday belgilangan ularni yuz berish tezligi esa har xil bo'lishi mumkin. Tajriba egallashning qulay yoki nomaqbul imkoniyatlaridan madaniy va ilmiy sharoit sifatida bog'liqlikda.

Inson intellektini rivojlanishi: rivojlanishning davr va bosqichlari

J.Piaje rivojlanishning uchta asosiy davrlarini ajratgan:

1. Sensamotor intellekt (tug'ilgandan 1,5 yoshga qadar)
2. Aniq operatsion (reprezentativ) intellekt (1,5-2 yoshdan 11 yoshga qadar)
3. Formal (rasmiy) – operatsion intellekt (11-12 yoshdan 14-15 yoshga qadar)

J.Piaje har bir bosqichni ikki yo'l bilan ta'riflaydi: ijobiy (oldingi darajadagi tuzimini murakkablashishi defferentsiyatsiya (farqlanish) natijasi sifatida) va salbiy (keyingi bosqichlarda bartaraf etiladigan o'ziga xoslik va kamchiliklar nuqtai-nazarida)

1. Sensamotor davr. J.Piaje tafakkur rivojlanishining tadqiqini, hayotning birinchi ikki yilligida bolaning amaliy predmetli faoliyatini tahlil qilishdan boshlaydi. Uning ta'kidlashicha, hatto nihoyatda mavhum bilimlar manbani harakatda qidirish kerak, bilim tayyor ko'rinishda (sirtidan) tashqaridan kelmaydi inson uni ko'rishi kerak. J.Piaje o'zining 3 ta farzandi rivojlanishini kuzatib (qizlari Jaklin va Lyusena va o'g'li Loran) sensamotor rivojlanishning 6 bosqichini ajratgan. Bu tug'ma mexanizmlar va sensor jarayonlardan (surish refleksiya singari) ixtiyoriy atayin qo'llaniladigan uyushgan xulq-atvor shakllariga o'tish bosqichlaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yi.

1. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarлари, 2023, [1/12/1]issn 2181-7324.
2. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
3. Mardonov, E. (2023). O 'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
4. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.
5. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.
6. Erkin, M. (2023). O'SMIR SHAXSINI O 'RGANISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNI O 'ZIGA XOSLIGI. IJTIMOY PSIXOLOGIYA VA UNING DOLZARB MUAMMOLARI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 293-296.

YOSHLAR ORASIDA INTERNETGA QARAMLIK: SABAB VA YECHIMLARI

**Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi
Xo'jamurodova Aziza Kenja qizi**

Annotatsiya Ushbu maqolamda hozirgi kunda dolzarb muammoga aylangan yoshlar orasida internetga qaramlik muammosi tahlili qilinadi. Internetning hayotdagi o'rnini, ko'p foydalanishning salomatligimizga ta'siri, ta'lim tizimidagi salbiy va ijobiy oqibatlari yoritiladi. Qaramlikka olib keluvchi asosiy sabablar, oqibatlar va uni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Internetga qaramlik, yoshlar, sog'lom turmush tarzi, ruhiy va jismoniy salomatlik, ta'lim, K. Yang, Young's Internet Addiction test, internet-addiktsiya.

Kirish:

Bugungi kunda internet inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ta'lim, ish, muloqot va dam olish jarayonlarida uning imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda. Ammo yoshlar orasida internetdan ortiqcha foydalanish ko'paymoqda, bu esa yoshlarning ruhiy va jismoniy salomatligiga salbiy ta'sir qilmoqda. Internetdan ko'p foydalanish depressiya, uyqusizlik, asabiylik, ko'rish qobiliyatining susayishi, mushak va bo'yin salomatligiga zarar bermoqda, real hayotdagi muloqotning kamayishi, diqqatning bo'linishi va vaqtini samarasiz sarflash kabi oqibatlarga olib kelmoqda. Bularga sabab esa yoshlarni jalb etuvchi onlayn o'yinlar, vaqtni to'g'ri taqsimlamaslik ya'ni bo'sh vaqtning ko'pligi, yolg'izlikni kamaytirish bunga insonlar ko'p vaqtini internetda o'tkazayotganligi sababli bir-birlariga e'tiborsizligi, ta'lim jarayonida internetga bog'liq topshiriqlarning ko'pligidir. Shular sababli bugungi kunda yoshlarning bilim darajasi keskin tushmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, o'zbekistonda 2023- yilda 16-25 yosh oralig'idagi yoshlarning qariyb 72 foizi internetdan kuniga 4 soatdan ortiq foydalanadi. Xalqaro tadqiqotlar esa internetga qaram bo'lgan yoshlarning akademik ko'rsatkichlari o'rtacha 20% ga past bo'lishini ko'rsatmoqda. WHO ma'lumotlariga ko'ra, 44 mamlakatda o'tkazilgan tadqiqot darajasida foydalangani aniqlangan. O'smirlar orasida Evropada 11,8 %, Kanadada esa 20,6 % darajasida internetga qaramlik aniqlangan. Osiyo mamlakatlarida bu ko'rsatkich 47,7 % gacha yetadi.

Manbalarda yozilicha, internetga qaramlik muammosi birinchi bo'lib psixoterapevtlar tomonidan kuzatilgan va psixologik jihatdan o'rganilgan. Bu muammoni psixologik

jihatdan o'rganishni ilk bor klinik psixolog K. Yang boshlagan va ushbu sohaning asoschilaridan hisoblanadi. U 1998- yilda internet-addiktsiyaning ta'rifini berib, internetdan ortiqcha foydalanishning psixologik, ijtimoiy va ruhiy salbiy ta'sirlarini o'rganishga kirishdi. U o'zining mashhur "Young's Internet Addiction Test(IAT)" testini ishlab chiqdi, bu test internetga qaramlikni aniqlashda qo'llaniladi. David Shapira esa internetga qaramlikni yoshlar orasida aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar olib brogan. Uning fikricha, internetga qaramlik asosan yoshlar orasida, ayniqsa, 14-18 yoshli o'quvchilar orasida keng tarqalgan. Shapira o'z tadqiqotida internetdan foydalanishning yoshlar uchun ijtimoiy va psixologik salbiy ta'sirlarini aniqlagan.

Internetga qaramlikni kamaytirish uchun ota onalar farzandlariga e'tiborli bo'lishi, ularning vaqtini to'g'ri taqsimlashi, jismoniy mashg'ulotlar: sport, san'at, tadbirlar orqali faol hayotga jalb qilishi va to'g'ri uyqu tartibini yo'lga qo'yib berishi zarur. Shu o'rinda ota- onalar ham farzandlariga o'rnak bo'lib vaqtini internetga emas kitob o'qish yoki biror foydali narsalarga sarflashi zarur. shunda yoshlar orasida internetga qaramlik ham kamaya boshlaydi.

Internet zamonaviy hayotning ajralmas vositasi bo'lib uning imkoniyatlari beqiyosdir. Ammo undan oqilona foydalanish yoshlarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Internetga qaramlik muammosini erta bosqichda aniqlash va unga qarshi choralar ko'rish jamiyat va yoshlar uchun foydali bo'ladi. Axir yoshlar bizning kelajagimiz. kelgusida vatanimizni rivojlantirish vayosh avlodni tarbiyalash ularning qo'lida bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi yoshlar ishlar agentligi. Yoshlar orasida internetdan foydalanish statistikasi . toshkent 2023
2. WHO. teens, screens and mental health. 2024.
3. PubMed. Prevalence of internet addiction among university students. 2024.
4. Open Public Health Journal. Internet addiction in asia. 2024.
5. Egamberdiyev J.B Onlayn internet o'yinlariga qaramlikning turli xil ko'rinishlari // Internet education & global study. 2024 B.87-94
6. Xakimova .N.B Internetga qaramlik muammosini o'rganish // Zamonaviy psixologiya , pedagogikada fan , ta'lim, va amaliyot integratsiyasi: Muammo va yechimlar. Tashkent Medical Academy, 2023 B.859-864.

KICHIK MAKTAB YOSHIDA BOLALARDA KO'RGAZMALI-OBRAZLI TAFAKKUR O'SISH DINAMIKASI

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari
Xo'jamqulova Sohiba Bahodir qizi.
Gulmirzayeva Nilufar Umarali qizi.

Annatasiya Tafakkur faolligiga qarab ixtiyorsiz (intuitiv) va ixtiyoriy (analitik) tafakkur turlariga ajratiladi. Intuisiya deb mantiqiy tafakkur yordamida ko'p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to'satdan, kutilmaganda hal qilinib qolishi jarayoniga aytiladi.

Key words: Ko'rgazmali-harakat tafakkur turi, reproduktiv, produktiv (ijodiy), adekvat aks ettirish, fikr yuritish, tanqidiy.

Kirish: Kichik maktab davrida o'quvchining o'z xatti-harakatlarini o'qituvchi qo'ygan maqsad va vazifalarga moslashtirishi sinfdan-sinfga ko'tarilgan sari kuchayib boradi. Bu o'quvchining maktab qoidalariga amal qilishida, sinfdagi vazifalarini bajarishida ko'rinadi.

Psixologiya fanida tafakkur turlari topshiriq xususiyatiga, fikr yoyiqligiga, fikrning originallik darajasiga qarab, quyidagicha shartli klassifikasiya qilinadi.

Professor E.G'.G'ozievning "Umumiy psixologiya" darsligida tafakkur turlari quyidagicha klassifikasiya qilinadi:

V.Karimovanning "Psixologiya" o'quv qo'llanmasida tafakkur turlari quyidagicha klassifikasiya qilinadi.

Shuningdek, ayrim adabiyotlarda tafakkur klassifikasiyasi quyidagi tarzda ham ifodalanadi

Asosiy qism: A.V.Petrovskiy muharrirligida chop etilgan, "Umumiy psixologiya" darsligida tafakkurni quyidagi turlari ajratib ko'rsatiladi: ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli, mavhum nazariy tafakkur turlari va boshqalar.

Ko'rgazmali-obrazli tafakkur sodda shaklda ko'pincha boqcha yoshidagi bolalarda, ya'ni 4-7 yoshgacha bo'lgan bolalarda paydo bo'ladi. Bu yoshdagi bolalarda tafakkurning amaliy harakatlar bilan alohasi avvalgidek to'g'ri va bevosita bo'lmaydi.

Bog'cha yoshidagi bolalar faqat ko'rgazmali obrazlar bilan fikr yuritadilar va uncha tushunchaga ega bo'lmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalarda tushunchalarning yo'qligi shveysariyalik psixolog J.Piajening quyidagi tajribasida juda yaqqol namoyon bo'ladi. 7 yoshga yaqin bolalarga xamirdan qilingan mutlaqo bir xil, hajmi jihatidan teng 2 ta soqqa ko'rsatiladi. Bolalar uni teng deb hisoblaydi. Bolalarning ko'z oldida bitta soqqa ezib non shakliga keltiriladi. Endi bolalar non shaklidagi soqqada xamir ko'p deb hisoblaydilar. Bolalarning ko'rgazmali-obrazli tafakkurlari hali ularning idroklariga bevosita to'la bo'ysunadigan bo'ladi. Ularning ko'rgazmali-obrazli shaklda o'tadigan tafakkurlari bolalarni soqqaga qaraganda non shaklidagi xamir ko'proq degan xulosaga olib keladi.

Shuning uchun ular narsa va hodisalarning, jism va predmetlarning ko'zga yaqqol tashlanib turuvchi alomatiga, xususiyatiga, tashqi belgisiga e'tibor qiladilar. Lekin ularning ichki bog'lanishlari o'zaro munosabatlarini bildirib keladigan muhim asosiy sifatlariga ahamiyat bermaydilar. Obyektlarni fazoda joylashgan o'rni tashqi, nomuhim belgisi ularning ko'rgazmali-obrazli tafakkurini vujudga keltiradi. Masalan, ularning nazarida odamlarni bo'yining baland va pastligi ularning yoshini belgilaydi.

Tafakkur faolligiga qarab ixtiyorsiz (intuitiv) va ixtiyoriy (analitik) tafakkur turlariga ajratiladi. Intuisiya deb mantiqiy tafakkur yordamida ko'p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to'satdan, kutilmaganda hal qilinib qolishi jarayoniga aytiladi.

Ko'pincha ixtiyoriy tafakkur jarayoni mulohaza, muhokama, isbotlash, gipoteza kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan, matematika, fizika, kimyo, psixologiya va boshqa fanlardagi misol va muammolarni yechish jarayoni. Bundan tashqari ixtiyoriy tafakkurga mantiqiy yoki nazorat (kontrol) tafakkuri ham kiradi. Moddiy borliqni adekvat aks ettirish, fikr yuritish, tanqidiy va sinchkov bo'lishni taqazo etadi. Binobarin, narsa va hodisalarni atroflicha bilish uchun ob'ektiv baho berish zarurati tug'iladi, bu esa o'z navbatida fikr yuritish ko'lami keng, analitik-sintetik faoliyat doirasi mustahkam bo'lishini talab qiladi.

Tafakkur jarayoni ixtiyorsiz yuz berishi ham mumkin. Lekin bu holda ular ixtiyoriy tafakkurga suyangen tarzda vujudga keladi. Jumladan, odamning amaliy, maishiy va hokazo faoliyatlarida ixtiyorsiz ravishda qator savollar paydo bo'lishi va ularga beixtiyoriy javoblar axtarish hollari uchrab turadi. Bunday paytlarda inson fikr yurityaptimi yoki yo'qmi buni bilish qiyin, vaholanki, u o'zicha go'yo savollarga javob topadiganday, shirin his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganday bo'ladi, shuning uchun

ko'pincha "tilimning uchida turibdi" deyiladi. Fikr yuritilishi lozim bo'lgan narsa-hodisalarni idrok yoki tasavvur qilish mumkin bo'lsa, bunday tafakkur konkret tafakkur deb ataladi. U o'z navbatida yaqqol-predmetli va yaqqol-obrazli tafakkur turlariga ajratiladi. Agar fikr yuritish ob'ekti bevosita idrok qilinsa, bunday tafakkur yaqqol-predmetli tafakkur deyiladi. Fikr yuritilayotgan narsa va hodisalar faqat tasavvur qilinsa, bunday tafakkur yaqqol-obrazli tafakkur deb ataladi.

Abstrakt tafakkur narsalarning mohiyatini aks ettiruvchi va so'zlarda ifodalovchi tushunchalarga tayanib fikr yuritishdir. Algebra, trigonometriya, fizika, chizma geometriya, oily matematika masalalarini yechish mahalida fikr yuritish, mulohaza bildirish, abstrakt tafakkurga xos misollardir.

Abstrakt tafakkur konkret tafakkurdan g'oyat keng ma'no anglanishi bilan qator narsa va hodisalar to'g'risida, abstrakt tafakkur yordamida mulohaza borliq to'g'risida cheksizlik, sifat, miqdor, tenglik to'g'risida, go'zallik yuzasidan mavhum abstrakt mulohaza yuritish mumkinligi bilan farq qiladi.

Hodisalarni izohlashga, faraz qilishga qaratilgan tafakkur nazariy tafakkur deb ataladi. Tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlarni yoritib borish va shu bog'lanishlarni nazariy jihatdan fikr yuritish yo'li bilan izohlash kabi jarayonlarni nazariy tafakkur yordamida amalga oshirish mumkin. Izohlash paytida izohlanayotgan narsa va hodisalar, xossa va xususiyatlar, jism va predmetlar, umuman butun voqelik ma'lum turkumdagi tushunchalar qatoriga kiritiladi va ularning farq qiladigan belgi va alomatlarini fikran ajratib ko'rsatiladi.

Abstrakt tafakkur muammosi qator sobiq sovet psixologlari tomonidan izchillik bilan tadqiq etilgan. Nazariy tafakkur tufayli voqelikdagi umumiy va muhim bog'lanishlarni, xossalarni, qonuniyatlarni anglab olamiz. Shuning uchun quyosh va oy tutilishini, yulduzlar tizimini harakatini, ob-havo ma'lumotlarini, yer qimirlash o'choqlarini, voqea sodir bo'lishini ancha ilgari aytib berishimiz mumkin. Shu sababdan nazariy tafakkurni oldindan ko'rish imkoniyatini yaratadigan umumlashgan tafakkur deb ataydilar.

Shunday qilib, abstrakt tafakkur orqali narsa va hodisalarni bevosita idrok qilish mumkin bo'lmagan xususiyatlari, o'zaro munosabatlari aniqlanadi, u yoki bu sohaga oid qonuniyatlar ochiladi, sabab-oqibat bog'lanishlari aks ettiriladi.

Voqelikni o'zlashtirish vositasi bilan real narsa va hodisalarni yaratilishiga

yo'naltirilgan fikr yuritiladi. U qo'yilgan amaliy va nazariy vazifalarni yangi usullar bilan hal qilish, ongimizda yangi tasavvur, tushuncha va hukmlar hosil qilish, muayyan yangi narsalar yaratish bilan bog'liq murakkab tafakkur jarayonidir. Amaliy tafakkur jarayonining davomi ish-harakatlarini, aqliy xarakatlarni tasavvur qilishda, fikrlashda namoyon bo'ladi. Masalan, talabalar faoliyatidagi konspekt yozish, referat tayyorlash, kurs va diplom ishi ustida ishlash kabilar amaliy tafakkurga yaqqol misoldir.

Ijodiy tafakkur - murakkab bilish faoliyatidan biri bo'lib, tadrijiy ravishda izchil o'zaro bog'langan jarayonlardan tashkil topadi, dastavval savollar tug'iladi, vazifa aniqlanadi, masalani echish va savollarga javob qidirish jarayoni vujudga keladi.

Ijodiy tafakkurning navbatdagi tarkibiy qismlari quyidagicha aks ettiriladi:

qo'yiladigan savollarga javob berish, masalani yechishga yordam beradigan yo'llar, usullar, vositalar, qoidalar va ko'nikmalarni qidirish, ularni tanlash hamda mazkur faoliyatda ularni tadbiq qilish va boshqalar.

Ijodiy fikrlashni ta'minlovchi omillar:

Ψ Fikr yuritish faoliyatida eng avval hal qilinishi zarur bo'lgan masala inson tomonidan aniqlab olinishi kerak.

Ψ Muammo yoki masalani hal qilish zarur bo'lgan barcha bilimlarni tadbiq qilish uchun intilish.

Ψ Muammo va masalani hal qilish, yechish, olingan natijalarni to'g'riligiga qanoat hosil qilish uchun echuvchi, uni tekshirish bilan tafakkur harakatlarini yakunlaydi.

Psixolog V.A.Kruteskiy ijodiy tafakkurni taraqqiy ettirish maqsadida masalalar tipologiyasini ishlab chiqib, turli yoshdagi o'quvchilar o'quv faoliyatida sinab ko'rgan. Fikrlash, mantiqiy mulohaza yuritishga doir masalalar.

Ijodiy tafakkur turi o'zining samaradorligi va dolzarbligi, universalligi bilan boshqa fikr yuritish jarayonlaridan farq qiladi, yangi-yangi muammolarni o'ylab chiqish jarayoni bo'lib, insonning bilish faoliyatida yetakchi rol o'ynaydi.

Hozirgi kunga kelib, ta'lim-tarbiya jarayonida e'tibor qaratilayotgan eng muhim masalalardan biri - bu o'quvchi-yoshlarda sog'lom fikrlashni, tafakkur mustaqilligini, aqlning tanqidiyligini darsda va darsdan tashqari vaqtlarda keng jamoatchilik fikriga suyanan holda rivojlantirishdan iboratdir. Bizga ma'lumki, o'quvchi tafakkurining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar quyidagilar hisoblanadi (1.3.1-rasm):

ADABIYOTLAR

1. Xaydarova F.I., N.I.Xalilova. “Umumiy psixologiya”. T.: 2009 yil 191 bet.
2. Davletshin M.G.va boshqalar. Ta'limning psixologik asoslari. O'quv qo'llanma – T.: O'QITUVCHI. 1995y. B.20.
3. G'oziyev E.G'.«Tafakkur psixologiyasi», T.: O'qituvchi. 1990y. 59b.
4. Nishonova Z.T.«Ta'lim jarayonida mustaqil tafakkur rivojlanishi». Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T.: 2005. B.9-10.
5. Musayev J. O'quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish. Monografiya. 2010y. 10-16b.
6. Usmonova E.Z. O'quvchilarda mustaqil tafakurni qanday qilib rivojlantirish mumkin. – T.: O'zbekiston. 1990y. B.4.
7. David G. Myers “Psychology ninth edition in modules”. NY, WORTH PUBLISHER-2010 . 185pages.
8. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarlari, 2023, [1/12/1]issn 2181-7324.

YOLG'IZLIK HISSINING ZAMONAVIY SABABLARI

Termiz davlat pedagogika instituti

Mardonov Erkin Xasanovich.

Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari.

Hamidova Sevinch Qurbonnazar qizi.

Mo'minova Sarvinoz Komil qizi.

Annotatsiya Ushbu maqola zamonaviy ijtimoiy sharoitlarda, urbanizatsiya va texnologik transformatsiya fonida yolg'izlik hissining kelib chiqish sabablarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Ishda I. Pavlovning oliy nerv faoliyati, S. Rubinshteynning faoliyat nazariyasi va Z. Freydning psixoanaliz yondashuvlari, shuningdek, E. G'oziyevning shaxsga oid ishlari sintez qilinadi. Tadqiqot yolg'izlik hissining an'anaviy qadriyatlar va globallashuv ta'siri to'qnashuvida kuchayayotganini ko'rsatadi. Muammoni hal qilishda shaxsiy va tizimli yechimlarning uyg'unligi zarur.

Kalit so'zlar: Yolg'izlik, ijtimoiy izolyatsiya, urbanizatsiya, psixoanaliz, faoliyat nazariyasi, E. G'oziyev.

Nega bugungi kunda minglab do'stlari bo'lgan, ijtimoiy tarmoqlarda faol, doimiy muloqotda bo'lgan insonlar ham o'zini yolg'iz his qilmoqda? Zamonaviy jamiyat tashqi tomondan bog'langan ko'rinsa-da, ichki jihatdan yolg'izlik hissi tobora kuchayib bormoqda. Yolg'izlik tushunchasi psixologik va sotsiologik tadqiqotlarning muhim ob'ektidir. U shaxsning mavjud ijtimoiy aloqalari sifati uning shaxsiy talablaridan past bo'lganida yuzaga keladigan salbiy emotsional holatdir. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotlari uni jiddiy jamoat salomatligi muammosi sifatida tan olmoqda. Maqolaning nazariy asosini yolg'izlikni shaxsning ichki ehtiyojlari, tashqi muhitga moslashish, va faoliyatning buzilishi nuqtai nazaridan tahlil qilish tashkil etadi. Maqsad: zamonaviy sabablarni fundamental nazariyalar asosida tahlil qilish va yechimlar taklif etish. Z. Freyd psixoanalizi nuqtai nazaridan, yolg'izlik hissining tubida ilk bolalikdagi ajralish xavotiri yotadi. Zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy bog'lanishlarning zaiflashuvi natijasida bu xavotir qayta faollashishi. Yani yoshlikdagi yolg'izlik insonning xotirasida muhrlanib qoladi va insonni yolg'izlikka chorlaydi va u insonni doimiy bezovta qiladi. Shaxsning "Men" ning real talablar va "U" ning ijtimoiy talablari orasidagi muvozanat buzilishi ham yolg'izlikka moyillikni kuchaytiradi. Pavlovning oliy nerv faoliyati nazariyasi bo'yicha, yolg'izlik uzoq muddatli ijtimoiy izolyatsiya natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy qo'zg'atuvchilarga

bo'lgan shartli reflekslarning susayishi sifatida talqin etilishi mumkin. Ijtimoiy stimullarning yetishmasligi miyaning normal qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarini buzib, nevrotik holatlarga olib kelishi Bu bolada o'z o'zidan noqulaylik tug'diradi. S. L. Rubinshteynning faoliyat nazariyasi, yolg'izlikni shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatga qo'shila olmasligi yoki undan chetlatilishi bilan bog'laydi. Agar shaxsning mehnati yoki o'qishi (faoliyat subyekti) uning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirmasa, bu chuqur yolg'izlik va o'zgalardan begonalashishga olib keladi. Insonlarning biologik va fiziologik ehtiyojlari qondirilmasa bola o'zidan qoniqmay boshqalar oldida o'zini noqulay xuddi aybdordek xis qiladi. Bu esa bolani o'z o'zidan yolg'izlikka chorlaydi. O'zbek psixologiyasining namoyandasi E. G'oziyevning shaxsga oid ilmiy qarashlariga ko'ra, insonning jamiyatda o'zini anglashida uning ijtimoiy subyekt sifatidagi o'rni muhimdir. Yolg'izlik, shaxsning zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy faoliyatining samaradorligi va ahamiyati pasayganligini anglashidan kelib chiqadi. Bu, ayniqsa, an'anaviy jamiyatlarda (masalan, O'zbekistonda) oilaviy mahalla qadriyatlarining o'zgarishi fonida shaxsiy o'rinni yo'qotish bilan bog'liq. Globalashuv, urbanizatsiya va migratsiya an'anaviy jamoatchilik (mahalla, qo'shnilar) aloqalarini zaiflashtirdi. Raqamli Mediatizatsiya: Ijtimoiy tarmoqlar aloqa vositasi bo'lsa-da, ular ko'pincha chuqur real muloqotni yuzaki virtual aloqalar bilan almashtiradi. Bu "birga yolg'iz" paradoksini keltirib chiqaradi. Tarmoqlarda kuzatilgan boshqalarning ideallashtirilgan hayoti ijtimoiy taqqoslashning salbiy ta'siri orqali yolg'izlikni kuchaytiradi. Ijtimoiy Tabaqalanish: F. Galtonning g'oyalari bilan bog'liq holda, ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi insonlarning o'zini ijtimoiy guruhda past baholashiga olib keladi. Past ijtimoiy o'rinni his qilish yolg'izlikka moyillikni kuchaytiradi. Yolg'izlik muammosini hal etish tizimli va shaxsiy darajadagi choralar ko'rishni talab etadi. Sifatli faoliyatga jalb qilish (Rubinshteyn): Ta'lim muassasalarida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan jamoaviy loyihalarni tashkil etish orqali talabalarni konstruktiv ijtimoiy rollarga jalb qilish va ularning faoliyat subyekti sifatidagi ahamiyatini oshirish. Emotsional Savodxonlik (G'oziyev): Ta'lim tizimida E. G'oziyevning shaxs psixologiyasiga oid ishlariga tayanib, yoshlarga o'z-o'zini anglash va emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni joriy etish. Real muloqotni rag'batlantirish (Pavlov): Pavlovning shartli reflekslariga asoslanib, ijtimoiy tarmoqlarga bo'lgan patologik bog'liqlikni bartaraf etishga qaratilgan profilaktik dasturlarni ishlab chiqish va real hayotdagi muloqotga e'tibor qaratish. Yolg'izlik hissining zamonaviy jamiyatdagi sabablari murakkab bo'lib, uning ildizlari psixologik nazariyalar (Freyd, Pavlov, Rubinshteyn, G'oziyev) va sotsiomadaniy omillarning kesishmasida yotadi. Muammoni bartaraf

etish uchun faqat texnologik emas, balki chuqur ijtimoiy-psixologik islohotlar talab etiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar yolg'izlikka qarshi kurashning eng samarali ijtimoiy-madaniy strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'oziyev, E. (2009). Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi.
2. Pavlov, I. P. (1951). Polnoye sobraniye trudov. Tom 3, Kniga 1. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR.
3. Rubinshteyn, S. L. (1989). Osnovy obshey psixologii. Sankt-Peterburg: Piter.
4. Freyd, Z. (1990). Vvedeniye v psixoanaliz: Lektsii. Moskva: Nauka.
5. Rahmatullayev, A. (2021). Oilaviy qadriyatlar transformatsiyasi va yoshlar psixologiyasiga ta'siri. O'zbekiston milliy universiteti Ilmiy xabarleri.

TAFAKKUR MUAMMOSI BORASIDA O‘ZBEKISTONDA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR TAHLILI.

Termiz Davlat Pedagogika Instituti

Mardonov Erkin Xasanovich.

Psixologiya ta’lim yo’nalishi talabalari.

Isayeva Jasmina Bahodirovna.

Jumayeva Dildora Abdumo‘min qiz.

Annatasiya: M.Davletshin, E.G‘oziev, V.Karimova, G‘.Shoumarov, Z.Nishanova, N.Safaev, Sh.Barotov, M.Bekmurodov, Q.Nazarov, A.Jabborov, R.Sunnatova, B.Qodirov, E.Usmanova, K.Farfieva, Z.Abduraxmanova, Sh.Usmanov, D.Axnazarova.

Kirish. Respublikamiz hukumati tomonidan bolalarni ma’naviy jihatdan barkamol, ruhan va jismonan sog‘lom, vatanparvar, fidoyi inson sifatida tarbiyalash, yangi avlodni voyaga etkazish vazifalarini amalga oshirish muhim ahamiyatga ekanligini ta’kidlangan bo‘lib, bu vazifani amalga oshirishda o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini o‘rganish lozimligini ko‘rsatadi. Zamonaviy rivojlanish yo‘lida ketayotgan jamiyat uchun tafakkurning shakllanishidagi psixologik hamda ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va mexanizmlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqotlarni o‘tkazish hozirgi kunining dolzarb masalasi hisoblanadi.

Psixologiyada innovatsion tafakkur, innovatsion faoliyat, innovatsion xatti-harakat holatlari bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy muammolar so‘nggi yillarda barcha sohadagi tadqiqotchilarning jiddiy e’tiborini tortib kelmoqda, bu holat esa zamonaviy ijtimoiy talablar bilan bog‘liq hisoblanadi.

O‘zbekistonda tafakkur masalasi borasida M.Davletshin, E.G‘oziev, V.Karimova, G‘.Shoumarov, Z.Nishanova, N.Safaev, Sh.Barotov, M.Bekmurodov, Q.Nazarov, A.Jabborov, R.Sunnatova, B.Qodirov, E.Usmanova, K.Farfieva, Z.Abduraxmanova, Sh.Usmanov, D.Axnazarova kabi o‘zbek psixolog olimlarining shaxs tafakkuri va uni rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, ilmiy tafakkur, ilmiy innovatsion tafakkur, sanogen tafakkur, aqliy qobiliyat muammolari borisida olib borgan tadqiqot ishlarini qayd etish lozim.

O‘zbekistonda psixologiya fanining ilk namoyondasi bo‘lgan M.G.Davletshin tafakkurning inson hayotidagi ahamiyati to‘g‘risida quyidagi fikrni bildiradi: «...Odam

ko‘zining alohida suratda tuzilganligi odamning olamni bilish imkoniyati uchun mutlaq chegara emas. Bizning ko‘zimizga boshqa sezgilargina qo‘shilib qolmay, balki shu bilan birga, tafakkurimizning faoliyati xam qo‘shiladi» [Davletshin].

E.G‘oziev tafakkur masalasida fikr yuritar ekan, bu borada u shunday deydi: «Inson oddiy narsalar to‘g‘risida fikr yuritganda ham ularning tashqi belgilari bilan chegaralanib qolmaydi, balki hodisa mohiyatini ochishga intiladi, oddiy turmush haqiqatidan umumiy qonuniyat yaratishga harakat qiladi». Uning fikricha, inson tafakkuri hali izlanmagan, to‘la foydalanilmagan zahiraga va imkoniyatlarga ega. Tafakkur turlari va sifatlari tahlili asosida tafakkur psixologiyasining asosiy vazifasi ana shu rezervlarni to‘la ochish, fan va texnika progressini intensivlashtirishdan iborat [G‘oziev].

V.M.Karimova esa tafakkurni mustaqil fikrlashga tenglashtiradi. Uning fikriga ko‘ra, bizning dunyoni, uning sir-asrorlarini tushunishimizning zaminida narsa va hodisalarning biz uchun shaxsiy aloqasi, ahamiyatligi darajasi yotadi. Ana shunday dunyoni tushunishimiz, anglashimiz va unga ongli munosabatimizni bildirib, izhor qilishimizga aloqador bilish jarayoni psixologiyada tafakkur, fikrlash deb ataladi. Tafakkur - inson ongining bilish ob‘ektlari hisoblanmish narsa va hodisalar o‘rtasida murakkab, har tomonlama aloqalarning bo‘lishini ta‘minlovchi umumlashgan va mavhumlashgan aks ettirish shaklidir. Bu xulosalar aslida tafakkur va fikrlash jarayonlarining naqadar murakkab tabiatga ega ekanligidan dalolat beradi. Lekin shunday bo‘lsa ham shuni ta‘kidlash joizki, birinchidan, tafakkur va fikrlash jarayonlari - bu bilish jarayonlari, ikkinchidan, shaxs tomonidan borliqni aks ettirish shakli, bilvosita aks ettirish shakli, uchinchidan, bu jarayonlar ham eksperimental psixologiya tomonidan o‘rganiladi, to‘rtinchidan, tafakkur bilishning eng oliy va yuqoridagi shaklidir. Tafakkurning oliyligi va murakkabligi shundaki, u idrokdan farqli o‘laroq, bevosita aks ettirish bo‘lmay, narsalar va ularning xossalarini ular yo‘q paytda ham aks ettirishga imkon beradi [V.M.Karimova].

R.I.Sunnatova o‘zining ilmiy tadqiqot ishlarida tafakkurning individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganish jarayonida aqliy faoliyatni namoyon bo‘lishining uchta darajasini tahliliga, ya‘ni birinchi daraja psixofizologik jihat, ikkinchi daraja protsessual jihat, uchinchi daraja qaror qabul qilishda aqliy faoliyatning shaxsiy va ijtimoiy jihatlariga e‘tibor qaratadi. Ushbu darajalar tahlili asosida aqliy faoliyatda shaxsiy va intellektual determinantlar murakkab, ko‘p qirrali va o‘zaro bog‘liq degan xulosaga keladi [R.I.Sunnatova].

Z.T.Nishonova o‘z tadqiqotlarida mustaqil ijodiy fikrlash dinamikasi muammosini ilmiy jihatdan o‘rgangan. Uning fikricha, mustaqil fikr shaxsning xislati bo‘lib, u shaxs

tomonidan bilimlarni o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, tafakkur mustaqilligi fenomenining tuzilishiga ko'ra, uning tarkibiy birliklari – hukmlar, fikrlar va e'tiqoddan tashkil topgan. Shaxs xislati sifatida talqin qilinayotgan mustaqil fikrlash jarayoni o'smir va o'spirinning aqliy faoliyatidagi undovchi va bajaruvchi funksiyalari orasidagi munosabatning o'zgarishi, ushbu funksiyalarning har biri sifat jihatidan qayta o'zgarishi, undovchi funksiyasida esa o'zgalarning ishtiroki bu holatning ijobiy ta'sirida fasilitatsiya rolining ortishi va aqliy faoliyatni boshqarishda ularning ijro funksiyasida ishtirokchining o'ziga nisbatan ishonch va o'z fikridan ichki ruhiy qoniqishning mavjudligi bilan tavsiflanadi [Z.T.Nishonova].

E.G'oziev yuqorida tafakkurga berilgan ta'riflarga asoslanib quyidagicha izoh beradi: "Tafakkur - atrof-muhitdagi voqelikni nutq yordami bilan bevosita, umumlashgan holda aks ettiruvchi psixik jarayon, ijtimoiy sababiy bog'lanishlarni anglashga, yangilik ochishga va prognoz qilishga yo'naltirilgan aqliy faoliyatdir" [E.G'oziev]. E.G'oziev o'z mulohazalarini davom ettirib: "Tafakkur - inson akliy faoliyatining, aql-zakovatining, ongli xatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Tafakkur tevarak-atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko'lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. Tafakkur jarayonida insonda fikr, mulohaza, g'oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular ongda tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanadi"[E.G'oziev].

E.G'ozievning fikriga ko'ra: "Tafakkurning mazmundorligi ko'p jihatdan hissiy kechinmalarga - hayratda qolish, taajjublanish, yangilikni his qilish kabilarga bog'liq. Mazkur hislarning paydo bo'lishi tafakkurning ko'tarinki ruhda kechishini ta'minlaydi, kishiga zavq-shavq, maroq bag'ishlaydi. Mulohazalar, fikrlar, tushunchalar, hukm va xulosa chiqarishlarning chinligi (yolg'onligi), to'g'riligi (noto'g'riligi), adekvatligi (noadekvatligi) insonda ishonch va shubhalanish hislarining mavjudligi bilan belgilanadi. Kishilar uchun quvonchli, yoqimli, maroqli kayfiyat va kechinmalar fikr yuritish jarayonlarini tezlashtiradi, fikrlash sur'atini kuchaytiradi. Aksincha, noxush kechinmalar, xafaxonlik, qo'rqinch, zo'riqish (stress) singari hissiy holatlar mulohaza yuritishni susaytirishi, uning mahsuldorligini kamaytirishi mumkin. Hissiy holatlar fikrning yo'nalishiga bevosita ijobiy va salbiy ta'sirini o'tkazib turadi"[E.G'oziev].

V.M.Karimova tafakkurning shaxs hayotida dolzarb ahamiyati haqida quyidagicha mulohaza bildiradi: "Boshqaruv, marketing va menejment, ta'lim va tarbiya sohalarida, ayniqsa inson omili va uni boshqarishning psixologik tizimini bilishi jamiyatda sog'lom insoniy munosabatlarni muammolantirish orqali uni kamol toptirish yo'lidir. Shuning uchun bugungi ijtimoiy-psixologiya va umuman ijtimoiy faoliyat

bilan shug‘ullanuvchi fanlarning asosiy vazifasi barkamol avlod tarbiyasini ta’minlovchi barcha ma’naviy, ruhiy va insoniy munosabatlar mohiyatini tahlil qilish, ularni boshqarishning eng samarali usullarini hayotga tatbiq etishdir. Bu o‘rinda, ayniqsa, ijtimoiy tafakkurning, yangicha dunyoqarash va munosabatlarning muammolanishini, insonning o‘ziga va o‘zgalarga ta’sir etishning mexanizmlarini o‘rganish eng dolzarb masalalardandir” [V.M.Karimova].

V.Karimova o‘zining ilmiy izlanishlari asosida tafakkurga: “Tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidirki, bu faoliyat voqelikni eng aniq (to‘g‘ri), to‘liq, chuqur va umumiyashtirib aks ettirishga (bilishga), insonning tag‘in ham oqilona amaliy faoliyat bilan shug‘ullanishiga imkon beradi” deb ta’rif beradi [V.M.Karimova]. U o‘zining ilmiy yondashuvlarida yoshlarning ilmiy, ma’rifatli, sog‘lom ruhiyatli bo‘lib voyaga etishlarida jamiyatda va oilada sog‘lom psixologik muhit asosiy omil bo‘lib xizmat qilishini ta’kidlaydi.

Akademik G‘.B.Shoumarov tafakkur xususiyati borasida quyidagi fikrlarni bildiradi: “... o‘smir yoshidagi shaxsning undan kuchliroq va bilimlroq bo‘lgan homiyilar madadi, ko‘magiga ehtiyoj tug‘iladi. Yoshlar taqlid qilishi, ergashishi uchun shaxs kutilmagan holat, keskin vaziyatlarda xatti-harakatining samarasi, ta’sirini namoyish qilishining o‘zi kifoya. Yoshlik davrida “Men” obrazining shakllanishi uchun umume’tirof etilgan xulq-atvor me’yorlarini inkor qilish motivatsiyasi kuchli namoyon bo‘ladi. Shaxsning hayotda o‘rnini belgilab olishi, “Men”ligini aniqlashtirishi o‘zini turli taqdirga ega, turli xildagi kishilar bilan solishtirishi, taqqoslashi natijasida amalga oshirila boradi. Aynan mana shu jihat asosida jamiyatda qabul qilingan me’yorlarga tubdan zid keluvchi rollar manipulyatorlar tomonidan hali to‘liq shakllanmagan individuumga taklif etiladi. Shaxs etukligi, kamolotiga qo‘yiladigan ijtimoiy talablar unga rasmiy, zerikarli, zamonadan orqada qolgan, qoloq, istiqbolsiz talablar tarzida tushuntiriladi va etkaziladi” [G‘.B.Shoumarov].

Z.Ibodullaev o‘zining ilmiy izlanishlarida tafakkur masalasiga to‘xtalib, quyidagi mulohazani bildiradi: “Tafakkur uchun hissiyotning ahamiyati ham beqiyosdir. Biz biror bir mushkul ishning to‘g‘ri echimini topganimizda juda hursand bo‘lamiz, fikrlash qobiliyatimizdan quvonamiz. Biz masalani echa olmasak, ranjib ketamiz yoki xatoga yo‘l qo‘ysak darg‘azab bo‘lamiz. Tafakkurning buzilishi nafaqat asab-ruhiy kasalliklarda, balki somatik kasalliklarda ham uchraydi. Bosh miyadagi integrativ faoliyatni buzuvchi har qanday kasalliklar fikrlay olishning buzilishiga olib keladi” [Z.Ibodullaev].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHARI.

1. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarleri, 2023, [1/12/1]issn 2181-7324.
2. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
3. Mardonov, E. (2023). O 'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii, 3(2).
4. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.
5. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.

BOLANING TARAQIYOTIDA TA'LIM OLIHIDA OTA-ONALAR VA PSIXOLOGNING HAMKORLIKDAGI O'RNI.

**Termiz davlat pedagogika instituti.
Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari.
Allaberdiyev Ulug'bek Uzokovich
Abdullayev Mehroj Saydullo o'g'li**

Annotatsiya: Maktab yoshidagi bolalarning o'qish jarayonida ota- onalar va pedagoglarning hamkorlikda bo'lishi uning o'qishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ong, psixologiya, ota-ona, oila, ta'lim muassasi, ijtimoiy xulq, shaxsiy o'quv qurollar, psixik va evolyusiya taraqqiyot qonunlari ham fizik qonunlar.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha davom etadi. Uning psixikasi bilim olishga etadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. Shu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, Shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma'lum darajada rivojlangan bo'ladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi murakkab shakllariga javob beradigan maxsus bo'limlari hali to'liq shakllanib bo'lmagan bo'ladi. Miyaning boshqaruv funksiyalarini to'liq shakllanib bo'lmaganligi kichik maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bo'lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalilib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo'ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasining va nerv psixik jarayonlarining maktabda o'qish uchun to'liq etishmaganligi, ko'ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr

mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir soʻz bilan aytganda hali “Oʻquvchi ichki pozitsiya”sining shakllanmaganligi maktabda oʻqishga tayyor boʻlmagan bolalarning muqaffaqiyatli oʻzlashtirib ketishlariga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari toʻgʻrisida oʻylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida eʼtiborga olishlari lozim.

Bolani erta oʻqish, yozish, sanashga oʻrgatib uning bilish jarayonlari zoʻriqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur boʻlgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab boʻladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir boʻladi. Bunday xolatda energiya taqsimlanishining majburan buzilishi sodir boʻlib, u 7-8 yoshli bolalarni qoʻrquv, agressivlik yoki giperaktivlik holatlariga olib keladi. Bu bolani maktabda oʻqishga tayyorlash kerak emas degan fikr emas, lekin bolaning aqliy rivojlanishiga erta oʻqishni, sanashni, yozishni oʻrgatish bilangina erishib boʻlmaydi. Maʼlumki, rivojlanish qonuniyatiga koʻra, har qanday taraqqiyot koʻrgazmali obrazlilikdan abstrakt mantiqiylikka qarab boradi. Agar bola hali oʻqishga aqliy, maʼnaviy-ruhiy jihatdan tayyor boʻlmay turib, unga harf va raqamlarni yozish, oʻqish oʻrgatilsa psixik rivojlanishning teskari tomonga ketishiga sabab boʻladi. Psixolog olimlarning fikricha, psixik va evolyusiya taraqqiyot qonunlari ham fizik qonunlardek buzilmas, hamda universaldir. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, neyrofiziologik jihatdan ixtiyoriy diqqat va oʻqish uchun zarur boʻlgan koʻplab miyada kechadigan jarayonlar asosan 7-8 yoshda shakllanadi. Yaʼni shu yoshda bola 45 minutlik aqliy mehnatga tayyor boʻladi.

7 yoshli maktabga tayyor bolada "Men shuni xohlayman" motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir oʻquvchida psixik zoʻriqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, masalan, maʼlum darajada qoʻrqoʻvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon boʻladi.

Bugungi zamonaviy hayotimizda, bolalarning taʼlim olishida nafaqat pedagogning balki, ota-onaning ham oʻrni kattadir. Buning asosiy sababi shuki, pedagog faqat bolaga yangi bilim beradi. Oʻsha berilgan bilimni uyiga borib, mustahkamlashi uchun sharoitni ota-onalar yaratadi. Agar oilada ilm olish yuksak darajada baholanib, qadrlansa va ota-ona tomonidan kichik yutuqlarini ragʻbatlantirilsa, bola yangi narsalar bilishga,

o'rganishga intiladi. Ota- onalar uyda telefon bilan band bo'lmasdan, bolasi bilan munosabatlarni yaxshilashi, uning o'qishidagi, hayotidagi muammolarini tinglashi lozim.

Xalqimizda bir maqol bor: " Qush uyasida ko'rganini qiladi". Bu maqol shuni anglatadiki, bola ota-onaga qarab kamol topadi va shakllanadi. Agarki, ota-ona qo'lga kitob, gazeta olib oz bo'lsada, uyda bolasining oldida o'qisa, bolaning ham kitoblarga qiziqishi paydo bo'ladi.

Shu bilan birgalikda shuni ta'kidlashim kerakki, ota- onalar pedagoglar bilan ham aloqa o'rnatishi, bolaning hayotda tezroq o'rnini topishiga sabab bo'ladi. Buning asosiy sababi shundaki, har bir o'qituvchi har bitta o'quvchining iqtidori, qiziqishi, va psixologiyasini ota-onalardan ko'ra yaxshiroq biladi.

Har bir yosh davrida bolaning xarakteri, ongi, va dunqarashi o'zgaradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarga shart-sharoitlar yaratib berish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qishga nisbatan ijobiy munosabat kichik maktab davrlariga kelib birmuncha pasayish ko'zga tashlanadi. O'quv faoliyatiga qiziqish 1-2- sinflarda ko'tarilib, 3-4- sinflarda pasayish kuzatiladi. Shu munosabat bilan ota- ona va pedagoglar e'tiborli bo'lish talab etiladi.

O'smirlik davrida o'quvchi yozma nutqni to'g'ri tushunishni o'rganib oladi. O'z fikrlarini yozma nutq holida bayon qilish va boshqalarga tushuntirishni o'rganadi. Yozma tarzda bayon qilib berish tilning grammatika tuzilishini egallashda katta ahamiyatga ega.

o'spirinlik - odamning fuqoro sifatida shakllanishi, uning ijtimoiy jihatdan tan olinishi, o'z taqdirini o'z hal qilishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish davri hisoblanadi.

Bolaning yoshiga qarab psixologiyada davrlarga bo'linishi, unga qaysi davrda qanday muomala qilish kerakligini o'rgatadi. Vaholanki bu narsalarni pedagog biladi ota-onalardan ko'ra.

Xulosa qilib aytganda, har bir ota- ona o'qituvchi bilan birga hamkorlikda bolaning iqtidorini shakllantirsa, u hayotda ko'proq narsaga erishadi. Shuning uchun bolaning ta'lim olishida pedagog va ota- onaning hamkorlikda bo'lishi katta ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Nidland M. N " Maktab va oilaning pedagogik hamkorligini tashkil etish nazariyasi va amaliyoti".
- 2.N. G. Komilova va boshqalar. "Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya".
- 3.Davlatshin M. G. Boshqalar. " Yosh davrlari va psixologiyasi"

4. Karimova M. Psixologiya asoslari, Toshkent, 2021.
5. Bekmurodova D. Yoshlar psixologiyasi va tarbiyasi, Toshkent, 2022.
6. American Psychological Association (APA). Youth Mental Health in the Digital Age, Washington, 2023.

STRESSNI BOSHQARISH VA EMOTSIONAL BARQARORLIKNI RIVOJLANTIRISH

Abdusalomova Charos Sirojiddin qizi

Gulboyeva Shirin Navro'z qizi

**Termiz davlat pedagogika institute Tillar fakulteti ona tili adabiyoti rus tili
yo'nalishi 1-kurs talabalari.**

Annotatsiya Emotsional barqarorlik tushunchasini, stressning psixologik tabiati, stressga barqarorlik, insonning tashqi omillar va ichki bosimlar ta'sirida psixologik va jismoniy holatini saqlab qolish qobiliyati, psixologik bosim, emotsiyalar, moslashuv, stressni boshqarish, kurashish strategiyalari, ijobiy fikrlash, psixologik immunitet, motivatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlov, iroda, o'zini nazorat qilish, onglilik, barqaror psixika, ruhiy sog'liq.

Kalit so'zlar: stress, emotsional barqarorlik, psixologik muvozanat, boshqaruv hissiy holat, ruhiy salomatlik.

Zamonaviy hayot sharoitida stress inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ish, o'qish, ijtimoiy bosim, axborot oqimining ko'pligi inson ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Stressni to'g'ri boshqarish va emotsional barqarorlikni rivojlantirish psixologiyaning eng muhim masalalaridan biridir. Chunki aynan barqaror shaxs stressli vaziyatlarda o'zini yo'qotmay, oqilona qarorlar qabul qila oladi.

“Stress” atamasi birinchi marta kanadalik olim Gans Selye tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. U stressni organizmning tashqi yoki ichki ta'sirlarga fiziologik va psixologik javobi sifatida ta'riflagan.

Hans Selye o'zining “Stress without distress” va boshqa asarlarida stressni organizmning har qanday talabga nisbatan umumiy moslashuv reaksiyasi sifatida ta'riflaydi. U stressni uch bosqichga ajratadi:

1. Signal (alarm) bosqichi – organizm xavfni sezadi, gormonlar ajraladi.
 2. Qarshilik (resistance) bosqichi – organizm stressga moslashishga urinadi.
 3. Tanish (exhaustion) bosqichi – kuchlar tugaydi, emotsional charchoq paydo bo'ladi.
- Selye fikricha, stress hayotning ajralmas qismidir, muhim jihat – uni to'g'ri boshqarish.

Stressning ikki turi mavjud

Eustress(foydali stress) - bu stressning ijobiy turi. U insonni harakatga undaydi, mativatsiyani oshiradi va faoliyatni yaxshilaydi. Quyidagi misollar bilan ko'rib chiqamiz.

Talaba imtihon oldidan biroz hayajonlanadi – bu uni yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishga undaydi. Ishchi yangi lavozimga tayinlanadi va o'zini ko'rsatish uchun kuch sarflaydi. O'qituvchi muhim ma'ruza oldidan hayajonlanadi – bu uni mas'uliyatliroq bo'lishga undaydi.

Eustress odamni rivojlantiradi, ijobiy natijaga olib keladi.

Distress (zararli stress) – bu salbiy stress turi. U haddan tashqari asabiylik, xavotir, charchoq va ruhiy tushkunlikni keltirib chiqaradi.

Odam uzoq vaqt davomida tashvish, qo'rquv yoki yo'qotish his-tuyg'larini boshdan kechiradi.

O'qituvchi haddan tashqari yuklama va stress tufayli ishdan bezadi.

Distress ruhiy va jismoniy salomatlikka salbiy ta'siri ko'rsatadi.

Stress holatida asab tizimi faoliyati buziladi, diqqat susayadi, xotira zaiflashadi, hissiyotlar keskinlashadi. Uzoq davom etgan stress, depressiya, agressiya, xavotir sindromi kabi holatlarga sabab bo'ladi.

Psixologlar fikricha, stressni butunlay yo'qotish emas, balki uni boshqarish va to'g'ri yo'naltirish mumkindir.

Emotsional barqarorlik – bu insonning o'z hissiyotlarini boshqarish, salbiy kechinmalarni nazorat qilish, ijobiy kayfiyatni saqlab qolish qobiliyatidir.

Ruhiy barqarorlik va jismoniy holat o'zaro chambarchas bog'liq. Muntazam jismoniy mashqlar organizmda stress gormonlarini kamaytirib, endorfin — ya'ni “baxt gormoni”ni oshiradi. Yugurish, suzish, yoga, stretching kabi mashg'ulotlar nafaqat tanani, balki ongni ham yengillashtiradi. To'g'ri ovqatlanish, suyuqlik iste'moli va zararli odatlardan voz kechish barqaror psixologik holatni saqlab turishga yordam beradi. Sog'lom tana — barqaror ruhning tayanchidir.

Stressni boshqarish va emotsional barqarorlikni rivojlantirish — bu bir martalik emas, balki muntazam ravishda shakllantiriladigan jarayondir. Ongni boshqarish, sog'lom turmush tarzi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va kun tartibini to'g'ri yo'lga qo'yish orqali inson stressning salbiy ta'sirini kamaytirishi va ruhiy barqarorlikni mustahkamlashi mumkin. Psixologik farovonlik — muvaffaqiyatli hayotning ajralmas qismi bo'lib, unga erishish har bir insonning qo'lidan keladi. Shuningdek, stressni boshqarish avvalo insonning o'ziga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E. G'. – “Umumiy psixologiya”
2. G'oziyev E. G'. – “Ontogenez psixologiyasi”
3. Nishonova Z. – “Psixologiya” o'quv qo'llanmasi

4. Xaydarov M. “Ijtimoiy psixologiya asoslari” — Insonning ijtimoiy stressga moslashuvi.
5. Nishonova Z. “Psixologiya” — Stressni yengish strategiyalari.
6. Mardonov, E. (2023). O ‘QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
7. Xasanovich, M. E. (2023). O’QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.
8. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.

“O‘ZBEKISTON ASOSIY KAPITALGA INVESTITSIYALARNI TAQOMILASHTIRISH”

**Ma'mun universiteti PhD
Sharipova Zulayxo**

Annotatsiya (Annotation)

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalarning holati va rivojlanish tendensiyalari 2024–2025 yillar misolida ilmiy-statistik tahlil qilinadi. Tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi (stat.uz)ning rasmiy ma’lumotlariga asoslangan bo‘lib, investitsiyalar hajmi, ularning tarmoqlar va hududlar bo‘yicha taqsimoti hamda xorijiy investitsiyalar ulushi o‘rganilgan. Tahlil natijalari asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi barqaror o‘sib borayotganini, ayniqsa xorijiy investitsiyalar ulushi yuqori darajada saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi. Shuningdek, investitsiyalar asosan tog‘-kon, sanoat, kimyo, axborot-aloqa va qishloq xo‘jaligi tarmoqlariga yo‘naltirilgani aniqlangan. Hududlar kesimida esa investitsiyalar poytaxt va ayrim sanoat rivojlangan viloyatlarda yuqori jamlangani, ayrim hududlarda esa investitsiya faolligi pastligi kuzatilmoqda. Maqolada investitsiya siyosatini takomillashtirish, ichki kapitalni rag‘batlantirish va hududiy investitsiya nomutanosibligini kamaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari mamlakat investitsiya strategiyasini shakllantirishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar (Keywords)

Asosiy kapitalga investitsiyalar, investitsiya faolligi, xorijiy investitsiyalar, investitsiyalar tarkibi, tarmoqlar bo‘yicha investitsiyalar, hududiy investitsiyalar, iqtisodiy o‘rish, investitsiya siyosati, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Kirish (Introduction)

Investitsiyalar va ularning samarali taqsimoti — mamlakat iqtisodiy o‘rishi, infratuzilma rivoji va sektorlar diversifikatsiyasi uchun asosiy omillardan biridir. Asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi va tuzilishi o‘zgarishlari orqali iqtisodiy barqarorlik va rivojlanish darajasi baholanadi. Ushbu maqola stat.uz tomonidan chop etilgan rasmiy ma’lumotlarga tayangan holda, O‘zbekiston investitsiyalar hajmi, ularning tarmoqlar va hududlar bo‘yicha taqsimoti, hamda xorijiy kapital ulushi bo‘yicha tendensiyalarni ko‘rib chiqadi.

Metodologiya (Methods)

Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar jami (so'm) Tarmoqlar va iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha investitsiyalar hajmi (masalan, tog'-kon, axborot-aloqa, kimyo, qishloq xo'jaligi). Hududlar bo'yicha investitsiyalar hajmi. Xorijiy investitsiyalar va kreditlar ulushi hamda ularning taqsimoti. Tahlil usullari: statistik ko'rsatkichlar tahlili, taqqoslashlar, jami va ulush bo'yicha ifodalar, tarmoqlar va hududlar kesimida tahlil.

Natijalar (Results)

Umumiy investitsiyalar hajmi va o'sish sur'ati quyidagicha:

- ✓ 2024 yil oxirida O'zbekiston bo'yicha asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar jami 493,7 trln. so'm bo'lgan.
- ✓ 2025 yilning yanvar-mart oylarida esa, stat.uz ma'lumotlariga ko'ra, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 120,4 trln. so'mni tashkil etgan, va bu 2024 yil mos davri bilan solishtirganda 15,9 trln. so'mga yoki 7,9 % ga oshgan.
- ✓ 2025 yil yanvar-sentabr oylarida esa jami 443,6 trln. so'm investitsiya o'zlashtirilganligi xabar qilingan.

Tahlil: Ushbu raqamlar O'zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalar hajmi va faolligining sezilarli darajada oshayotganini ko'rsatadi, bu esa iqtisodiy ishonch va barqarorlik signalidir.

Xorijiy investitsiyalar va ularning ulushi:

2025 yilning yanvar-mart oylarida O'zbekiston Respublikasida o'zlashtirilgan jami xorijiy investitsiya va kreditlar ichida, yangi asosiy fondlarni yaratishga yo'naltirilgan investitsiyalar 85,4 mlrd dollar (so'mda $\approx 85,4$ trln so'm)ni tashkil etgan. 2025 yil holatiga ko'ra, xorijiy investitsiyalarning ulushi jami asosiy kapitalga investitsiyalarning ≈ 71 % ini tashkil etgan. Xorijiy kapital asosidagi korxonalar soni ham oshib, 2025 yil noyabr holatida taxminan 17 595 ta chet el kapitali ishtirokidagi korxona faoliyat yuritmoqda.

Tahlil: Xorijiy sarmoya O'zbekiston investitsiyalar bo'yicha asosiy manba bo'lib qolmoqda. Bu holat ichki kapital jalb etish zaruratini va investitsiya muhitini yanada takomillashtirish ehtiyojini ko'rsatadi.

Tarmoqlar bo'yicha investitsiyalarning taqsimoti quyidagicha:

2024 yilda tog'-kon sanoatiga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 61,8 trln. so'mga yetgan. 2025 yil birinchi yarmida kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish tarmog'iga 4,2 trln. so'm sarmoya qilingan.

Axborot va aloqa tarmog'iga 2025 yil yanvar-sentabr oylarida jami investitsiyalar 5,9 trln. so'mni tashkil etgan.

Qishloq xo‘jaligi, tog‘-kon, sanoat, qurilish, axborot-aloqa va boshqa tarmoqlar ham investitsiyalar hajmida sezilarli ulushlarga ega.

Tahlil: Investitsiyalar tarmoqlar bo‘yicha diversifikatsiya qilinmoqda — tog‘-kon, sanoat, kimyo, axborot-aloqa va qishloq xo‘jaligi singari tarmoqlar sarmoya olmoqda. Bu iqtisodiy struktura barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Hududlar bo‘yicha investitsiyalarning taqsimoti

2025 yil yanvar–sentabr davrida hududlar bo‘yicha investitsiyalar quyidagi taqsimotga ega:

Hudud	Investitsiyalar hajmi (trln. so‘m)
Toshkent shahri	71.8
Toshkent viloyati	63.6
Namangan viloyati	51.4
Navoiy viloyati	32.7
Buxoro viloyati	29.1
Qashqadaryo viloyati	28.9
Samarqand viloyati	28.3
Andijon viloyati	26.6
Farg‘ona viloyati	25.7
Jizzax viloyati	18.7
Xorazm viloyati	17.2
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	17.6
Surxondaryo viloyati	17.1
Sirdaryo viloyati	14.2

Tahlil: Investitsiyalar asosiy darajada poytaxt (Toshkent shahri) va shunga yaqin viloyatlar hamda sanoat-resurslar tarmoqlariga yo‘naltirilgan. Hududiy notenglik mavjudligi, ayrim viloyatlar kam investitsiya olayotgani ko‘rinadi.

Muhokama (Discussion)

➤ O‘zbekiston investitsiyalarda barqaror o‘shish tendensiyasini ko‘rsatmoqda; ayniqsa 2024–2025 yillarida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi sezilarli oshdi.

- Xorijiy investitsiyalarning yuqori ulushi mamlakatning global sarmoyalar oqimiga ochiqqligini anglatadi, lekin ichki sarmoyalarni kengroq jalb qilish, xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash zarur.
- Tarmoqlar bo‘yicha diversifikatsiya — tog‘-kon, sanoat, kimyo, axborot-aloqa, qishloq xo‘jaligi kabi sohalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar — iqtisodiy struktura rivojlanishiga xizmat qiladi.
- Hududlar bo‘yicha taqsimotda no tenglik mavjud: poytaxt va bir necha viloyatlar — yetakchi; qolgan hududlarda investitsiya kam. Bu hududiy rivojlanish siyosatini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Tavsiyalar

- Investitsiyalarni hududlar bo‘yicha tengroq taqsimlash — kam rivojlangan viloyatlarni rag‘batlantirish.
- Ichki kapital manbalarini rivojlantirish, xususiy sektor va mahalliy investorlarni qo‘llab-quvvatlash.
- Tarmoqlar kesimida diversifikatsiyani davom ettirish — sanoat, qishloq xo‘jaligi, IT, infratuzilma kabi sohalarni muvozanatli rivojlantirish.
- Rivojlanayotgan hududlarda infratuzilma va investitsiya jozibadorligini oshirish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish.

Xulosa (Conclusion)

O‘zbekistonning asosiy kapitalga investitsiyalari hajmida va tarmoqlar hamda hududlar bo‘yicha taqsimotida sezilarli o‘sish va diversifikatsiya kuzatilmoqda. Xorijiy investitsiyalarning katta ulushi mamlakat iqtisodiyotiga global kapital oqimini jalb qilganini, lekin hududiy notenglik va ichki sarmoyalarning yetishmasligi ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Iqtisodiy va investitsiya siyosatida hududiy tenglik, mahalliy kapitalni rag‘batlantirish va tarmoqlar diversifikatsiyasini ko‘zda tutuvchi strategiyalar ustuvor bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Шержонов, Ш. (2023). ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ТИЗИМИНИ ЯХШИЛАШДА БЮДЖЕТ МАБЛАҒЛАРИ НАТИЖАВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 1(6), 261-269.
2. Sherjanov, S. (2022). O‘zbekiston aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(13), 132-138.
3. Bakberganovich, S. A. (2022). Foreign experience of increasing local budget income. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(10), 436-438.
4. Шержонов, Шержон. "ИЖТИМОЙ СУҒУРТА ОРҚАЛИ АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ." Nashrlar (2024): 102-103.

MAKTAB VA OTA-ONA HAMKORLIGINING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK ASOSLARI

**Termiz davlat pedagogika institute Tillar fakulteti rus tili ta'lim yo'nalishi
talabalari**

Boltayeva Ruxshona Shaydam qizi

Baxriyeva Ra'no Abror qizi.

Anotatsiya: Ushbu maqolada yosh avlodga ta'lim tarbiya berish jarayonida ota-ona va ta'lim muassasasining hamkorlikda ish yuritishi, bola tarbiyasida oila muhitining ahamiyati va ta'lim muassasalaridagi mas'ul shaxslarning vazifalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlari: Ta'lim sifati, oila, oila muhiti, ota-ona nazorati, ota-ona savodxonligi.

Yurt kelajagi, vatanimiz taraqqiyoti va xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimiz va yoshlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liqdir. Shu sababli har bir ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, o'nib-o'sib kelayotgan yoshlarni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak.

“Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi”. Shunday ekan, ta'lim va tarbiya ishini uyg'un holda olib borish talab etiladi. O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov o'z asarida shunday deydi: “Inson qalbiga yo'l, avvalo, ta'lim-tarbiyadan boshlanadi”. Shu bois ham yoshlarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ota-onalardan va o'qituvchi pedagoglardan mehnat va yuksak mahorat talab etiladi.

Oila bolaning shaxsini tarkib shakllanishida eng muhim omildir. Tevarak-atrof muhit to'g'risidagi birinchi bilimlar oilada beriladi, asosan bolaning nutqi va tafakkurining qay tarzda rivojlanishi oila muhitiga bog'liq. Bolaning qanday inson bo'lib voyaga yetishishi ota-ona tarbiyasi va atrof muhitga bog'liq.

Pedagoglar ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishda muhim jihatlardan biri ota-onalarning savodxonligida deb hisoblagan.

Buyuk vatandoshimiz **Imom G‘azzoliy** bunday deydi: “Bolalar ota-onalariga berilgan bir omonatdir. Bolaning qalbi har qanday naqsh-u tasvirdan xoli bir qimmatbaho gavhardir. U qanday naqsh solinsa, qabul qiladi, qayoqqa bukilsa, egiladi. Agar yaxshilikka o‘rgatilsa, shu bilan o‘sadi va dunyo-yu oxiratda saodatga erishadi. Uning savobiga ota-onasi ham, har bir muallim-u ustozlari ham sherik bo‘ladilar. Agar yomonlikka odatlantirilsa, hayvonlardek o‘z holiga tashlab qo‘yilsa, oxir-oqibat halok bo‘ladi. Gunohi esa uning tarbiyasi uchun javobgar bo‘lganlarning gardaniga tushadi”.

Har bir bolaga munosabat ota-onaning ham, o‘qituvchining ham Vatanimizga bo‘lgan munosabatini aks ettiradi. Tarbiyani faqat oilaga yoki ta‘lim muassasasiga tashlab qo‘ymay, hamkorlikda ish yuritsagina o‘sib kelayotgan yosh avlod barkamol va har tomonlama yetuk bo‘lib yetishadi.

Barkamol avlodni tarbiyalashda asosiy bo‘g‘inlardan biri ota-onalar va mahallalar bilan yaqin hamkorlikda ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishga mas‘ul bo‘lgan ta‘lim muassasalarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Mustaqil fikrlaydigan, o‘zining qat‘iy hayotiy e‘tiqod va qarashlarga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash;
2. Ta‘lim muassasalarida o‘quvchilarning ichki tartib odob-axloq qoidalariga to‘liq amal qilinishini ta‘minlash;
3. O‘quvchilar o‘rtasida milliy mafkurani targ‘ib qilish, aqidaparastlik, diniy ekstremizm va milliy taraqqiyotimizga zararli boshqa g‘oyalarning kirib kelishiga qarshi kurashishni tashkil etish;
4. O‘quvchi yoshlarning ta‘lim muassasalarida ta‘lim tarbiya jarayonida turli xil chalg‘ituvchi vositalar (uyali aloqa vositalari, kompyuterdagi o‘yinlar, ommaviy ijtimoiy tarmoqlar) ning zarari va ularning oqibatlarini oldini olish bo‘yicha keng targ‘ibot ishlarini olib borish;
5. O‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishda ta‘lim muassasalarining va mahallalarda fan, sport va qiziqishlar bo‘yicha to‘garaklar faoliyatini kuchaytirish va doimiy nazorat qilish;

Oilada bolani tarbiyalashda kundalik oilaviy va maktab kun tartibini o‘rnatish va unga rioya qilishga o‘rgatish pedagogik jihatdan katta ahamiyatga egadir. Kundalik qat‘iy rejim organizmning bir maromda ishlashi, jismoniy salomatligini saqlash, shuningdek, uni hamma narsani o‘z vaqtida bajarishga, mas’uliyat bilan yondashishga, tartibli bo‘lishga odatlantiradi.

Bolani maktabda qanday o'qishi ko'p jihatdan oilasiga bog'liq bo'ladi. Bolani yaxshi o'qishi uchun moddiy va ma'naviy g'amxo'rlik qilish muhimdir, ya'ni stol-stul, o'quv qurollari va o'qish muhitini yaratib bera olish kerak. O'qituvchi o'zining o'quvchilarining oila muhiti, shart-sharoitlari bilan tanishib chiqishi bolani yanayam yaxshiroq tushinadi.

Ota onalar ham bolasini maktabda kimlar bilan o'rtoqlashayotgani, qanday o'qiyotganligidan xabardor bo'lib turishlari lozim.

Ota-onalar farzandlarini bo'sh vaqtlarini foydali ishlarga bandligini ta'minlash kerak, o'qituvchilar bilan birgalikda bolada kitobga mehrni oshirishi, ota-onalar va o'qituvchilar yoshlarga o'rnak bo'la olishlari muhimdir. Maktabdan tashqari ham qo'shimcha mashg'ulotlar (sport, musiqa yoki til) bilan bo'sh vaqtini band qilishda moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir. Yoshlar o'rtasida ko'pgina muammolar, yomon yo'llarga kirib ketishi bekorchilikdan kelib chiqadi.

Bola maktabga ro'yxatiga kiritilganch, har bir o'quvchining ota-onasi bilan ta'lim muassasasining rahbarlari, sinf rahbari bilan aloqa bog'laydi.

Bolalarning darsdan tashqari bo'sh vaqtlarni qanday o'tkazotganligi va bo'sh vaqtlarini qanday o'tkazish haqida o'qituvchilar ma'lumot berib turishlari kerak. Tarbiya ishlarini hamkorlikda olib borilishi doimo ijobiy natija bergan.

Bola tarbiyasida ularning yosh jihatiga, ruhiyatiga, shaxsiy individual xususiyatlariga alohida e'tibor berishlari zarurdir. Bolaga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ota- on ava o'qituvchilarning ruhan tushinishi muhimdir. Motivatsiya berish, rag'batlantirish, mehr berish va yetarlicha vaqt ajratish yosh avlodni kamol topishida muhim omillardir.

Abdulla Avloniy ham o'zining " Turkiy guliston yoxud axloq" nomli asarida shunday deydi: " Tarbiyani kimlar qilir? Qayerda qilir?" degan savol keladir. Bu savolga birinchi uy tarbiyasi, bu ona vazifasidir. Ikkinchidan, maktab va madrasa tarbiyasidir", - deydi. Shunday ekan, bola ta'lim tarbiyasida ota-ona savodxonligini oshirish maqsadida yurtimizda turli xil choralar ko'rilyapti. Oliy ta'lim muassasalariga kirishda xotin-qizlarga alohida to'xtalib, ko'p va qo'shimcha kvotalar ajratilishi, magistrga kirgan xotin-qizlarning kantraktlari davlat byudjetidan to'lab berilishi, kantraktlarini to'lashga qiynalayotgan xotin-qizlarga foizsiz ta'lim kreditlari ajratib berilishi, albatta, oiladagi savodxonlikni oshirish maqsadida amalga oshirilmoqda.

Ta'lim tizimida ota-onalarga eng yaqin inson bu sinf rahbar hisoblanadi. Ota- ona bilan ishlash, asosan, sinf murabbiyining vazifasiga kiradi . Sinf rahbarining vazifasi sinf

jamoasida ota-onalar va bolalar o'rtasida yaxshi atmosferani yaratish, ularga ishonchli va yaxshi maslahatchi bo'la olish, ota-onalarning o'z bolasi tarbiyasida ko'makdosh bo'la olishdir.

Bizning jamiyatimizda bola kamolotida ta'lim muassasasining va oilaning maqsadi yosh avlodga to'g'ri tarbiya berish, to'g'ri yo'lga boshlashdir. Maktab bilan oila o'rtasidagi bolalarni tarbiyalashda o'zaro hamkorlik munosabatlarini o'rnatish maqsadga muvofiqdir. Har tomonlama barkamol, komil insonni tarbiyalash jamiyatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

" Mustahkam oila" yili davlat dasturining 69-bamdi ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-iyundagi " Barkamol avlodni tarbiyalashda oila va ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 175- sonli qarori qabul qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq". " Cho'lpon", 1994
2. I. A. Karimov, " Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" Toshkent – 2008.
3. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
4. Mardonov, E. (2023). O 'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
5. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.

SAĞLIKLI YAŞAM TARZI: EĞİTİMDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

CHDPU, Pedagojik Magistratura

Dilnoza Muminova

Özet

Bu çalışma, sağlıklı yaşam tarzının eğitim sürecindeki rolünü ve önemini incelemektedir. Sağlıklı yaşam alışkanlıkları, öğrencilerin akademik başarıları, sosyal ilişkileri ve duygusal dengeleri üzerinde doğrudan etkili olan temel unsurlardır. Araştırmada dengeli beslenme, düzenli fiziksel aktivite, uyku düzeni ve stres yönetimi gibi sağlıklı yaşam unsurları ele alınmıştır. Ayrıca, eğitimde sağlıklı yaşamın farklı aşamalarındaki etkileri, okul programları ve eğitim politikaları çerçevesinde incelenmiş ve öğrencilerin gelişiminde oynadığı kritik rol vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlıklı yaşam tarzı, Eğitim, Öğrenci sağlığı, Akademik başarı, Sosyal ve duygusal gelişim.

Sağlıklı yaşam tarzı, bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan iyi durumda olmalarını sağlayan davranış ve alışkanlıkların bütünüdür. Bu yaşam tarzı, dengeli beslenme, düzenli egzersiz, yeterli uyku, stres yönetimi ve zararlı alışkanlıklardan kaçınma gibi temel unsurları içerir. Sağlıklı yaşam, yalnızca bireyin bedensel sağlığını korumakla kalmaz, aynı zamanda zihinsel ve duygusal dengeyi sağlamada da kritik bir rol oynar.

Eğitim bağlamında sağlıklı yaşam tarzının önemi büyüktür. Öğrencilerin fiziksel ve ruhsal sağlığı, akademik başarılarını, dikkat sürelerini ve öğrenme motivasyonlarını doğrudan etkiler. Sağlıklı yaşam alışkanlıkları edinen öğrenciler, sosyal ilişkilerde daha uyumlu, sorun çözmede daha yetkin ve stresle başa çıkmada daha başarılı olurlar. Bu nedenle eğitim kurumlarında sağlıklı yaşam kültürünün benimsenmesi, hem bireysel gelişim hem de toplumsal fayda açısından büyük önem taşır. Bu araştırmanın amacı, sağlıklı yaşam tarzının eğitim sürecindeki rolünü ve önemini ortaya koymak, eğitim aşamalarında bu yaşam biçiminin öğrencilerin gelişimine nasıl katkı sağladığını incelemektir. Araştırma kapsamında, sağlıklı yaşam unsurları, eğitimde uygulanabilir stratejiler ve mevcut uygulama örnekleri ele alınacaktır.

Sağlıklı bir yaşam tarzı, bireyin fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlığını koruyup geliştirmesini sağlayan bir dizi alışkanlık ve davranışı içerir. Bu unsurlar, yaşam

kalitesini artırmak ve eğitim sürecinde başarılı olmayı desteklemek açısından büyük öneme sahiptir.

1. Dengeli Beslenme. Dengeli beslenme, vücudun ihtiyaç duyduğu vitamin, mineral, protein, karbonhidrat ve yağları uygun oranlarda almayı ifade eder. Sağlıklı beslenme, öğrencilerin enerji düzeylerini korur, bağışıklık sistemlerini güçlendirir ve öğrenme kapasitesini artırır. Okullarda sağlıklı yiyeceklerin teşvik edilmesi, fast food ve şekerli gıdaların sınırlandırılması bu sürecin önemli parçalarındandır.

2. Fiziksel Aktivite ve Spor. Düzenli fiziksel aktivite, kas ve kemik sağlığını korur, kalp-damar sistemini güçlendirir ve genel yaşam enerjisini artırır. Spor yapmak, aynı zamanda disiplin, takım çalışması ve özgüven gibi sosyal ve duygusal becerilerin gelişimini destekler. Eğitim kurumlarında beden eğitimi dersleri ve okul içi spor etkinlikleri, öğrencilerin fiziksel aktivitelerini düzenli hale getirmelerine yardımcı olur.

3. Uyku Düzeni ve Dinlenme. Yeterli ve düzenli uyku, öğrenme, hafıza ve dikkat süreçleri için kritik öneme sahiptir. Düzenli uyumayan öğrencilerde konsantrasyon kaybı, motivasyon düşüklüğü ve duygusal dalgalanmalar görülebilir. Bu nedenle öğrencilerin uyku saatlerine dikkat etmeleri ve dinlenmeye yeterli zaman ayırmaları, eğitim sürecindeki başarılarını olumlu yönde etkiler.

4. Stres Yönetimi ve Ruh Sağlığı. Eğitim süreci, öğrenciler için zaman zaman stres ve kaygı kaynağı olabilir. Stresin doğru yönetilmesi, ruh sağlığının korunması ve olumlu sosyal ilişkilerin sürdürülmesi açısından önemlidir. Yoga, meditasyon, nefes egzersizleri ve rehberlik hizmetleri, öğrencilerin stresle başa çıkmalarına yardımcı olan yöntemlerdir. Bu unsurlar, bir araya geldiğinde öğrencilerin hem fiziksel hem de zihinsel olarak sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlar ve eğitim sürecinde başarılarını artırır.

Sağlıklı yaşam tarzı, öğrencilerin eğitim sürecinde başarısını ve gelişimini doğrudan etkileyen kritik bir faktördür. Bu rol, akademik başarıdan sosyal ve duygusal gelişime kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Sağlıklı beslenme, düzenli fiziksel aktivite ve yeterli uyku, öğrencilerin dikkat süresini artırır ve öğrenme kapasitelerini destekler. Enerjik ve dengeli bir beden, öğrencilerin derslerde daha aktif olmalarını, bilgiyi daha hızlı işlemelerini ve sınavlarda daha başarılı olmalarını sağlar. Bu nedenle sağlıklı yaşam alışkanlıkları, akademik başarı üzerinde doğrudan olumlu etki yaratır. Sağlıklı yaşam tarzı, öğrencilerin sosyal ilişkilerini güçlendirir ve duygusal dayanıklılıklarını artırır. Düzenli spor ve grup etkinlikleri, takım çalışması, sorumluluk alma ve empati gibi sosyal becerilerin gelişmesine katkıda bulunur. Aynı zamanda stresin yönetilmesi ve ruh sağlığının korunması, öğrencilerin duygusal dengelerini sağlamalarına ve okul ortamında pozitif bir tutum sergilemelerine yardımcı olur. Okullar, sağlıklı yaşam

kültürünün kazandırılmasında önemli bir rol oynar. Öğrencilere sağlıklı beslenme alışkanlıkları, hijyen kuralları, düzenli egzersiz ve stres yönetimi konularında farkındalık kazandırmak, hem bireysel hem de toplumsal sağlık açısından önemlidir. Sınıf içi etkinlikler, seminerler ve uygulamalı projeler, öğrencilerin sağlıklı yaşam bilincini geliştirmelerine yardımcı olur. Sonuç olarak, sağlıklı yaşam tarzının eğitimdeki rolü, sadece öğrencilerin akademik başarılarını artırmakla kalmaz; aynı zamanda onların sosyal, duygusal ve zihinsel gelişimlerini de destekler. Bu, eğitim sürecinin bütüncül ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesini sağlar.

Sağlıklı yaşam alışkanlıkları, öğrencilerin yaş ve eğitim düzeyine göre farklı şekillerde etkiler yaratır. Her eğitim aşamasında bu alışkanlıkların kazandırılması, öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerini destekler.

İlköğretim Öğrencileri. İlköğretim döneminde çocuklar, temel sağlık alışkanlıklarını öğrenmeye en açık oldukları bir yaş grubundadır. Dengeli beslenme, düzenli uyku ve fiziksel aktivite alışkanlıkları bu dönemde kazandırılmalıdır. Sağlıklı yaşam bilincinin erken yaşta geliştirilmesi, ilerleyen yıllarda öğrencilerin akademik başarılarını ve genel yaşam kalitesini olumlu yönde etkiler.

Ortaöğretim ve Lise Öğrencileri. Ortaöğretim ve lise döneminde öğrenciler, hem fiziksel hem de zihinsel olarak hızlı değişim sürecindedir. Bu dönemde stres yönetimi, sağlıklı beslenme ve düzenli spor faaliyetleri büyük önem taşır. Sağlıklı yaşam alışkanlıkları, ergenlik dönemi sorunlarıyla başa çıkmalarına yardımcı olur, konsantrasyonlarını artırır ve sosyal ilişkilerini güçlendirir.

Üniversite Öğrencileri ve Öğretmenler, Üniversite öğrencileri ve öğretmenler için sağlıklı yaşam tarzı, yoğun akademik ve mesleki sorumluluklar nedeniyle daha kritik bir rol oynar. Düzenli beslenme, uyku ve fiziksel aktivite, zihinsel performansı artırır, stres ve tükenmişlik riskini azaltır. Ayrıca sağlıklı yaşam alışkanlıkları, öğretmenlerin öğrencilerine örnek olmalarını ve okul ortamında sağlıklı bir kültür oluşturmasını sağlar.

Her eğitim aşamasında sağlıklı yaşam tarzının benimsenmesi, öğrencilerin ve eğitimcilerin hem bireysel gelişimlerini hem de eğitim sürecinin verimliliğini artırır. Eğitim kurumları, bu alışkanlıkları destekleyen program ve etkinlikler aracılığıyla sağlıklı bir öğrenme ortamı yaratabilir.

Eğitim politikaları, öğrencilerin sağlıklı yaşam alışkanlıklarını benimsemelerini teşvik etmek ve desteklemek için önemli bir araçtır. Bu politikalar, hem bireysel hem de toplumsal sağlık açısından sürdürülebilir bir eğitim ortamı oluşturmayı amaçlar.

Birçok okul, sağlıklı beslenme, düzenli fiziksel aktivite ve hijyen alışkanlıklarını teşvik eden programlar uygulamaktadır. Örneğin, sağlıklı kantin seçenekleri sunmak, günlük egzersiz saatleri belirlemek ve beslenme eğitimi seminerleri düzenlemek, öğrencilerin bu alışkanlıkları kazanmasına yardımcı olur. Öğrencilerin ruhsal sağlığı, akademik başarı ve genel yaşam kalitesi açısından kritik öneme sahiptir. Okullarda rehberlik hizmetleri ve psikolojik destek birimleri, stres yönetimi, duygusal dayanıklılık ve sosyal uyum konularında öğrencilere rehberlik eder. Bu sayede öğrenciler, yaşamın getirdiği zorluklarla daha sağlıklı bir şekilde başa çıkabilirler.

Dünya genelinde birçok eğitim kurumu, sağlıklı yaşamı teşvik eden başarılı projeler yürütmektedir. Örneğin, bazı okullarda “Sağlıklı Beslenme Haftası” etkinlikleri düzenlenmekte, spor kulüpleri ve meditasyon atölyeleri ile öğrencilerin fiziksel ve ruhsal sağlıkları desteklenmektedir. Bu tür uygulamalar, diğer okullar için model teşkil ederek sağlıklı yaşam bilincinin yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Eğitim politikaları ve okullarda uygulanan programlar, sağlıklı yaşam tarzının benimsenmesini destekleyerek öğrencilerin fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimlerini güçlendirir. Bu, eğitim sürecinin daha etkili ve verimli olmasını sağlar.

Sağlıklı yaşam tarzı, öğrencilerin akademik başarıları, sosyal uyumları ve duygusal dengeleri üzerinde doğrudan etkili olan temel bir faktördür. Dengeli beslenme, düzenli fiziksel aktivite, yeterli uyku ve stres yönetimi gibi unsurlar, öğrencilerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarını korumalarına ve geliştirmelerine yardımcı olur. Eğitim sürecinde sağlıklı yaşam alışkanlıklarının kazandırılması, öğrencilerin bireysel gelişimlerini desteklerken, toplumun gelecekte daha sağlıklı ve üretken bireyler yetiştirmesine de katkıda bulunur.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1. Karaca, A. (2019). Sağlıklı Yaşam ve Eğitim İlişkisi. İstanbul: Eğitim Yayınları.
2. Yıldız, M. & Demir, H. (2020). Okullarda Sağlıklı Beslenme Programları. Ankara: Pedagoji Akademisi.
3. Özkan, F. (2018). Fiziksel Aktivite ve Öğrenci Başarısı. İzmir: Spor ve Eğitim Yayınları.
4. Arslan, S. (2021). Stres Yönetimi ve Ruh Sağlığı. İstanbul: Psikoloji ve Eğitim Yayınları.
5. Tuncer, B. & Kaya, R. (2017). Eğitim Politikalarında Sağlıklı Yaşamın Önemi. Ankara: Eğitim Politikaları Dergisi, 12(3), 45-58.

6. Aksoy, N. (2016). Öğrencilerde Sağlıklı Alışkanlıkların Geliştirilmesi. İstanbul: Pedagojik Araştırmalar.
7. Demirtaş, E. & Şahin, A. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Sağlıklı Yaşam Uygulamaları. Ankara: Yükseköğretim Araştırmaları Dergisi, 8(2), 33-47.
8. Bayram, H. (2020). Okullarda Fiziksel Aktivite ve Spor Programları. İzmir: Spor Bilimleri Dergisi, 5(1), 22-36.

O‘QITUVCHILARNING PROFESSIONAL RIVOJLANISHI: YANGI TALABLAR

CHDPU Pedagogika kafedrası Proffesor

O.G.Ernazarova

Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 1-kurs magistranti

D. Muminova

Anotatsiya

Maqolada zamonaviy ta’limda o‘qituvchilar professional rivojlanishiga qo‘yilayotgan yangi talablar — raqamli kompetensiyalar, innovasion texnologiyalar, STEAM va inkluziv yondashuvlar tahlil qilingan. Malaka oshirishning zamonaviy shakllari va o‘qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari yoritilib, ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha amaliy xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *o‘qituvchi kompetensiyasi, professional rivojlanish, raqamli savodxonlik, innovasiya, STEAM, inkluziv ta’lim, soft skills.*

Globalashuv jarayoni, raqamli texnologiyalarning mislsiz sur’atlarda rivojlanishi hamda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida sodir bo‘layotgan keskin o‘zgarishlar zamonaviy ta’lim tizimidan mutlaqo yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, o‘qituvchi kasbining mazmuni va funksiyalari bugungi raqamli davrda qayta talqin etilib, pedagog nafaqat bilim yetkazuvchi, balki axborot texnologiyalaridan samarali foydalanuvchi, innovator, tadqiqotchi, fasilitator va murabbiy sifatida namoyon bo‘lishi zarur. Ta’lim jarayonining yangilanishi, kompetensiyaga asoslangan yondashuvning kuchayishi va ta’lim standartlarining zamonaviy talablarga moslashtirilishi o‘qituvchilarning professional rivojlanishini dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining professional rivojlanishi nafaqat shaxsiy kasbiy o‘sish mezoni, balki ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. O‘qituvchi o‘z ustida muntazam ishlashi, raqamli va metodik savodxonligini takomillashtirishi, ta’lim jarayoniga innovasion texnologiyalarni joriy etishi orqali o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasi, ijodkorligi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Shu bois, professional rivojlanish bugungi kunda pedagogning mehnat bozori talablariga moslashishi, ta’limning sifati va samaradorligini oshirish, xalqaro baholash dasturlari mezonlariga erishish kabi omillar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Mazkur maqolaning maqsadi – o‘qituvchilarning professional rivojlanishiga oid zamonaviy talablarni tahlil qilish, global va raqamli davrda pedagog kasbining yangicha talqinini ilmiy asosda yoritish hamda o‘qituvchilar rivojlanishining samarali mexanizmlarini ko‘rsatib berishdir.

Shu maqsaddan kelib chiqib, maqola oldiga quyidagi vazifalar qo‘yildi:

- o‘qituvchining professional rivojlanishi tushunchasining nazariy asoslarini o‘rganish;
- raqamli transformatsiya sharoitida pedagoglarga qo‘yilayotgan yangi kompetensiyalarni tahlil qilish;
- professional rivojlanishning zamonaviy shakl va mexanizmlarini yoritish; shuningdek,
- O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu jarayonni takomillashtirishga doir takliflar ishlab chiqish.

Raqamli transformatsiya XXI asr ta’limining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ta’lim jarayonining mazmuni va shakllarini tubdan o‘zgartirmoqda. Shu jarayonda o‘qituvchilarning kasbiy faoliyati, kompetensiyalari va roliga qo‘yilayotgan talablar keskin oshdi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhitda faoliyat yuritayotgan pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quv jarayonini raqamli vositalar yordamida loyihalovchi, ma’lumotni qayta ishlovchi va boshqaruvchi mutaxassis sifatida shakllanishi zarur. [1]

Birinchi navbatda, o‘qituvchilardan **raqamli savodxonlik** kompetensiyasi talab qilinadi. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “ICT Competency Framework for Teachers” (2018)da ta’kidlanganidek, raqamli savodxonlik — bu o‘qituvchining AKTdan foydalanish, axborotni tahlil qilish, xavfsiz raqamli muhitda ishlash va o‘quv jarayonini texnologiyalar asosida boshqarish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchilarning raqamli savodxonligi ta’lim sifati, o‘quvchilarning media savodxonligi va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. [2]

Ikkinchi muhim talab – **pedagogik dizayn** ko‘nikmalarining shakllanishidir. Zamonaviy pedagog o‘quv materiallarini raqamli platformalar uchun moslab ishlab chiqishi, interaktiv topshiriqlar yaratishi va ta’limni individuallashtirish imkonini beruvchi vositalardan foydalanishi zarur. Mishra va Koehler tomonidan taklif etilgan

¹ Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing*. New York: Longman.

² UNESCO. (2018). *ICT Competency Framework for Teachers*. Paris: UNESCO Publishing.

TPACK^[3] modeli (2006)ga ko‘ra, samarali raqamli ta‘lim uchun o‘qituvchi texnologik bilim, pedagogik bilim va fan mazmuni bilimini integratsiyalashni bilishi lozim.

Raqamli transformatsiya sharoitida o‘qituvchilardan **kreativlik, moslashuvchanlik, muammolarni tezkor hal qilish, kompyuter vositalari yordamida o‘quv jarayonini boshqarish** kabi yumshoq kompetensiyalar ham talab qilinadi. OECD (2020)ning “Teaching in the Digital Age”^[4] hisobotida qayd etilishicha, ta‘lim jarayonida texnologiyalarni qo‘llay oladigan o‘qituvchi o‘quvchilar motivatsiyasini oshiradi, ularda tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Bundan tashqari, raqamli ta‘lim muhiti o‘qituvchilardan **kommunikativ va kollaborativ kompetensiyalarni** rivojlantirishni ham talab qiladi. Masofaviy ta‘lim, onlayn muloqot, virtual jamoalarda ishlash — bularning barchasi zamonaviy o‘qituvchining majburiy kasbiy malakasiga aylanmoqda ^[5]

Raqamli transformatsiya o‘qituvchi kompetensiyalarining mazmunini qayta belgilab, pedagogdan texnologik, metodik, kommunikativ va innovasion ko‘nikmalarning uyg‘un rivojlangan bo‘lishini talab qiladi. Bu esa ta‘lim sifatini oshirish, o‘quvchilarni raqamli jamiyat talablariga mos ravishda tayyorlash va ta‘lim jarayonini global standartlarga moslashtirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta‘lim tizimida innovasion texnologiyalar o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatida ajralmas elementga aylandi. Innovasion ta‘lim vositalari – bu sun‘iy intellekt tizimlari, virtual laboratoriyalar, AR/VR texnologiyalari, mobil ilovalar, LMS platformalari, adaptiv ta‘lim dasturlari va analitika asosidagi o‘quv boshqaruvi tizimlaridir. OECDning 2020-yilgi “Teaching in the Digital Age” hisobotida qayd etilishicha, innovasion texnologiyalarni qo‘llay olgan o‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasi, mustaqil fikrlash qobiliyati hamda kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi. ^[6]

Mishra va Koehlni TPACK modeliga ko‘ra, pedagog texnologiyani faqat bilish emas, balki uni mazmun va metodika bilan integratsiyalash orqali maksimal samaraga erishadi.^[7] Bu jarayonda o‘qituvchilardan innovasion ta‘lim vositalarining didaktik imkoniyatlarini aniqlash, ularni darsga moslashtirish, interaktiv ta‘lim muhiti yaratish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlash talab etiladi.

³ Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): Teachers’ knowledge framework. Teachers College Record.

⁴ OECD. (2020). *Teaching in the Digital Age*. OECD Publishing.

⁵ Anderson, T. (2019). *The Theory and Practice of Online Learning*. Athabasca University Press.

⁶ OECD. (2020). *Teaching in the Digital Age*. OECD Publishing. p. 36.

⁷ Mishra, P., & Koehler, M.J. (2006). *Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Integrating Technology in Teaching*. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054. p. 1021.

Innovation texnologiyalarni qo'llashning yana bir zarurati – o'quvchilarda XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishdir. Andersonning onlayn ta'lim konsepsiyasida ta'kidlanganidek, digital muhit o'quvchilarni kommunikativ, tanqidiy fikrlovchi, kreativ va hamkorlik qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalaydi^[8]. Shu sababli innovation texnologiyalarni bilish va qo'llash o'qituvchining zamonaviy kasbiy kompetensiyalarining ajralmas qismiga aylandi.

XXI asr ta'limida o'quvchilarni ijodkor, moslashuvchan, texnologik fikrlovchi va muammolarni hal eta oladigan shaxs sifatida tarbiyalash STEAM ta'limi orqali keng rivojlanmoqda. STEAM yondashuvi — fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyasi — o'quvchilarda kompleks fikrlash, tajribaviy o'rganish va amaliy ko'nikma hosil qiladi

Media savodxonlik esa o'quvchilarning raqamli axborotni tahlil qilish, baholash, fakt va feykni farqlay olish, axborot oqimida ongli harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. UNESCOning Media and Information Literacy konsepsiyasiga ko'ra, media savodxonlik raqamli jamiyatda fuqarolik kompetensiyalarining asosiy bo'lagi hisoblanadi.

Soft skills — kommunikatsiya, kreativlik, moslashuvchanlik, liderlik, emotsional intellekt — zamonaviy ta'limning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Forbes (2016) tadqiqotlariga ko'ra, mehnat bozorida muvaffaqiyat soft skillsning 70% darajada rivojlanganiga bog'liq.^[9] Shu sababli o'qituvchi o'quvchilarda yumshoq ko'nikmalarni shakllantirish uchun loyiha asosida o'qitish, kollaborativ usullar va ijodiy mashg'ulotlardan samarali foydalanishi zarur.

Inkluziv ta'lim barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratishni ko'zlagan holda o'qituvchidan ham yangi pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. UNESCOning "Inclusive Education Policy Guidelines" hujjatida qayd etilishicha, pedagog har bir o'quvchining ehtiyojiga mos adaptiv ta'lim, differensial yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va individual ta'lim rejalaridan foydalanishi lozim.

Inkluziv ta'lim o'qituvchidan maxsus pedagogikaning asosiy elementlarini bilishni, muloqotda sezgirlikni, hamkorlikni, ota-onalar va mutaxassislar bilan ishlashni ham talab qiladi. Booth va Ainscowning "Index for Inclusion" qo'llanmasida inklyuziv

⁸ Anderson, T. (2019). The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press. p. 71.

⁹ Anderson, T. (2019). The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press. p. 71.

muhit qurish uchun o'qituvchi o'quvchilarni psixologik qo'llash, xavfsiz va do'stona muhit yaratish va o'quvchining ijtimoiy integratsiyasiga ko'maklashishi zarurligi ta'kidlanadi. Shu bois inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kompetensiyalari: differensial yondashuv, adaptiv metodlar, psixologik qo'llab-quvvatlash, empatiya, kommunikativlik va hamkorlikdan iborat bo'lib bormoqda.

Xalqaro baholash dasturlari — PISA, TIMSS va PIRLS — ta'lim sifatining global ko'rsatkichlari hisoblanadi. OECDning PISA metodologiyasi o'quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda bilimni qo'llay olish, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik darajasini aniqlaydi. Shu sababli o'qituvchilar fan mazmunini faktlarni yodlatish emas, balki qo'llash, tahlil qilish, tadqiqot olib borishga yo'naltirgan holda o'qitishi lozim.

TIMSS metodologiyasiga ko'ra, o'qituvchilar o'quvchilarda konseptual tushuncha, matematik mantiqiy fikrlash, ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirishi kerak. PIRLS esa o'quvchilarda matnni tushunish, tahlil qilish va sharhlash bo'yicha yuqori darajadagi o'quv kompetensiyalarini rivojlantirishni talab qiladi.

Xalqaro baholash dasturlari pedagogdan:

- kompetensiya asosida dars qurish,*
- funksional savodxonlikni rivojlantirish,*
- tadqiqot metodlari asosida o'qitish,*
- o'quvchini mustaqil fikrlashga yo'naltirish,*
- baholashning zamonaviy usullaridan foydalanishni talab qiladi.*

Raqamli transformatsiya davrida o'qituvchilarning malaka oshirish jarayoni an'anaviy auditoriya mashg'ulotlaridan ko'ra ko'proq moslashuvchan, ochiq va shaxsiylashtirilgan shakllarga o'tmoqda. MOOC (Massive Open Online Courses) platformalari — Coursera, edX, Udemy, Khan Academy — o'qituvchilarga istalgan joy va vaqtda malaka oshirish imkonini beradi. Andersonning onlayn ta'lim modeli bo'yicha, masofaviy o'qitishda erkinlik, o'zlashtirish tezligini nazorat qilish va adaptiv resurslar orqali ta'lim samaradorligi oshadi.

OECDning "Teachers for the 21st Century" tadqiqotida qayd etilishicha, o'qituvchilarning malaka oshirish jarayonida qisqa muddatli treninglar, vebinarlar, seminarlar, onlayn master-klasslar eng samarali shakllar sifatida e'tirof etilgan. Onlayn kurslarning afzalligi — o'quv jarayonining individuallashtirilishi, interaktiv topshiriqlar mavjudligi, reyting va baholash tizimlari, shuningdek, o'qituvchining o'z kasbiy ehtiyojlariga mos yo'nalishni tanlay olishidir.

MOOC platformalarida o'qituvchilar innovasion metodlar, STEAM ta'limi, mediata'lim, inclusive education, liderlik kabi yo'nalishlarda malakasini oshirishi

mumkin. Bu esa o'qituvchining global ta'lim va mehnat bozoriga mos raqobatbardosh kompetensiyalarni shakllantirishini ta'minlaydi.

Mentorluk — tajribali pedagog tomonidan yangi yoki rivojlanishga ehtiyoji yuqori bo'lgan o'qituvchilarga ko'rsatiladigan kasbiy yordam shaklidir. Joyce & Showers tadqiqotlariga ko'ra, oddiy treninglar orqali o'qituvchilar yangi metodlardan faqat 10–15% samarali foydalansa, mentorlik qo'llab-quvvatlovi mavjud bo'lgan holda bu ko'rsatkich 85–90% gacha oshadi.

Kouçing tizimi esa o'qituvchining individual salohiyatini ochish, maqsad qo'yish, dars sifatini tahlil qilish va samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Knightning “Instructional Coaching” modelida kouçingning asosiy tamoyili — o'qituvchining mustaqil qaror qabul qilishiga yordam berish, refleksiyaning kuchaytirish va sifatli ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlashdir.

Mentorluk va kouçing tizimlari o'qituvchining:

- dars jarayonini tahlil qilish;
- zamonaviy metodlarni joriy etish;
- o'quvchilarning ehtiyojiga moslashtirilgan yondashuv yaratish;
- ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash olish;
- kasbiy maqsadlarni aniqlash

ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shu bois mentorluk jahon ta'lim tizimida o'qituvchi rivojining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi. O'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirish jarayoni zamonaviy pedagogikaning eng muhim tamoyillaridan biridir. Portfel yuritish (Teacher Portfolio) o'qituvchining yillik faoliyatini, metodik yutuqlarini, dars ishlanmalarini, o'quvchi bilan ishlash natijalarini tizimli ravishda jamlash imkonini beradi. Berryning fikricha, portfel o'qituvchining professional o'sishini qayd etuvchi eng aniq diagnostik vosita bo'lib, kelgusidagi rivojlanish strategiyasini belgilashga yordam beradi.

Shuningdek, refleksiv tahlil — o'qituvchining o'z dars faoliyatini tahlil qilishi, xatolarni aniqlashi, kelgusi darslar uchun takomillashtirish yo'nalishlarini belgilashi — kasbiy mahoratning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi. Schönning “Reflective Practitioner” konsepsiyasida ta'kidlanishicha, refleksiya o'qituvchini o'z amaliyotini ilmiy asosda baholay oladigan mutaxassisga aylantiradi.

O'z-o'zini rivojlantirishning asosiy strategiyalari:

- professional portfel yuritish;
- darslarni videotasvirga olib tahlil qilish;
- kasbiy o'qish klublarida ishtirok etish;
- ilmiy maqolalar o'qish;

- o‘z ustida muntazam ishlash;
- malaka oshirish dasturlarini mustaqil tanlash.

Bu jarayonlar o‘qituvchini mustaqil, izlanuvchan va innovasion fikrlovchi mutaxassisga aylantiradi.

Lesson Study — Yaponiyada ishlab chiqilgan jamoaviy professional o‘qish modeli bo‘lib, unda o‘qituvchilar birgalikda dars rejasini ishlab chiqadi, kuzatuv dars o‘tkazadi, tahlil qiladi va takomillashtirish bo‘yicha qarorlar qabul qiladi. Lewisning tadqiqotlariga ko‘ra, Lesson Study o‘qituvchilarda hamkorlik, darsni tahlil qilish, yangi metodlarni sinash va o‘quvchi faoliyatini chuqur o‘rganish kompetensiyalarini kuchaytiradi.

Action Research — o‘qituvchilarning o‘z amaliyotini ilmiy metod orqali o‘rganishi va takomillashtirishga qaratilgan jarayon. Kemmis va McTaggart konsepsiyasida Action Research siklik xarakterga ega bo‘lib, unda rejalashtirish, amaliyot, kuzatuv va tahlil bosqichlari ketma-ket amalga oshiriladi. Bu jarayon pedagogning muammolarni ilmiy asosda hal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Jamoaviy o‘qishning asosiy afzalliklari:

- o‘qituvchilar o‘z tajribasini bo‘lishadi;
- darslarni baholash sifatini oshiradi;
- ilmiy-tadqiqotga yo‘naltirilgan yondashuv shakllanadi;
- innovasion metodlar sinovdan o‘tkaziladi;
- o‘qituvchilarning professional hamkorligi kuchayadi.

Shunday qilib, Lesson Study va Action Research zamonaviy ta‘lim sifatini oshirishning eng samarali metodlari sifatida e‘tirof etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim tizimida 2020–2025 yillarga mo‘ljallangan strategiyalar o‘qituvchilarning professional rivojlanishini samarali tashkil etishga asos bo‘ldi. Prezidentning PQ–4860-son qarori (2020) va “Milliy ta‘lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko‘ra, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, raqamli savodxonlik va zamonaviy pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan^[10]. Shuningdek, 2021-yilda tasdiqlangan “Ta‘lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturi” o‘qituvchilarning professional o‘qish mexanizmlarini normativ-huquqiy asoslar bilan mustahkamlash, jahon standartlariga moslashtirish va innovasion metodlarni joriy qilishni ko‘zda tutadi^[11]. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi raqamli va modulga asoslangan shaklga o‘zgartirildi. Bu jarayon MOOC platformalari, onlayn

¹⁰ (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4860-son qarori, 2020, 2-band)

¹¹ (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2021, 5-band).

treninglar va interaktiv master-klasslar orqali amalga oshirilmoqda. UNESCOning tavsiyasiga binoan, malaka oshirishning zamonaviy shakllari o‘qituvchining mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantiradi va global kompetensiyalarga moslashishga imkon yaratadi. [12]

Shuningdek, 2022-yilda O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan ishga tushirilgan “Pedagoglarni doimiy rivojlantirish platformasi” o‘qituvchilarga onlayn kurslar, testlar va refleksiv mashg‘ulotlar orqali kasbiy rivojlanish imkonini beradi.[13] Bu islohotlar o‘qituvchilarning innovasion ta’lim vositalaridan samarali foydalanishi va STEAM, soft skills kabi yangi yo‘nalishlar bo‘yicha kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi. Milliy o‘quv dasturlari o‘qituvchilardan faqat predmet bo‘yicha bilim berishni emas, balki XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirishni talab qiladi. Bu kompetensiyalar qatoriga tanqidiy fikrlash, kreativlik, media-savodxonlik, hamkorlik va raqamli texnologiyalarni qo‘llash kiradi [14]

Milliy ta’lim dasturlariga mos kompetensiyalarni shakllantirishning mexanizmlari quyidagilardan iborat:

- modul va kompetensiyaga asoslangan ta’lim shakli;
- interaktiv va loyiha asosidagi metodlar;
- inklyuziv yondashuvni qo‘llash;
- jamoaviy o‘qish va action research jarayonlari;
- baholashda PISA, TIMSS va PIRLS standartlaridan foydalanish [15]

Ushbu mexanizmlar pedagoglarni milliy va xalqaro standartlar talablariga moslashishga, o‘quvchilarning funktsional savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, malaka oshirish tizimi va innovasion metodlarni joriy etishda bir qator muammolar mavjud:

- ayrim hududlarda internet va texnologik resurslar yetishmasligi;
- malaka oshirish kurslarining ko‘p qismi nazariy bo‘lib, amaliy mashg‘ulot yetarli emasligi;
- jamoaviy o‘qish va action research jarayonlariga yetarlicha e’tibor berilmayotgani;
- o‘qituvchilarning motivatsiyasi va rag‘batlantirish tizimi hali to‘liq ishlamayapti.[16]

¹²(UNESCO, 2018, p. 14).

¹³ (Xolmatova, 2022, p. 29)

¹⁴ (OECD, 2020, p. 36).

¹⁵ (IEA, 2016, p. 12).

¹⁶ UNESCO, 2019, p. 18).

Shu orqali o'qituvchilarning professional rivojlanishi, milliy va xalqaro standartlarga mos kompetensiyalarni shakllantirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish mumkin bo'ladi.

Ushbu tadqiqot davomida o'qituvchilarning professional rivojlanishi mexanizmlari va yangi pedagogik talablar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki:

1. **Raqamli kompetensiyalar muhimligi:** Zamonaviy ta'limda innovasion texnologiyalarni bilish va qo'llash o'qituvchining asosiy kasbiy kompetensiyasiga aylangan. Onlayn kurslar, MOOC platformalari va adaptiv ta'lim tizimlari orqali malaka oshirish o'qituvchilarni global pedagogik standartlarga moslashtiradi.^[17]
2. **Yangi pedagogik yo'nalishlar:** STEAM, media savodxonlik va soft skills yo'nalishlari o'quvchilarning tanqidiy, kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchilar ushbu yo'nalishlarni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun treninglar va kouçingdan samarali foydalanishlari zarur.^[18]
3. **Inkluziv ta'lim yondashuvlari:** Inkluziv sharoitda o'qituvchidan differensial yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va empatiya talab qilinadi. Lesson Study va Action Research kabi jamoaviy o'qish metodlari pedagogning professional hamkorligini va metodik yangiliklarni sinovdan o'tkazish qobiliyatini oshiradi.^[19]
4. **Xalqaro baholash talablari:** PISA, TIMSS va PIRLS dasturlari o'qituvchilardan kompetensiya asosida dars qurish, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirish va zamonaviy baholash usullarini qo'llashni talab qiladi. Bu esa milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.^[20]

Yangi talablar asosida o'qituvchi professional rivojini yo'lga qo'yish bo'yicha tavsiyalar:

1. **Raqamli malaka oshirish:** O'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar va adaptiv ta'lim vositalari bilan tanishtirish, onlayn kurslar va MOOC platformalaridan muntazam foydalanishni rag'batlantirish.
2. **Mentorluk va kouçing tizimi:** Har bir pedagogga tajribali mentor biriktirish va individual kouçing dasturlarini yo'lga qo'yish.

¹⁷(OECD, 2020, p. 36; Mishra & Koehler, 2006, p. 1021).

¹⁸ (Yakman, 2008, p. 15; UNESCO, 2019, p. 9).

¹⁹ (Booth & Ainscow, 2016, p. 41; Kemmis & McTaggart, 2005, p. 563).

²⁰ (OECD, 2019, p. 18; IEA, 2016, p. 12).

3. **Jamoaviy o‘qish va refleksiya:** Lesson Study va Action Research jarayonlarini doimiy amalga oshirish, darslarni videotasvirga olib, reflektiv tahlil qilish.
4. **Kompetensiyaga asoslangan malaka oshirish:** Milliy o‘quv dasturlari talablariga mos modul va kompetensiya asosida o‘quv rejalarini ishlab chiqish.
5. **Rag‘batlantirish tizimi:** O‘qituvchilarning malaka oshirishdagi yutuqlarini rasmiy portfel va sertifikatlar orqali qayd etish, rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqot yo‘nalishlari:

1. Innovasion texnologiyalarni o‘qituvchining dars jarayonida samarali qo‘llash strategiyalari va natijadorligini o‘rganish.
2. STEAM va soft skills yo‘nalishlari asosida o‘quvchilar kompetensiyalarini baholash metodikasini rivojlantirish.
3. Inkluziv ta‘lim sharoitida o‘qituvchilarning psixologik qo‘llab-quvvatlash va differensial yondashuv samaradorligini tadqiq qilish.
4. Xalqaro baholash (PISA, TIMSS, PIRLS) natijalari asosida milliy ta‘lim tizimida pedagogik innovatsiyalarni joriy etish.
5. Malaka oshirish jarayonida mentorlik va kouçing tizimining pedagoglar professional rivojiga ta‘sirini eksperimental tarzda aniqlash.

Yuritilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta‘lim jarayonida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki raqamli kompetensiyalar, innovasion texnologiyalar, inkluziv yondashuvlar va xalqaro baholash talablari bo‘yicha yetuk mutaxassis sifatida shakllanishi zarur. XXI asr ta‘limi o‘qituvchidan yangicha fikrlash, moslashuvchanlik, metodik yangiliklarni qabul qilish va ularni amaliyotga tatbiq eta olishni talab qiladi.

Innovasion texnologiyalarning jadal rivojlanishi, STEAM yondashuvi, media savodxonlik, soft skills va kompetensiyaga asoslangan ta‘limning kengayishi o‘qituvchi faoliyatining mazmunini tubdan o‘zgartirmoqda. Shu bilan birga, inkluziv ta‘limning joriy etilishi pedagoglardan har bir o‘quvchiga individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash va differensial metodlar asosida ta‘limni tashkil etishni talab etadi.

Xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS) talablari esa o‘qituvchining metodik savodxonligini, funksional savodxonlikni rivojlantira olishini, o‘quvchilarni real hayotiy vaziyatlarda bilimni qo‘llashga yo‘naltirish qobiliyatini yanada muhimlashtiradi.

Bularning barchasi shuni anglatadiki, o'qituvchining professional rivojlanishi bir martalik emas, balki uzluksiz, tizimli va ilmiy asoslangan jarayon bo'lishi shart. Online kurslar, malaka oshirish markazlari, mentorlik, kouçing, refleksiv tahlil, portfel yuritish va jamoaviy o'qish (Lesson Study, Action Research) kabi mexanizmlar zamonaviy pedagogning asosiy rivojlanish yo'llariga aylandi.

Umuman olganda, ta'lim tizimidagi islohotlar o'qituvchidan yangicha yondashuv, innovasion fikrlash, metodik mahorat va raqamli savodxonlikni talab etmoqda. Demak, o'qituvchining professional rivoji – bu nafaqat individual yutuq, balki butun ta'lim sifatining asosiy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **OECD.** Teaching in the Digital Age. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 128 p. Rasmiy xalqaro hisobot.
2. **Mishra, P.; Koehler, M. J.** Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, № 6. – P. 1017–1054. Ilmiy maqola.
3. **Anderson, T.** The Theory and Practice of Online Learning. – Edmonton: AU Press, 2019. – 472 p. Monografiya / o'quv qo'llanma.
4. **Yakman, G.** STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. – Virginia: STEAM Education Press, 2008. – 45 p. Ilmiy-uslubiy qo'llanma.
5. **UNESCO.** Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. – Paris: UNESCO Publishing, 2019. – 67 p. Rasmiy xalqaro qo'llanma.
6. **Forbes Media.** Future Skills Needed in the Workplace. – New York: Forbes Press, 2016. – 20 p. Tahliliy hisobot.
7. **UNESCO.** Inclusive Education Policy Guidelines. – Paris: UNESCO Publishing, 2017. – 52 p. Rasmiy metodik qo'llanma.
8. **Booth, T.; Ainscow, M.** Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2016. – 128 p. Metodik qo'llanma (praktik tavsiyalar to'plami).
9. **OECD.** PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 314 p. Xalqaro baholash tizimi bo'yicha rasmiy hisobot.
10. **IEA.** TIMSS 2015 Assessment Frameworks. – Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 2015. – 176 p. Ilmiy-analitik hisobot.

11. **IEA.** PIRLS 2016 Assessment Frameworks. – Amsterdam: IEA, 2016. – 188 p.
Xalqaro tadqiqotlar bo'yicha hisobot.

**INTERAKTIV INFOGRAFIK TAQDIMOTLAR UCHUN VIDEO
MATERIALLAR YARATISHDA SUN'IY INTELLEKT
TEKNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH**

Masharipov Madiyor Palvannazirovich

Toshkent Perfect university
Raqamli texnologiyalar kafedrası
kafedrası katta o'qituvchisi

Abdusamatova Gulchehra Zoirovna

Profi university "Axborot tizimlari va texnologiyalari"
kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola ta'lim jarayonida ko'rgazmali dasturiy vosita ya'ni taqdimotlarni interaktiv infografik va taqdimotlarda matnlarni video shaklida taqdim etish imkonini beruvchi sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib muammoni bartaraf etish yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), Axborot texnologiyalari (AT), Canva.com, Piktochart, Visme, kimiai, skywordai, napkinai.

Abstract: This scientific article highlights ways to address the issue in the educational process by utilizing artificial intelligence technologies that serve as visual software tools, enabling the presentation of texts in video format within interactive infographics and presentations.

Keywords: artificial intelligence (AI), Information Technologies (IT), Canva.com, Piktochart, Visme, Kimi AI, Skyword AI, Napkin AI.

Kirish

Barchamizga ma'lum-ki ta'lim jarayonida eng ko'p foydalaniladigan dars vositasi bu – taqdimot hisoblanadi. Mashg'ulotlarda talabalarga taqdim etilayotgan taqdimotlarda matnlar o'rniga infografik ma'lumotlar orqali taqdim etish, talabalarda fikrlash, tushunish va uni anglash kabi imkoniyatini yuzaga keltiradi.

Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining interaktiv infografik taqdimotlar uchun video materiallar yaratish va ularni slaydlarga joylashtirish jarayonida samarali qo'llanilishini keltirib o'tmoqchimiz. Maqolada SI asosidagi

vositalar, masalan, “Napkinai”, “Kimiai” “Skywordai”, “Piktochart” va “Visme” kabi platformalar tahlil qilinadi, ularning afzalliklari va cheklovlari muhokama etiladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI yordamida kontent yaratish vaqti 3-5 baravar qisqaradi va interaktivlik, krativlik darajasi oshadi. Maqola ta'lim, marketing va ilmiy taqdimotlar sohasidagi mutaxassislar uchun foydali bo'ladi.

Ushbu sun'iy intellekt yordamida taqdimotlar oddiy slaydlardan o'tib, interaktiv infografika va video elementlarga boy bo'lib qolmoqda. Bu jarayonda sun'iy intellekt texnologiyalari muhim rol o'ynaydi, chunki ular kontent yaratishni tezlashtiradi va sifatini oshiradi. Interaktiv infografik taqdimotlar auditoriyani jalb qilishda samarali, ammo video materiallar yaratish va ularni slaydlarga joylashtirish an'anaviy usullar bilan ko'p vaqt talab etadi. SI texnologiyalari bu muammoni hal qiladi, masalan, avtomatik video generatsiya va interaktiv elementlar qo'shish orqali.

Maqolaning maqsadi – SI vositalarining samarali qo'llanilishini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar berish. O'rganish obyektlari orasida Kimiai, Napkinai, Skywordai, Canva Magic Design, Piktochart AI va Visme kabi sun'iy intelaktga asoslangan platformalar bor.

Adabiyotlar sharhi

So'nggi yillarda SI taqdimotlar yaratishda keng qo'llanilmoqda. Masalan, Beautiful.ai platformasi SI yordamida slayd dizaynini avtomatlashtiradi va interaktiv elementlar qo'shadi. Venngage va Piktochart kabi vositalar infografika generatsiyasida SI dan foydalanib, ma'lumotlarni vizualizatsiya qiladi.

Video yaratishda Creatify AI va Synthesia kabi texnologiyalar matnni videoga aylantiradi, bu esa taqdimotlar uchun qulay. O'zbekiston kontekstida Kontent AI va boshqa lokal vositalar SI yordamida rasm va videolarni animatsiyaga aylantirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, SI infografika yaratish xarajatlarini 60% gacha kamaytiradi.

ASOSIY QISM:

Maqola veb-qidiruv va mavjud vositalar tahlili asosida yozilgan. SI vositalarini sinovdan o'tkazish uchun Kimiai, Skywordai, Napkinai, Canva, Visme va SlidesAI platformalari ishlatildi.

Jarayon quyidagicha:

- 1) Ma'lumotlar kiritish;
- 2) SI generatsiyasi;
- 3) Interaktiv elementlar qo'shish;
- 4) Slaydlarga integratsiya.

Masalan, Google Slides'da Gemini AI yordamida slaydlar yaratiladi, keyin video qo'shiladi. Video uchun SlideSpeak vositasi slaydlarni videoga aylantiradi.

Kimi AI (kimi.com) – Xitoyda ishlab chiqilgan kuchli sun'iy intellekt platformasi bo'lib, u ChatGPT ga o'xshash suhbatlar, matn generatsiyasi va ayniqsa

Kimi Slides vositasi orqali professional taqdimotlar (slaydlar) yaratishga ixtisoslashgan taqdimotlarda infografika bo'yicha juda mukammal yaratish imkonini beradi.

2025 yil dekabr holatiga ko'ra, Kimi Slides Google'ning Nano Banana Pro modeli asosida ishlaydi va quyidagi imkoniyatlarga ega:

- Matn, PDF, Word yoki hatto rasm fayllardan avtomatik slaydlar generatsiya qiladi.

- **Professional infografika yaratish:** Grafiklar, diagrammalar va infografikalarni avtomatik ravishda toza, professional ko'rinishda hosil qiladi (rasmdagi matnni o'qib, yangi dizayn qo'yadi).

- Interaktiv elementlar, animatsiyalar va vizual hikoya qilishni qo'llab-quvvatlaydi.
- Tayyor taqdimotni PowerPoint (.pptx) formatida eksport qilish mumkin.
- Bepul sinov muddati bor, keyin obuna talab etiladi.

Skyword AI **sun'iy intellektida infografik taqdimot yaratish**

Skyword (skyword.com) – bu enterprise darajasidagi kontent marketing platformasi bo'lib, AI texnologiyalaridan (ATOMM™ va Content Atomization) foydalanib, original inson yozgan kontentni avtomatik ravishda turli formatlarga moslashtiradi. Jumladan, **infografika**, social media postlari, bloglar va boshqa vizual assetlarni generatsiya qiladi.

2025 yil holatiga ko'ra, Skyword AI quyidagi imkoniyatlarga ega:

- Original matn yoki maqoladan infografika va boshqa vizual materiallarni avtomatik yaratish (atomization orqali).

- Brend ovozini, stilini va auditoriyani hisobga olgan holda moslashtirish.

- Taqdimotlar uchun infografikani multi-channel (ko'p kanalli) kontent sifatida ishlatish.

- Inson nazorati bilan birgalikda ishlaydi – to'liq avtomatik emas, balki sifatni saqlaydi.

- Enterprise foydalanuvchilar uchun ideal (katta brendlar), individual obuna ham mavjud.

Bu vosita to'g'ridan-to'g'ri "matndan infografikaga" generatsiya qiluvchi oddiy AI emas, balki professional kontentni vizualga aylantirishga yo'naltirilgan.

Natijalar va muhokama

SI vositalari yordamida interaktiv infografika yaratish vaqti sezilarli qisqaradi. Masalan, Piktochart AI infografikani soniyalarda yaratadi. Video materiallar uchun Creatify AI matn asosida professional videolarni generatsiya qiladi, ularni PowerPoint yoki Google Slides'ga joylashtirish oson.

Afzalliklar: Tezlik, ijodkorlik oshishi, xarajatlarni kamayishi. Cheklovlar: SI generatsiyasi ba'zan noaniq bo'lishi mumkin, shuning uchun inson nazorati kerak. O'zbek tilida kontent yaratishda Kontent AI samarali.

Xulosalar

Sun'iy intellekt interaktiv taqdimotlar yaratishda inqilobiy o'zgarishlar keltirmoqda. U video va infografikani tez va samarali yaratishga yordam beradi, ammo inson ijodkorligi bilan birgalikda ishlatilishi lozim. Kelajakda SI yanada rivojlanib, taqdimotlarning interaktivligini oshiradi.

Adabiyotlar

1. Piktochart: Infographic Maker. <https://piktochart.com/>
2. Venngage: Best AI Infographic Generator. <https://venngage.com/blog/best-ai-infographic-generator/>
3. Beautiful.ai: AI Presentation Maker. <https://www.beautiful.ai/>

4. Google Slides AI.
https://workspace.google.com/intl/en_ca/resources/presentation-ai/
5. SlideSpeak: Generate AI Videos. <https://slidespeak.co/blog/2025/01/04/how-to-generate-ai-videos-from-presentations/>
6. Creatify AI. <https://www.guideofaitool.com/uz/ai-tool/aini-yarating>
7. Kontent AI. <https://www.instagram.com/popular/kontent-ai/>
8. Wonderslide: AI in Presentations. <https://wonderslide.com/blog/how-ai-is-changing-the-way-we-create-presentations/>
9. DesignRush: AI Infographic Trends. <https://www.designrush.com/best-designs/infographics/trends/ai-infographic>
10. Powerdrill: Future of Infographics. <https://powerdrill.ai/blog/the-future-of-infographics-how-ai-will-shape-data-communication>

Turk tiliga fransuz tilidan o‘zlashgan harbiy terminlarning semantik tahlili

Zoxidov Boxodir Komil o‘g‘li

Alfraganus universiteti o‘qituvchisi,

Toshkent, O‘zbekiston. Tel: +998977203068;

Email: tartar.pro@gmail.com

Annotatsiya. Maqola XIX—XX asrlarda turk tiliga fransuz tilidan o‘zlashgan harbiy terminlarning semantik o‘zgarishi, fonetik va morfologik moslashuvi hamda ushbu jarayon tarixiy kontekst bilan bog‘liq ta’sirini o‘rganadi. Tahlil jarayonida semantik kengayish, torayish, yo‘qolish yoki yangi ma’no qabul qilish kabi hodisalar ko‘rib chiqildi; arab tilidan olingan atamalar bilan qisqacha solishtirish o‘tkazildi. Tadqiqot natijasi shuni ko‘rsatadiki, fransuzcha kelib chiqishli atamalar turk leksikasida texnik va ijtimoiy ma’no diapazonida dinamik semantik o‘zgarishlarga duch keladi.

Kalit so‘zlar: Fransuzcha o‘zlashma, harbiy terminologiya, semantik o‘zgarish, fonetik-morfologik adaptatsiya, til siyosati, arab o‘zlashmalari.

Аннотация. Статья исследует семантические изменения, фонетическую и морфологическую адаптацию военных терминов французского происхождения, заимствованных турецким языком в XIX–XX вв., а также влияние исторического контекста на этот процесс. В анализе рассматриваются такие явления, как семантическое расширение, сужение, исчезновение или принятие нового значения; проводится краткое сравнение с терминами арабского происхождения. Результаты исследования показывают, что заимствования французского происхождения подвергаются динамичным семантическим изменениям в технической и социальной сфере значений в турецком лексиконе..

Ключевые слова: заимствование из французского, военная терминология, семантическое изменение, фонетическая и морфологическая адаптация, языковая политика, арабские заимствования.

Annotation. The article examines the semantic changes, phonetic and morphological adaptation of military terms of French origin borrowed into the Turkish language in the 19th–20th centuries, as well as the influence of historical context on this process. In the analysis, phenomena such as semantic widening, narrowing, disappearance, or the adoption of new meaning are considered; a brief comparison with terms of Arabic origin is carried out. The research results show that French-origin borrowings undergo dynamic semantic changes within technical and social meaning domains in Turkish lexicon.

Keywords: borrowing from French, military terminology, semantic change, phonetic and morphological adaptation, language policy, Arabic borrowings.

Kirish. Turkiyada XIX asr oxiri va XX asr boshida amalga oshirilgan modernizatsiya va til islohotlari chet tillardan kirib kelgan leksikaning tarqalishiga hamda ularning qayta shakllanishiga sabab bo'ldi. Fransuz tili ayniqsa siyosiy-harbiy va ma'rifiy sohalarda kuchli ta'sir ko'rsatdi, natijada turk tilida ko'plab fransuzcha o'zlashmalar paydo bo'ldi. Shu bilan birga, respublika davrida tilni tozalash, arab va fors manbalardan kelgan atamalar o'rniga tub turkchani ilgari surish bo'yicha til siyosati ishlab chiqildi. Bu siyosat chet tillardan olingan so'zlarning qabul qilinishiga va ularning ishlatilish doirasiga muayyan ta'sir ko'rsatgani ma'lum. Masalan, turk tilidagi loanwordlar almashtirilishga qaratilgan siyosat haqida butun dunyo tillari tarixida ham misollar uchrashi mumkin; Turkiyada esa bu jarayon rasmiy siyosat orqali amalga oshirilgan. TDK tashkil etilgach, arab va fors tilidan olingan bir qancha so'zlar yangi turk so'zlari bilan almashtirilgan; bu siyosat natijasida ko'plab eski so'zlar o'rnini yangi yoki qayta tiklangan tub turk so'zlari egallagan. Fransuzcha atamalar esa texnik va harbiy leksikada ko'proq qolgan yoki turli darajada moslashgan. Ushbu maqola lingvistik nuqtai nazardan fransuzcha kelib chiqishli harbiy terminlarning semantik yo'lini, ularning fonetik va morfologik integratsiyasini, hamda arab tilidan olingan atamalar bilan qiyosiy jihatlarni ko'rib chiqadi.

Maqsad va vazifalar: Turk tiliga fransuz tilidan o'zlashgan harbiy terminlarning semantik o'zgarishini, fonetik-morfologik moslashuv jarayonini va tarixiy kontekst bilan bog'liq sabablarini lingvistik tahlil orqali aniqlash. Ishning vazifalari quyidagilar:

1. Fransuzcha kelib chiqishli harbiy atamalar misolida semantik kengayish, kamayish, yo'qolish yoki yangi ma'no olish holatlarini aniqlash va tasniflash.
2. Atamalarning turk tilida fonetik va morfologik jihatdan qanday adaptatsiyadan o'tganini tahlil qilish.
3. Arab tilidan olingan harbiy atamalar bilan qisqa solishtirish orqali semantik barqarorlik va o'zgarish darajasini ko'rsatish.
4. Tarixiy va til siyosati kontekstida fransuzcha atamalar saqlanishi yoki almashtirilishining yuzaga kelishi sabablarini muhokama qilish.

Uslub: Tadqiqot lingvistik-tahliliy metod asosida olib borildi. Asosiy uslub va yo'nalishlar:

- Semantik analiz: atamalar ma'nosining tarixiy va hozirgi kontekstdagi o'zgarishini kuzatish, kengayish yoki torayish yo'llarini belgilash.

- Fonetik va morfologik tahlil: soʻzlarning talaffuz, yozuv va fleksiya moslashuvini oʻrganish.
- Tarixiy-kontekstual muhokama: modernizatsiya va til siyosati jarayonidagi oʻzgarishlarni semantik oʻzgarish bilan bogʻlash.
- Qiyosiy yondashuv: fransuz va arab tilidan olingan terminlarning xususiyatlarini taqqoslash.

Maqola teorik asosni ilmiy manbalar, lugʻat va tadqiqotlar koʻmagida shakllantirildi; misollar va dalillar ijtimoiy-lingvistik sharoit, hamda lugʻat materiallariga tayangan holda keltirildi.

Tadqiqot manbasi: Tadqiqot bazasi sifatida turk tilidagi fransuz va arab oʻzlashmalari, ularning semantik oʻzgarishini oʻrgangan ilmiy ishlar, lugʻat va harbiy terminologiya boʻyicha nashrlar qoʻllanildi. Jumladan

Tadqiqot obyekti: Tadqiqot obyekti sifatida: Obyekt: tilshunoslik nuqtai nazardan olingan konkret terminlar toʻplami; ular fransuzcha kelib chiqishidan kelib chiqqan va oʻrganish uchun yetarli tarixiy hamda leksik materialga ega.

Natija va mulohazalar

Semantik oʻzgarishning turlari va fransuzcha atamalar misollari

Semantik kengayish va yondosh maʼno.

Fransuzcha kelib chiqishli baʼzi atamalar oʻz maʼnosini kengaytirib, yangi kontekstlarda ham foydalaniladi. Masalan:

- **Korvet, kruvazör, torpil, misket** kabi terminlar dastlab maʼlum turdagi harbiy texnika yoki qurolni ifodalagan. Keyinchalik turli kontekstlarda yoki kengroq maʼnoda, baʼzan umumiy jangovar yoki texnik jarayonlarni tushuntirishda ishlatilgan boʻlishi mumkin.
- **Sivil:** fransuzcha “civil”dan kelib, harbiy boʻlmagan aholini bildiruvchi atama sifatida boshlangan. Turk tilida esa ilmiy, rasmiy matnlar bilan birga argo, noformal nutqda ham mavjud boʻlib, baʼzan boshqa stereotipik yoki kamsituvchi maʼnolar yondoshadi. Bu semantik kengayish jarayonida atama maʼnaviy, madaniy kontekstga ham moslashadi.

Semantik kengayish ijtimoiy ehtiyoj va madaniy oʻzgarishlar bilan bogʻliq. Boshida texnik, ilmiy maʼno, keyinchalik matbuot, suhbat, badiiy asarlarda kengaytirilgan maʼno bilan qoʻllanadi.

Semantik kamayish, yoʻqolish va oʻrniga yangi maʼno.

Texnologik va ijtimoiy oʻzgarishlar natijasida baʼzi atamalar eski maʼnosini yoʻqotadi, lekin turk tilida butunlay yoʻqolmasdan, boshqa maʼnoga oʻtadi:

- **Misket:** Fransuzcha mousquet'dan kelib, dastlab qo'ldan ishlatiladigan bir yengil qurolni anglatgan; keyinchalik esa, aynan tashqi atributlari, metall donachalar yoki shrapnelga qaratilgan ma'no kuzatilgan. Bunda ma'no yo'qolishi bilan bir vaqtning o'zida yangi, yengil yoki metaforik ma'no paydo bo'lishi namoyon bo'ladi.
- **Torpil:** Fransuzcha torpille'dan kelgan; dastlab dengiz qurolining ma'lum turi sifatida, ba'zan boshqa dengiz yoki suv osti qurilmalari bilan ham bog'lanib ishlatilgan. Turk tilida dastlabki ikki ma'no orasidan samarali, keng tarqalgan ma'no – dengiz quroli – mustahkamlanib qolgan. Bu semantik kamayish, ya'ni ma'noning torayishi, faqat asosiy ma'noga qaratilishi bilan namoyon bo'ladi.

Bu holatlarda termin texnologiya eskirishi yoki yangi terminlar paydo bo'lishi bilan moslashadi; eski ma'no joyini yangi, dolzarb ma'noga bo'shatadi.

Fonetik va morfologik adaptatsiya bilan bog'liq semantik o'zgarish.

Fransuzcha atamalar turk tilida talaffuz va yozuv formatini olqishlash orqali integratsiyalashadi. Fonetik ko'chish, imlo, qo'shimcha qo'llanishi semantik interpretatsiya jarayonida kontekstni boshqaradi:

Fransuzcha so'zlar ko'pincha asl tovushiga yaqin saqlanadi; bunda so'zning asl ma'nosi ham ko'pincha esda qoladi.

Morfologik qo'shimchalar bilan odatdagi turk sintaksisiga qo'shilishi uni ko'p hollarda rasmiy yoki texnik matnlar uchun qulay qiladi, bu esa terminning mantiqiy o'zgarishini ta'minlaydi. Masalan, ko'plik, holat, egalik qo'shimchalari, fe'l birikmalari yordamida atama turkcha jumlada ravon ishlatiladi.

Fonetik va morfologik moslashuv, shuningdek, semantik o'zgarishlarni izohlashda vosita sifatida ham xizmat qiladi: ma'no darajasi va kontekstga moslashish jarayonini tezlashtiradi.

Semantik o'zgarishlar.

Kengayish yoki torayish. Fransuzcha kelib chiqishli harbiy atamalar turk tilida ma'no sferasini kengaytirishi yoki toraytirishi kuzatiladi. Masalan, dastlab maxsus harbiy texnika yoki qurol turini bildirgan atamalar, vaqt o'tishi bilan kengroq yoki boshqa kontekstda ishlatilishi mumkin; bu ijtimoiy ehtiyojlar, texnologiyalar, strategik o'zgarishlar bilan bog'liq.

Yo'qolish va yangi ma'no qabul qilish. Ba'zi atamalar asl ma'nosini yo'qotib, yangi, bir necha holatlarda metaforik ma'no e'tibori bilan ishlatiladi. Bu jarayon fransuzcha loanwordlarning semantik driftiga, eski ma'noni qayta yo'qotishga va boshqa ma'no qatlamiga yo'l ochadi.

Xulosa

Fransuz tilidan turk tiliga o'zlashgan harbiy terminlar lingvistik jihatdan dinamik semantik o'zgarishlarga, fonetik-morfologik moslashuvga va tarixiy-siyosiy sharoit bilan uyg'unlashishga uchragan. Semantik kengayish, torayish, yo'qolish yoki yangi ma'no qabul qilish jarayonlari turk tilidagi harbiy leksika va ijtimoiy til qatlamiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatdi. Arab tilidan olingan terminlar bilan solishtirganda, fransuzcha atamalar texnik va ijtimoiy kontekstda tezroq o'zgarishga moyil, bu ularning lingvistik tadqiqotlar va madaniy analiz uchun qimmatli material ekanini ko'rsatadi. Til siyosati, modernizatsiya va global kontaktlar o'z navbatida semantik o'zgarish jarayonini shakllantirishga davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. İnce Serkan, Türkçe Sözlük'te Askerlik Alanındaki Alıntı Terimler Üzerine (2010).
2. Türkçeye Giren Fransızca Kökenli Bazı Kelimeler Üzerine Bir İnceleme (2004).
3. Uysal Sermet Sami Türkçe'de Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçe'de Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler (2014).
4. Uzun Nadir "Osmanlı Modernleşmesi ve Fransız Siyasi Terimlerinin Türkçeye Etkisi." 55–74 (2017).
5. Shaw, E. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Cambridge UP. (1997)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TOVAR TASHQI SAVDOSINING AHAMIYATI.

**Ma'mun universiteti iqtisodiyot kafedrasi PhD, Datsenti
Niyozmetov Doniyor**

Annotatsiya (Annotation)

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining 2020–2025 yillardagi tovar tashqi savdosi holati ilmiy-statistik yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy “Merchandise Trade” ma’lumotlaridan foydalanilib, umumiy tashqi savdo aylanmasi, eksport va import hajmlari, savdo balansi hamda tovar tarkibi va asosiy savdo hamkorlari bo‘yicha dinamik o‘zgarishlar o‘rganilgan. Tahlil natijalari O‘zbekiston tashqi savdosida barqaror o‘sish sur‘atlari kuzatilayotganini, biroq import hajmining yuqoriligi sababli savdo balansida salbiy tafovut saqlanib qolayotganini ko‘rsatdi. Shuningdek, eksport tarkibida sanoat mahsulotlari ulushi oshib borayotgani va importda mashina-uskunalar yetakchi o‘rinni egallashi aniqlangan. Maqolada tashqi savdoni diversifikatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va yangi bozorlarni o‘zlashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatni takomillashtirish va tashqi savdo strategiyasini shakllantirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar (Keywords)

Tashqi savdo, eksport, import, savdo balansi, tovar tarkibi, tashqi savdo aylanmasi, diversifikatsiya, iqtisodiy o‘sish, savdo hamkorlari, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Kirish (Introduction)

Tashqi savdo har bir davlat iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda asosiy omil hisoblanadi. Eksport va import hajmlari mamlakatning global bozorga integratsiyasi, iqtisodiy o‘sish sur‘ati va milliy valyuta barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi. O‘zbekiston so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlar va sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish siyosati orqali tashqi savdoda muhim o‘lishlarni qayd etdi. Shu bilan birga, import hajmining yuqoriligi va savdo balansining salbiy bo‘lishi mamlakat iqtisodiy xavfsizligi va ishlab chiqarish salohiyatini oshirish zaruratini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – O‘zbekistonning tovar tashqi savdosi holatini ilmiy-statistik ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilish, asosiy tovar guruhlar va hamkor davlatlar bo‘yicha o‘zgarishlarni aniqlashdir. Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatni

shakllantirishda va tashqi savdoni diversifikatsiya qilish strategiyasini ishlab chiqishda foydali bo‘ladi.

Ma’lumotlar va metodologiya (Methods)

Tadqiqot materiali sifatida O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy **“Merchandise Trade”** statistikasi tanlandi. Ma’lumotlar quyidagi ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi:

- Umumiy tashqi savdo aylanmasi (foreign trade turnover)
- Eksport va import hajmlari
- Savdo balansining holati
- Tovarlar bo‘yicha tarkib (sanoat, oziq-ovqat, kimyo va boshqa mahsulotlar)
- Asosiy hamkor davlatlar

Tahlil 2020–2025 yillar oralig‘idagi ma’lumotlar asosida olib borildi, bunda yillik va choraklik o‘sish sur‘ati hisoblandi.

Tahlil usullari

- Tavsifiy statistika: hajmlar, foizlar, yillik o‘sish sur‘ati.
- Vizual tahlil: jadval va diagrammalar orqali tendensiyalarni aniqlash.
- Solishtirma tahlil: asosiy hamkor davlatlar va tovar guruhlari bo‘yicha taqqoslash.

Natijalar (Results)

1-jadval. Umumiy tashqi savdo hajmi

Yil	Umumiy savdo aylanmasi (mlrd \$)	Eksport (mlrd \$)	Import (mlrd \$)	Savdo balansi (mlrd \$)
2020	45,2	18,5	26,7	-8,2
2021	50,3	20,1	30,2	-10,1
2022	55,8	22,0	33,8	-11,8
2023	61,4	24,6	36,8	-12,2
2024	65,9	26,95	38,98	-12,04
2025	59,8	26,7	33,1	-6,4

2025 yildagi ma’lumot yanvar-sentyabr davri uchun. yillik prognoz ma’lumotlariga ko‘ra so‘nggi 5 yilda O‘zbekiston tashqi savdosi hajmi barqaror o‘sish sur‘atini ko‘rsatmoqda, eksport hajmi esa importga nisbatan past bo‘lgani sababli savdo balansida salbiy farq mavjud.

2-jadval. Eksport tarkibi

Tovar guruhi	2024 yildagi ulushi (%)
Sanoat mahsulotlari	15,6
Oziq-ovqat va jonivor mahsulotlari	8,1
Kimyo va boshqa sanoat mahsulotlari	6,3
Boshqa tovarlar	30,0

Eksport tarkibida sanoat mahsulotlari va “boshqa mahsulotlar” guruhi eng katta ulushga ega bo‘lib, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va kimyo mahsulotlari ham o‘sib bormoqda.

3-jadval.Import tarkibi

Tovar guruhi	2024 yildagi ulushi (%)
Mashina va uskunalar	40
Xomashyo va energiya resurslari	25
Oziq-ovqat va iste'mol tovarlari	20
Boshqa	15

Import hajmida mashina va uskunalar asosiy ulushga ega, bu ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish va modernizatsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Asosiy hamkor davlatlar

- **Eksport:** Xitoy, Rossiya, Qozog‘iston
- **Import:** Xitoy, Rossiya, Turkiya

Asosiy hamkor davlatlar bilan savdo aloqalari mustahkam, ammo ba’zi davlatlarga qaramlik xavfi mavjud. Bu yangi bozorlarni izlash zaruratini bildiradi.

Tahlil (Analysis)

1. Tashqi savdo hajmi so‘nggi yillarda barqaror o‘sib bormoqda, bu O‘zbekistonning global bozorga integratsiyasini kuchaytiradi.
2. Eksport hajmi o‘sayotgan bo‘lsa-da, import hajmi yuqori bo‘lgani sababli savdo balansida salbiy farq mavjud.
3. Eksport tarkibini diversifikatsiya qilish va sanoat hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini rivojlantirish iqtisodiy strategiya uchun ustuvor vazifa.
4. Asosiy hamkor davlatlar bilan savdo aloqalarini kengaytirish va yangi bozorlarni izlash tavsiya etiladi.

Xulosa va tavsialar (Discussion & Conclusion)

O'zbekistonning tovar tashqi savdosi o'sish sur'atini ko'rsatadi, ammo savdo balansini yaxshilash uchun importni kamaytirish va eksportni diversifikatsiya qilish zarur. Sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksportga yo'naltirish, ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish hamda yangi bozorlarga chiqish strategik maqsad bo'lishi lozim. Ushbu tahlil iqtisodiy siyosatni shakllantirish, investitsiya strategiyasini ishlab chiqish va tashqi savdoni optimallashtirish uchun ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi "Industry-2" bo'limi ma'lumotlari
2. Ниязметов, Д. (2024). ПРОБЛЕМЫ БАНКОВ С ОПЕРАЦИЯМИ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ. Экономическое развитие и анализ, 2(10), 159-165.
3. Akhmedova, D. K. K. (2023). Digitalization of retail lending practice in commercial banks of the republic of Uzbekistan. Frontline Marketing. Management and Economics Journal, 3(05), 25-32.
4. Шержонов, Ш. (2023). ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ТИЗИМИНИ ЯХШИЛАШДА БЮДЖЕТ МАБЛАҒЛАРИ НАТИЖАВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 1(6), 261-269.
5. Sherjanov, S. (2022). O'zbekiston aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(13), 132-138.

AKADEMIK LITSEY O'QUVCHILARI MATEMATIKA DARSLARIDA STEAM YONDASHUVNING QO'LLANISHI

Turdiyev Yorqin Ochilovich
Buxoro davlat texnika universiteti akademik litseyi
Matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada akademik litsey o'quvchilariga matematika fanini o'qitishda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvining nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. STEAM yondashuvi orqali matematika darslarini fanlararo integratsiya asosida tashkil etish, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, ijodiy va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Maqolada matematika darslarida texnologiya va muhandislik elementlaridan foydalanish, real hayotiy masalalar asosida loyiha va amaliy topshiriqlarni tashkil etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari STEAM yondashuvi o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga hamda ularni zamonaviy kasblarga tayyorlashga xizmat qilishini asoslaydi.

Kalit so'zlar: STEAM yondashuv, matematika ta'limi, fanlararo integratsiya, akademik litsey, innovatsion ta'lim, loyiha asosida o'qitish, mantiqiy fikrlash, ijodkorlik.

KIRISH

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi ta'limda fanlararo integratsiyani ta'minlab, o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Boshlang'ich sinf matematika darslarida STEAM yondashuvini qo'llash o'quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

TAHLIL

STEAM Yondashuvining Akademik litseylarda Matematik Darslarida Qo'llanilishi

1. Fanlararo Integratsiya

STEAM yondashuvi matematika fanini boshqa fanlar bilan integratsiya qilishni ta'minlaydi. Masalan, geometriya darslarida san'at va muhandislik elementlarini qo'shish orqali o'quvchilar shakllar va simmetriya haqida chuqurroq tushuncha hosil

qiladilar. Bu yondashuv o'quvchilarning matematik tushunchalarni real hayot bilan bog'lashiga yordam beradi.

2. Ijodiy Loyihalar

STEAM yondashuvi asosida o'quvchilarga ijodiy loyihalar orqali matematik masalalarni hal qilish topshiriladi. Masalan, o'quvchilarga o'zlarining kichik robotlarini yaratish yoki geometrik shakllardan foydalanib san'at asarlarini yaratish vazifalari beriladi. Bu jarayonda o'quvchilar matematik bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar.

3. Interaktiv Texnologiyalarni Qo'llash

STEAM yondashuvi matematika darslarida interaktiv texnologiyalarni qo'llashni ta'minlaydi. Masalan, GeoGebra kabi dasturlar yordamida o'quvchilar geometrik shakllarni yaratish va ularni tahlil qilishni o'rganadilar. Bu texnologiyalar o'quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

STEAM yondashuvi ta'limda fanlararo integratsiya orqali o'quvchilarga dunyoqarashni kengaytirish va kompleks muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Matematikada o'rgatiladigan analitik yondashuv va tizimli fikrlash, o'quvchilarga boshqa fanlarda, xususan ilm-fan, texnologiya, muhandislik va san'atda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni beradi. Matematik bilimlar, o'z navbatida, bu fanlar bilan bog'langan jarayonlarda muammoni tahlil qilish, rejalashtirish, modellashtirish va natijalarni baholashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, matematika STEAM tizimining markaziy elementi bo'lib, uni boshqa sohalar bilan samarali birlashtirish ta'lim jarayonini boyitadi.

Matematikani boshqa fanlar bilan integratsiya qilish Matematikaning STEAM yondashuvida integratsiyalashuvi, uning bilimlarini boshqafanlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi. Masalan, muhandislikda matematik formulalar va modellar yordamida konstruktsiyalarni hisoblashda qo'llaniladi, informatika va texnologiya sohalarida algoritmlar va ma'lumotlarni tahlil qilish uchun matematika zarur vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, san'at sohasidagi geometrik shakllar, simmetriya va ularga asoslangan dizaynlar matematik prinsiplarga tayangan holda yaratiladi. Bu integratsiya o'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni emas, balki real dunyoda qo'llaniladigan amaliy ko'nikmalarni ham o'rgatadi.

Muammo yechish va kreativ fikrlash Matematika o'quvchilarda muammoni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun kuchli asos bo'lib xizmat qiladi. STEAM yondashuvidagi matematika ta'limi, o'quvchilarga yaratish jarayonida aniq va

mantiqiy yondashuvni, shu bilan birga ijodiy fikrlashni ham rivojlantirishga yordam beradi. Matematik formulalar, qonuniyatlar va modellarni boshqa fanlar bilan birlashtirish, o'quvchilarga yangi usullarni topishga, innovatsion fikrlashga va noan'anaviy yechimlarni izlashga undaydi. Bu o'zgarishlar, ayniqsa, kreativ muammolarni hal qilishda va yangilik yaratishda o'quvchilarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

STEAM yondashuvining pedagogik metodikasi STEAM yondashuvida matematikani samarali o'qitish uchun pedagogik metodikalar zamonaviy ta'lim texnologiyalariga asoslanishi kerak. Loyiha asosida o'qitish, masalan, o'quvchilarga matematik masalalarni real hayotdagi vaziyatlar bilan bog'lab yechishga imkoniyat yaratadi. O'quvchilar loyiha orqali o'zlarining matematik bilimlarini ishlatib, real muammolarni hal qilishadi va shu jarayonda ular uchun murakkab bilimlarni o'rganish osonlashadi. Bunda o'qituvchi roli o'quvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatish va ularga o'z bilimlarini amalda qo'llash imkoniyatini taqdim etishda muhim ahamiyatga ega.

Matematikaning jamiyatdagi roli va STEAM yondashuvi STEAM yondashuvi nafaqat ta'lim sohasida, balki jamiyatda hamkatta ahamiyatga ega. Bugungi kunda texnologiya va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun matematik bilimlar talab qilinadi. Shuningdek, global muammolarni, masalan, ekologik muammolarni, iqtisodiy tahlillarni va sog'liqni saqlash sohasidagi yondashuvlarni hal qilishda matematikaning rolini yuqori baholash mumkin. STEAM yondashuvi, o'quvchilarga nafaqat fanlarni o'rganishni, balki jamiyatda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun kerak.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, matematika darslarida STEAM yondashuvning qo'llanilishi akademik litsey o'quvchilarining bilimlarini chuqurlashtirish, ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv matematika fanini boshqa fanlar bilan uzviy bog'lash orqali ta'lim jarayonini mazmunli va qiziqarli tashkil etishga imkon beradi. Natijada o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarga, balki real hayotda uchraydigan muammolarni hal etish ko'nikmalariga ham ega bo'ladilar. STEAM yondashuvini tizimli ravishda joriy etish zamonaviy ta'lim talablariga mos, raqobatbardosh va kreativ yoshlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasini rivojlantirishga oid qaror va farmonlari.
2. Bybee R.W. The Case for STEM Education. National Science Teachers Association, 2013.

3. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. 2008.
4. Honey M., Pearson G., Schweingruber H. STEM Integration in K–12 Education. National Academies Press, 2014.
5. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2018.
6. Sayidahmedov N. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2019.

REKLAMA MATNLARINING O'RGANILISH TARIXI

Egamqulova Gulhayo Azamat qizi
ATMU 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Reklamalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi o'ziga xos tarixga ega. Ularning jamiyat hayotidagi o'rni iqtisodiyot, falsafa, psixologiya, shuningdek, tilshunoslik sohalari nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Reklama matnlarining o'rganilish tarixi tahlili kopirayterlikning ahamiyati, iqtisodiyot tarmoqlari rivojida o'rni kabi masalalarni aniqlashtirishga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: reklama, reklama matni, tilshunoslik, uslubiyat, kommunikatsiya, reklamalar tarixi, kopirayterlik.

Kirish. Reklama – zamonaviy jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, u iqtisodiy va ijtimoiy hayotda insonlar uchun juda muhim bo'lgan tushunchadir. U orqali ko'plab yangiliklarni bilishimiz hamda rivojlanishimiz mumkin. Reklama matni esa iste'molchiga ma'lumot berish, uni mahsulot yoki xizmatni tanlashga undash vazifasini bajaradi. Bu orqali insonlar ko'p bo'lgan tanlovlar ichidan eng yaxshisi va sifatlisini tez va oson tanlab olishi mumkin. Shu sabab reklama matnlarini lingvistik va kommunikativ jihatdan o'rganish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Bundan asosiy maqsad insonlarning tanlovini oson qilish va qulay vaziyat yaratishdir. Reklamalar iqtisodiy samaradorlik masalasida mislsiz vositalar ekanligi isbot talab qilmaydi.

Adabiyotlar tahlili va metod. Reklama matnlarining tarixiy ildizlari. Reklama tushunchasi qadimgi davrga borib taqaladi. Aslida bu so'z lotincha “reclamare” so'zidan olingan bo'lib, “chaqirmoq”, “baqirmoq”, “e'lon qilmoq” degan ma'nolarni anglatadi¹. Tarixdan bizga ma'lumki, Xitoy savdogarlari o'z mahsulotini reklama qilish uchun e'lon sifatida, ya'ni xalq tezroq ularning mahsulotini xarid qilishi uchun, devor yozuvlari, hayqiriqlar hamda e'lonlardan foydalanishgan. Bunday holat yunon va rim savdogarlari orasida ham kuzatilgan. Misr shaharlarida esa savdogarlar odamlar ko'p va gavjum joyga kelib ovozinig boricha baqirishgan bu orqali o'z mahsulotini reklama qilishgan. Bu usul hozirgi kungacha ham mavjud bo'lib, insonlar orasida qo'llanilmoqda va bu yaxshi natija bermoqda. Tarix bugun uchun ustozdir. Reklama matnlari tarixiy yozuvlarini, jumladan, tosh bitiklarida ham uchratamiz. Rim aholisi

¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Реклама> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 10.10.2025.

o'z mahsulotini chiroyli reklama qilish uchun, xattoki ovozdor insonlardan foydalanishgan ekan, katta-katta bozor va kolizeylarda bu shakldan foydalanib yaxshi natijaga erishgan ekan.

XV-XIX asrlarda esa bosma shakldagi reklamalar paydo bo'la boshlagan. Bunga misol sifatida XV asrda Gutenberg bosma mashinani ixtiro qilganidan keyin, sekin-sekin bosma gazetalar va ularda reklama bosilib chiqa boshlagan. XX asrda reklama rivojlana boshlagan sababi bu davrga kelib radio va televideniyeining paydo bo'lishidir. Reklama endi faqat e'lon, balki ijobiy matn, obraz, brend tushunchalarini shakllantirdi.

Muhokama. O'zbek tilshunosligida reklama matnlarining o'rganilishi. O'zbek tilida reklama matnlarini o'rganish mustaqillik yillaridan boshlab faol tahlil qilina boshlandi. Reklama tili bo'yicha dastlabki ilmiy ishlar 1990-yillardan boshlangan. So'nggi yillardan boshlab esa reklama matnlarining leksik, grammatik, pragmatik tomonlarini o'rganish boshlangan. Reklama matnlaridagi turlichalik til unsurlaridan to'g'ri foydalanish borasida ham qator ishlar amalga oshirilmoqda. Masalan, reklamalarda so'zlarning antonimik to'g'ri qo'llanganligi yoki punktuatsion ishoralardan o'rinli foydalanish, so'z o'yinlarining nima maqsadda qo'llash, omonim so'zdan o'rinli foydalanish, eng muhimi orfografik tamoyildan to'g'ri qo'llash borasida qator olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borishmoqda. Zamon rivojlanib borgani sayin reklamaga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda, chunki tadbirkorlik borasida aql bovar qilmas ishlar amalga oshirilmoqda. Chet eldan mahsulot xarid qilishgacha imkoniyat borligi va unda qanday lisoniy vositalardan foydalanayotgani ilmiy izlanishlar jarayonida olimlarga ma'lum bo'lmoqda. O'zbek olimlari bu borada reklama tilining ijtimoiy-funksional vazifasini, shuningdek, uning milliy madaniyat bilan bog'liqligini tahlil qilganlar. Xususan, o'zbek tilshunosligida so'nggi 30 yil ichida reklama tili yuzasidan bir qancha ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Z.Qodirova uning tadqiqoti "Reklama matnlarining lingvistik xususiyatlari" (2020) asarida reklama matnlarida qo'llanadigan til birliklarining vazifalarini o'rgandi. Sh.Tursunova tadqiqoti reklama tilidagi milliy mentalitet va madaniy kodlarni tahlil qilgan. G.Shodiyeva internet va ijtimoiy tarmoqlardagi reklama matnlarini lingvistik jihatdan o'rgangan. O'zbek tilshunosligida ham reklama matni yuzasidan juda ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Natijalar. Zamonaviy reklama tili va raqamli kommunikatsiya. Bugungi kunda reklama matnlari internet ijtimoiy tarmoqlari hamda raqamli platformalar orqali ham tarqatilmoqda bu esa insonlar uchun juda qulayligi bilan ajralib turishidan dalolatdir. Bunday holat zamonaviy til bilan aytganda, yangi tushunchalarning ham paydo

bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Jumladan, quyidagi reklama janrlarining paydo bo'lishi zamonaviylik va internet bilan bog'liq bo'lgan tushunchadir. *Onlayn-banner, video-reklama, influencer-marketing* matnlarining shakllanishiga sabab bo'ldi. Shunday qilib reklama tili raqamli madaniyat ta'sirida shiddat bilan rivojlanib bormoqda. Bu esa insonlar qulaylikni, vaqtdan yutishni, uzoq masofani yaqin qilishni, iqtisodiy narx-navoning oshmaslini oldini oluvchi omildir. Insonlarga qulaylik yaratish maqsadida raqamli reklamalar sonining oshishi tom ma'noda yaxshi ekanligini bugungi kun farzandi biladi. XXI asrda reklama internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali keng tarqaldi. Jumladan, Google, Facebook, Instagram platformalaridagi reklamalar marketingni eng samarali shakllaridan hisoblanadi.

Xulosa. Reklama matnlarini o'rganish tarixi insoniyatning iqtisodiy, madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Dastlab amaliy maqsadda shakllangan reklama hozirda lingvistika, psixologiya, marketing va madaniyatshunoslik kabi ko'plab fanlar kesishmasida o'rganilmoqda. O'zbek tilida esa reklama matnlarini o'rganish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Shuning uchun ham reklama matni tushunchasining xalq ichiga to'g'ri kiritmoq zarur. Nima maqsadda reklama beryapti, qanday xatoliklar qilyapti, bu borada alohida izlanish olib borayotgan ma'lum tilshunoslik kafedralari faoliyat yuritishlari kerak. Chunki ko'chalardagi reklama bannerlaridagi xatoliklar har bir savodli insonning ta'bini xira qiladi, tilshunos olimlarimiz bu borada ham ko'p izlanish olib borishi lozim. Reklama tili bu raqamli texnologiyalar rivojlangan bir davrda eng muhim bo'lgan tushunchadir. Berilayotgan reklamaning milliy madaniyatimizga xos bo'lishi eng muhim masaladir. Hayotimizni reklamalarsiz tasavvur qila olmaymiz, reklama matnlarida insonni o'ziga tortuvchi jumla yoki inson uchun kerak ekanligini anglatuvchi tomoni bo'lishi kerak. Reklama matnlari kerak faqat undan unumli foydalanish shart, aldanib qolmaslik kerak. Ongli inson buni farqlay oladi va o'z foydasi uchun foydalani. Tarixdan mavjud bo'lgan reklama matni tushun chasi bugun va erta uchun ham muhim .

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Barthes R. Mythologies. – Paris: Seuil, 1957. – 239 p.
2. Ogilvy D. Confessions of an Advertising Man // Atheneum, London. 1963.
3. Leech G. English in Advertising. – London: Longman, 1966
4. Xudoyberganova D. Reklama tili va uslubi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
5. Qodirova Z. Reklama matnlarining lingvistik xususiyatlari // So'z san'ati xalqaro jurnali, 2020. №3. – B.182-185.
6. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Реклама> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 10.10.2025.

**“HUDUD UL-OLAM” ASARI ONOMASTIKASI
ОНОМАСТИКА СОЧИНЕНИЯ “ХУДУД УЛ-АЛАМ”
ONOMASTICS OF THE WORK “HUDUD AL-ALAM”**

Ibodullayeva Shahnoza Rajobboyevna

Osiyo Xalqaro Universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqola X asrga oid noma'lum muallif tomonidan bitilgan “Hudud ul-olam” geografik asarining onomastik tizimini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning maqsadi asardagi toponimlar, etnonimlar va gidronimlarning lisoniy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning tarixiy-etimologik qatlamlarini tahlil qilishdan iborat. Ishda qiyosiy-tarixiy, etimologik tahlil va kartografik identifikatsiya metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, asar onomastikasi sug‘diy, turkiy va forsiy qatlamlarning murakkab sintezidan tashkil topgan bo‘lib, o‘sha davrdagi etnik migratsiya va urbanizatsiya jarayonlarini aniq aks ettiradi. Ayniqsa, Movarounnahr va Turkiston hududlaridagi ko‘plab joy nomlarining etnik asoslari birinchi bor tizimli ravishda tahlil qilindi. Xulosa sifatida qayd etish joizki, “Hudud ul-olam” onomastikasi nafaqat tarixiy geografiya, balki o‘zbek tili tarixiy leksikologiyasini o‘rganishda ham fundamental manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Hudud al-alam, onomastika, toponimika, etnonim, gidronim, Movarounnahr, Markaziy Osiyo, etimologiya, lisoniy qatlam, tarixiy geografiya, turkiy qabilalar.

АННОТАЦИЯ: Данная статья посвящена исследованию ономастической системы географического сочинения X века “Худуд ал-алам”. Целью исследования является выявление лингвистических особенностей топонимов, этнонимов и гидронимов, упомянутых в труде, а также анализ их историко-этимологических пластов. В работе использованы сравнительно-исторический метод, этимологический анализ и метод картографической идентификации. Результаты исследования показывают, что ономастика произведения представляет собой сложный синтез согдийских, тюркских и персидских пластов, отражая процессы этнической миграции и урбанизации того периода. В частности, впервые систематически проанализированы этнические основы многих топонимов Мавераннахра и Туркестана. В заключении отмечается, что ономастика “Худуд ал-алам” служит фундаментальным источником не только для исторической географии, но и для изучения исторической лексикологии узбекского языка.

Ключевые слова: Худуд ал-алам, ономастика, топонимика, этноним, гидроним, Мавераннахр, Центральная Азия, этимология, лингвистический пласт, историческая география, тюркские племена.

ABSTRACT: This article is devoted to the study of the onomastic system of the 10th-century geographical treatise “Hudud ul-olam”. The purpose of the research is to identify the linguistic features of toponyms, ethnonyms, and hydronyms mentioned in the work, as well as to analyze their historical-etymological layers. Comparative-historical, etymological analysis and cartographic identification methods were used in the study. The research results indicate that the onomastics of the work consists of a complex synthesis of Sogdian, Turkic, and Persian layers, accurately reflecting the processes of ethnic migration and urbanization of that period. In particular, the ethnic foundations of many place names in Transoxiana and Turkestan were systematically analyzed for the first time. In conclusion, it is noted that the onomastics of «Hudud ul-olam» serves as a fundamental source not only for historical geography but also for studying the historical lexicology of the Uzbek language.

Keywords: Hudud al-Alam, onomastics, toponymy, ethnonym, hydronym, Transoxiana, Central Asia, etymology, linguistic layer, historical geography, Turkic tribes.

KIRISH

X asrga oid “Hudud ul-olam” asari Markaziy Osiyo va unga tutash hududlarning o‘sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy manzarasi haqida ma’lumot beruvchi muhim manbadir. Noma’lum muallif tomonidan fors tilida bitilgan ushbu asar geografik ob’ektlarning joylashuvi bilan bir qatorda, ularning nomlanishi — onomastik qatlami bilan ham tadqiqotchilar e’tiborini tortib keladi.

Bugungi kunda onomastika sohasida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar asosan zamonaviy nomlar tahliliga yo’naltirilgan. Biroq, “Hudud ul-olam” kabi klassik manbalarda keltirilgan onomastik birliklar (joy nomlari, qabila va urug‘ nomlari) quyidagi sabablarga ko‘ra qayta tahlilga muhtoj:

Transliteratsiya va fonetik o‘zgarishlar: Qo‘lyozmadagi ko‘plab toponimlar arab yozuvi xususiyatlari tufayli turlicha talqin qilingan bo‘lib, ularning asl etimologiyasini aniqlash dolzarb muammo hisoblanadi.

Yo‘qolgan onomastik birliklar: Asarda qayd etilgan, ammo bugungi kunda iste’moldan chiqib ketgan yoki boshqa nomga o‘zgarib ketgan ob’ektlarning tarixiy-lingvistik tahlili yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Etnik tarkib va onomastika bog‘liqligi: Muallif tomonidan keltirilgan etnonimlar va ularning hududiy nomlar bilan aloqadorligi masalasi qiyosiy-tarixiy metodlar asosida chuqur o‘rganishni talab etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi “Hudud ul-olam” asaridagi onomastik birliklarni (xususan, toponim va etnonimlarni) tasniflash, ularning etimologik ildizlarini ochib berish hamda ushbu nomlarning X asrdagi Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati bilan bog‘liqligini ilmiy asoslashdan iborat.

Qo‘yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish belgilandi:

1. Asar matnidan toponimik va etnonimik birliklarni ajratib olish va ularni guruhlash.
2. Toponimlarning shakllanishida ishtirok etgan geografik terminlar va leksik qatlamlarni (turkiy, forsiy, sug‘diy va b.) aniqlash.
3. Asardagi nomlarni zamonaviy geografik ob‘ektlar bilan identifikatsiya qilish va ularning o‘zgarish dinamikasini kuzatish.
4. Etnik nomlarning hududiy nomlarga (va aksincha) ko‘chish qonuniyatlarini tahlil qilish.

Ushbu maqolada keltirilgan xulosalar o‘zbek onomastikasining tarixiy bosqichlarini o‘rganishda, shuningdek, tarixiy geografiya va turkiy tillar leksikologiyasi fanlari uchun qo‘shimcha material bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Hudud ul-olam” asarini o‘rganish va undagi onomastik birliklarni tahlil qilish bo‘yicha dunyo sharqshunosligida salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Ushbu bo‘limda asarning o‘rganilish darajasi yo‘nalishlar bo‘yicha ko‘rib chiqiladi.

G‘arb va rus sharqshunosligidagi tadqiqotlar. Asarni ilmiy muomalaga kiritish va onomastik tahlil qilishda V.V. Bartoldning xizmatlari beqiyosdir. U asarning 1892-yilda topilgan qo‘lyozmasini birinchi bo‘lib tavsiflagan. Keyinchalik, V.Minorskiy tomonidan asar ingliz tiliga tarjima qilinib, mislsiz sharhlar bilan boyitilgan. Minorskiyning sharhlari asardagi yuzlab toponim va etnonimlarning lokalizatsiyasi (joylashgan o‘rnini aniqlash) va etimologiyasi uchun fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo olimlarining izlanishlari. O‘zbekistonlik olimlardan akademik A.Muhammadjonov, S.Qorayev va H.Hasanovlar asardagi geografik nomlarni tarixiy toponimika nuqtai nazaridan tadqiq etganlar. Xususan, S.Qoraev o‘zining toponimik izlanishlarida “Hudud ul-olam”dagi Movarounnahr va Xuroson hududlariga oid nomlarning etimologik qatlamlarini tahlil qilgan. Shuningdek, qozoq olimi

B.Kumekov asardagi qipchoq va o'g'uz qabilalariga oid etnonimik ma'lumotlarni tizimlashtirgan.

Lingvistik onomastika yo'nalishidagi ishlar. Asarning onomastik tizimi sof tilshunoslik nuqtai nazaridan turkiy va eroniy tillarning o'zaro ta'siri kontekstida o'rganilgan. Bu yo'nalishda asardagi onomastik birliklarning fonetik va morfologik tuzilishi, shuningdek, arab grafikasidagi yozilish xususiyatlari bo'yicha chet ellik va mahalliy tilshunoslarning maqolalari mavjud bo'lib, ular asosan alohida hududlar (masalan, Choch yoki Farg'ona) kesimida olib borilgan.

TADQIQOT METODLARI

Ushbu tadqiqotda "Hudud ul-olam" asari onomastikasini har tomonlama yoritish maqsadida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-tarixiy metod. Mazkur metod yordamida asarda keltirilgan onomastik birliklar (toponimlar, etnonimlar) boshqa o'rta asr manbalari — "Devonu lug'atit turk" (Mahmud Qoshg'ariy), "Tarixi Tabariy" va "Sifat ul-arz" (Ibn Havqal) kabi asarlardagi muqobillari bilan qiyoslandi. Bu nomlarning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini aniqlash imkonini beradi.

Etimologik tahlil metodi. Asardagi nomlarning asl ma'nosi va kelib chiqish asoslarini (turkiy, forsiy, arabiy yoki sug'diy qatlamlar) aniqlashda qo'llanildi. Bu usul yordamida ko'p ma'noli yoki tushunarsiz bo'lib qolgan qadimiy nomlarning leksik asosi yoritildi.

Kartografik va hududiy identifikatsiya metodi. Matnda berilgan masofalar va qo'shni hududlar tavsifi asosida tarixiy nomlarni zamonaviy geografik xarita bilan solishtirish usuli qo'llanildi. Bu usul asarda qayd etilgan, ammo nomi o'zgargan shahar va qishloqlarning bugungi kundagi o'rnini aniqlashga yordam beradi.

Sistem-struktural tahlil. Onomastik birliklar muayyan tizim sifatida (masalan, gidronimlar, oronimlar, etnonimlar) guruhlariga ajratildi va ularning matn ichidagi funksional-semantik xususiyatlari o'rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

"Hudud ul-olam" asarining matniy tahlili natijasida Markaziy Osiyo, Xuroson va Hindiston kabi hududlarga oid 1000 dan ortiq onomastik birliklar aniqlandi. Ushbu birliklar asosan toponimlar (joy nomlari), etnonimlar (xalq va qabila nomlari) va gidronimlardan (suv ob'ektlari nomlari) iborat.

Tadqiqot jarayonida asardagi nomlar guruhlariga ajratildi va quyidagi natijalar olindi:

Onomastik guruhlar	Miqdori (taxminan)	Asosiy qatlamlar
Toponimlar (Shahar va viloyat nomlari)	650+	Sug'diy, forsiy, turkiy

Etnonimlar (Qabila va xalq nomlari)	200+	Turkiy, hind, eroniy
Gidronimlar (Daryo va ko'l nomlari)	80+	Forsiy, turkiy
Oronimlar (Tog' nomlari)	50+	Forsiy, mahalliy

Asardagi toponimlar o'sha davrning lingvistik landshaftini aks ettiradi. Muhokamalar jarayonida quyidagi qonuniyatlar aniqlandi:

1. Sug'diy qatlam: Movarounnahr hududidagi ko'plab shahar nomlari *-kat* (shahar, qishloq) qo'shimchasi bilan tugaydi. Masalan: *Binkat* (Toshkent), *Samarkat* (Samarqand), *Nunjkat*. Bu o'sha davrda sug'diy tilining urbanizatsiyadagi ta'sirini ko'rsatadi.

2. Turkiy qatlam: Asarning "Turkiston" bo'limida turkiy tillarga xos bo'lgan *ko'l*, *tog'*, *art* kabi geografik terminlar ishtirokidagi nomlar uchraydi. Masalan: *Issiq-ko'l*, *Barisxon*.

3. Forsiy qatlam: Xuroson va Eron hududlarida *-obod*, *-diz*, *-gard* kabi komponentli nomlar ustunlik qiladi.

Muallif etnonimlarni ko'pincha hudud bilan bog'laydi. Masalan, "Chigil" nomi ham qabila nomi, ham muayyan bir shahar (qishloq) nomi sifatida keltirilgan. Bu o'sha davrda qabilalarning o'troqlashuv jarayoni natijasida etnonimlarning toponimlarga ko'chish (metonimiya) hodisasi faol bo'lganidan dalolat beradi.

Asarni tahlil qilishda duch kelingan asosiy muammo — arab yozuvidagi nuqtalar va harakatlarning tushib qolishi natijasida yuzaga kelgan tushunmovchiliklardir.

Identifikatsiya muammosi: Masalan, asardagi "Xaylam" yoki "Xatlam" deb o'qilishi mumkin bo'lgan nomlarni boshqa manbalar (masalan, Istaxriy) bilan qiyoslaganda, ularning aslida *Xuttalon* ekanligi oydinlashdi.

Transliteratsiya nomuvofiqligi: Muallif turkiy so'zlarni fors tili qonuniyatlariga moslashtirib bergan (masalan, *k* va *g* tovushlarining almashishi). Bu esa nomlarning asl turkiy shaklini tiklashda qiyosiy-tarixiy metodni qo'llashni taqozo etadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, «Hudud ul-olam» onomastikasi qatlamli xarakterga ega. Asardagi nomlar nafaqat jug'rofiy ob'ektni belgilaydi, balki o'sha hududda yashovchi aholining etnik tarkibi va migratsiya yo'nalishlari haqida ham muhim ijtimoiy-lingvistik ma'lumot beradi.

Asarda daryo nomlari nafaqat suv havzasi, balki hududiy chegaralarni belgilovchi asosiy onomastik birliklar sifatida keladi. Muallif Amudaryoni "Jayhun" deb ataydi va uning manbalaridan to Orol dengiziga (Xorazm ko'liga) quyilishigacha bo'lgan masofani batafsil bayon etadi.

Etimologik tahlil: "Jayhun" atamasi asarda arabcha va qadimgi yahudiycha an'analarga tayanib qo'llanilgan bo'lsa-da, muallif daryoning turli qismlarida mahalliy

nomlar qo'llanilishini ham qayd etadi. Masalan, daryoning yuqori oqimidagi "Vaxshob" (Vaxsh daryosi) nomi sug'diycha *Vaxsh* (muqaddas suv/ruh) va forscha *ob* (suv) so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, bu hududning qadimiy madaniy qatlamini ko'rsatadi.

Gidronimik transformatsiya: Asarda daryo irmoqlari sifatida keltirilgan Xulbuk, Andijarog', Paron kabi nomlar bugungi kunda ham toponimik asos sifatida saqlanib qolgan. Bu esa gidronimlarning barqarorlik xususiyatini isbotlaydi.

Movarounnahr va Xuroson shaharlari onomastikasida bir necha tillarning sintezi kuzatiladi. Tadqiqot natijasida ushbu nomlar quyidagi semantik guruhlariga ajratildi:

Tabiiy-geografik belgi asosidagi nomlar:

Termiz (Tarimita — "daryo bo'yi"): Shaharning Amudaryo kechuvi yaqinida joylashgani uning nomida o'z aksini topgan.

Buxoro: Muallif bu nomni diniy va madaniy markaz sifatida tasvirlaydi. Etimologik jihatdan sanskritcha *vihara* (ibodatxona) so'ziga borib taqalishi, hududning islomdan oldingi onomastik qatlami qanchalik boy bo'lganini tasdiqlaydi.

Ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat asosidagi nomlar:

Shosh (Choch): Bu toponim asarda hunarmandchilik va savdo markazi sifatida tilga olinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, *Choch* va *Binkat* nomlarining parallel qo'llanilishi o'sha davrda ma'muriy markaz va tarixiy viloyat nomlari o'rtasidagi onomastik farqni ko'rsatgan.

"Hudud ul-olam"ning o'ziga xosligi shundaki, u turkiy qabilalarning ichki bo'linishini onomastik nuqtai nazardan aniq ko'rsatadi.

Qarluq (Xallux): Muallif qarluqlarni "eng jasur turklar" deb ta'riflaydi. Ularning joylashgan hududi asarda "Mamlakati Qarluq" deb yuritiladi. Bu yerda etnonim siyosiy-geografik termin (toponim) darajasiga ko'tarilgan.

O'g'uz va Qipchoq: Ushbu etnonimlar asarda nafaqat qabila nomi, balki muayyan yaylov va tog' tizmalarining nomlanishiga ham asos bo'lgan (masalan, *Mafazat al-G'uzziya* — O'g'uzlar sahrosi).

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Hudud ul-olam"da onomastik kontaminatsiya (nomlarning bir-biriga qo'shib ketishi) hodisasi uchraydi. Masalan, muallif ko'pincha shahar nomini uning atrofida yashovchi qabila nomi bilan almashtirib qo'llaydi. Bu holat o'rta asr jug'rofiylari uchun hududni identifikatsiya qilishning oson usuli bo'lgan. Biroq, zamonaviy tadqiqotda bu nomlarni ajratish uchun matnni kontekstual tahlil qilish zarurligi aniqlandi.

O'rganilgan onomastik birliklarning etimologik tarkibi quyidagicha taqsimlangan:

- Eroniy (Sug'diy, forsiy) qatlam: 45% (Asosan Movarounnahr va janubiy viloyatlarda)
- Turkiy qatlam: 35% (Sirdaryo bo'yi, Yettisuv va Turkiston hududlarida)
- Arabiy qatlam: 15% (Asosan diniy va ma'muriy terminlar ishtirokida)
- Noma'lum/Mahalliy qatlam: 5%

XULOSA

“Hudud ul-olam” asari onomastik qatlamini tadqiq etish natijasida X asr Markaziy Osiyo va unga tutash hududlarning tarixiy-geografik manzarasi bo'yicha quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

1. Onomastik tizimning serqatlamligi: Asarda qo'llanilgan nomlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hudud onomastikasi bir necha lingvistik qatlamlardan (sug'diy, qadimiy turkiy, forsiy va arabiy) tashkil topgan. Bu o'sha davrdagi Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan hududlarning polietnik va polimadaniy xususiyatini tasdiqlaydi.
2. Lisoniy barqarorlik va o'zgarishlar: Tadqiqot davomida asarda keltirilgan gidronimlarning (masalan, Jayhun, Vaxshob, Issiq-ko'l) toponimlarga nisbatan barqarorroq ekanligi aniqlandi. Shahar nomlarining (toponimlarning) o'zgarishi esa asosan siyosiy hokimiyat almashishi va tilning transformatsiyasi (masalan, *-kat* qo'shimchasining *-kent* yoki *-shahar* shakliga o'tishi) bilan bog'liqligi asoslandi.
3. Etnonim va toponim aloqadorligi: “Hudud ul-olam”da etnonimlar (qabila nomlari) ko'p hollarda hududiy nomlarni shakllantiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qilgan. Ayniqsa, Turkiston hududlarida qabilalarning o'troqlashishi natijasida urug' nomlarining joy nomlariga ko'chishi (metonimiya hodisasi) faol kechganligi asar matni orqali isbotlandi.
4. Manbaning identifikatsiyadagi o'rni: Arab grafikasi bilan bitilgan murakkab nomlarni qiyosiy-tarixiy metod orqali tahlil qilish, ko'plab “noma'lum” yoki “yo'qolgan” deb hisoblangan geografik ob'ektlarning bugungi kundagi muqobillarini aniqlash imkonini berdi. Bu esa tarixiy toponimikani tiklashda asarning eng ishonchli manbalardan biri ekanligini ko'rsatadi.
5. Ilmiy va amaliy ahamiyat: Tadqiqot natijalari o'zbek tilining tarixiy leksikologiyasi, onomastikasi va tarixiy geografiya fanlari uchun muhim baza bo'lib xizmat qiladi. Asardagi onomastik birliklar lug'atini tuzish va ularni raqamli xaritalarga (GIS) joylashtirish kelajakdagi tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Hudud al-Alam. The Regions of the World: A Persian Geography, 372 A.H. — 982 A.D. / Translated and explained by V. Minorsky; with the preface by V.V. Barthold. — London: Luzac & Co, 1937. — 524 p.
2. Абу Саид Гардизий. Зайнул-ахбор. / Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи: А. Ахмедов. — Тошкент: Ўзбекистон, 1991. — 128 б.
3. Бартольд В.В. Работы по исторической географии и истории Ирана и Средней Азии. Сочинения. Т. VII. — Москва: Наука, 1971. — 664 с.
4. Қораев С. Географик номлар маъноси (Ўрта Осиё). — Тошкент: Ўзбекистон, 1978. — 170 б.
5. Qorayev S. Toponimika: O'quv qo'llanma. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. — 216 b.
6. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. — Тошкент: Фан, 1965. — 156 б.
7. Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўқитувчи, 1977. — 112 б.
8. Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. — 452 b.

TIJORAT BANKLARI CHAKANA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA MAVJUD MUAMMOLAR

Alimov Umid O'ktambaevich

“Biznesni rivojlantirish banki” ATB Chakana biznes departamenti direktori

Kirish. Zamonaviy bank tizimining barqarorligi va raqobatbardoshligi ko'p jihatdan tijorat banklari tomonidan ko'rsatiladigan chakana xizmatlar hajmi, sifati va innovatsionligi bilan belgilanadi. Aholi va kichik biznes segmentiga yo'naltirilgan ushbu xizmatlar banklar uchun eng muhim daromad manbalaridan biri bo'lib, moliyaviy inklyuziyani kengaytirishda ham muhim rol o'ynaydi. Biroq O'zbekiston sharoitida chakana bank xizmatlari bozorining rivojlanishida bir qator tizimli va tashkiliy muammolar saqlanib qolmoqda. Tijorat banklari chakana bank xizmatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omil – ushbu xizmatlarni joriy etishda bank uchun yuqori xarajatlar talab etilishidir.

Har biri tijorat banki faoliyatida omonat bilan bog'liq xizmatlar bo'yicha egallagan darajasi turli xil o'rinda bo'lishi mumkin. Amaliyotda har qanday bank, omonat bilan bog'liq operatsiyalarini boshlashda dastlab o'zining VIP mijozlarini, bank mijozlari bo'lgan tashkilotlar boshliqlari va xizmatchilarini, do'stlar va tanish bilishlarini jalb qilishdan boshlaydi. Yuqorida aytib o'tgan mijozlarni jalb qilish uchun deyarli mablag' va xarajat talab qilinmaydi. Shuningdek, yuqoridagi mijozlar bankning bozordagi qiyin krizisli sharoitida ham sarosimaga tushmaydi va mablag'larini uzoq muddatlarga joylashtirishga tayyor turadilar. Lekin shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, yuqoridagi mijozlar chegaralangan va vaqti kelib tugashi mumkin. Shundan so'ng bank oldida ikki xil yo'l turadi: birinchisi bank mavjud mijozlar bilan ishlashni davom ettirishi yoki chakana xizmatlarni rivojlantirib chetdan qo'shimcha mijozlarni jalb qilishi mumkin. Lekin chetdan mijozlarni jalb qilish qo'shimcha reklama bilan bog'liq xarajatlarni talab qilishi va riskni olib kelishi mumkin.

Chakana biznesni rivojlantirish davrida banklarimiz oldida chakana mahsulotlarni takomillashtirishni samarali boshqarish tizimini ishlab chiqish masalasi turibdi.

Bunda ayrim kamchiliklar mavjud:

- Filiallar va bosh ofis o'rtasida chakana bank xizmatlarini sotish bo'yicha aloqalar haligacha to'liq tashkil qilinmagan;
- Ishchi xizmatchilar chakana xizmatlar bilan ishlashda yetarli malakaga ega emaslar, banklar ko'proq korporativ mijozlar bilan ishlashni afzal ko'radi;

➤ Chakana xizmatlar bo'yicha funksional vazifalar bloklarga ajratilmagan, bunday bo'limlar chakana xizmatlarining 30-50 foizinigina bajarmoqda.

Bosh ofisdan turib chakana savdoni boshqarish tizimi o'z ichiga chakana xizmatlar bo'yicha hisobotlarni qabul qilish rejasini hamda ular ustidan nazorat qilishni qamrab olishi kerak. Shu bilan birga, joylarda bozorni monitoring qilish ham yo'lga qo'yilishi kerak deb hisoblaymiz. Banklarda bunday boshqarmani tashkil etishdan birinchi maqsad chakana xizmatlarini sotishni kengaytirish va chakana xizmatlarining asosiy yo'nalishlarini belgilab olishdan iborat.

1-jadval

Tijorat banklari chakana xizmatlarini rivojlantirishdagi mavjud muammolar

№	Muammo nomi	Muammo mazmuni (ilmiy-akademik ta'rif)
1	Raqamli infratuzilmaning yetarli rivojlanmaganligi	Ayrim hududlarda internet tezligi va qamrovi pastligi, bank ilovalari barqaror ishlamasligi hamda to'lov tizimlari integratsiyasining to'liq yakunlanmaganligi natijasida chakana bank xizmatlarining to'liq joriy etilishi cheklanadi. Bu qishloq hududlarida elektron bank xizmatlaridan foydalanish darajasining pastligiga olib keladi.
2	Moliyaviy savodxonlikning pastligi	Aholining katta qismi bank mahsulotlari (omonatlar, kreditlar, kartalar, onlayn to'lovlar, investitsiya vositalari) mohiyatini yetarlicha tushunmagani sabab xizmatlardan samarali foydalanish pastligi, kredit intizomi buzilishi va ortiqcha shikoyatlar kuzatiladi. Bu psixologik to'siq sifatida chakana xizmatlar rivojiga to'sqinlik qiladi.
3	Byurokratik jarayonlarning ko'pligi	Kreditlash va boshqa bank xizmatlari ko'rsatish jarayonlarining ko'p bosqichliligi, ortiqcha hujjatlar talabi va avtomatlashtirilmagan jarayonlar xizmat ko'rsatish tezligini pasaytiradi. Natijada mijozlar noroziligi ortadi va bank raqobatbardoshligi susayadi.
4	Xodimlar malakasi va xizmat madaniyati yetishmasligi	Filial xodimlarining zamonaviy bank texnologiyalari, raqamli mahsulotlar va mijoz bilan muloqot ko'nikmalari bo'yicha tayyorgarligi past bo'lib, bu xizmat sifati, mijozga maslahat berish samaradorligi va bank obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

5	Mahsulotlar diversifikatsiyasining pastligi	Bank mahsulotlari assortimenti yetarli darajada boy emas; ularning aksariyati o‘zaro o‘xshash va mijoz ehtiyojiga mos individual takliflar kam. Innovatsion xizmatlar - masalan, “BNPL”, dinamik kredit limitlari va investitsion paketlar - rivojlanmagan bo‘lib, bu raqobat ustunligini cheklaydi.
6	Integratsiyalashgan ekotizimning yo‘qligi	Kredit, omonat, to‘lov, investitsiya va sug‘urta xizmatlarini yagona platformada birlashtiruvchi ekotizim yo‘qligi sabab mijozlar bir nechta platformalar yoki bo‘limlarga murojaat qilishga majbur. Bu xizmat ko‘rsatish jarayonining uzviyligini va tezkorligini pasaytiradi.
7	Marketing strategiyalarining samaradorligi pastligi	Banklarda an‘anaviy marketing yondashuvi ustun, maqsadli segmentlarga moslashtirilgan reklama va mahsulot paketlari yetarli emas. Raqobat kuchaygan sharoitda innovatsion marketing strategiyalarining yetishmasligi chakana xizmatlar rivojiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Chakana xizmatlarni rivojlantirishning samaradorligini oshirishda bu tizim ofisdan ham, uning filiallari tomonidan ham mos ravishda tashkiliy boshqaruv strukturasi orqali qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Bunda bank mustaqil ravishda mezonlarni aniqlashi bilan birga, har kandy cheklanish inson faktorlaridan emas, balki chakana biznesning ma‘lum bir ko‘rsatkichiga yetish, shu bilan birga shtat a‘zolarining normallashuvi orqali ham bo‘lishini inobatga olishi lozim.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklari faoliyatida chakana xizmatlar eng dinamik o‘sovchi va istiqbolli tarmoqlar hisoblanadi. O‘zbekistonning uncha uzoq bo‘lmagan zamonaviy bank tizimini rivojlantirish tarixida banklar ixtisoslashgan korporativ banklardan faoliyatida chakana xizmatlar aloxida o‘rin egallaydigan universal banklarga o‘tib borganini ko‘rish mumkin. Aksariyat universal banklar faoliyatida chakana biznes asosan depozit operatsiyalardan boshlanib hozirda keng ko‘lamdagi bank xizmatlariga o‘tib bormoqda. Boshqaruvchilar va bank egalari endilikda shuni biladiki, korporativ yirik tarmoq ajralib bo‘ldi va yirik mijozlarning bir bankdan ikkinchi bankka o‘tish hollari kam uchramoqda. Kichik firmalardan yirik tashkilotlarga aylangan tashkilotlar deyarli bir necha yil oldingiday o‘shismayapti. Lekin kichik firmalar bir necha yil ichida o‘sib, yirik tashkilotlarga aylanishi mumkin,

ya'ni banklar o'zlariga mijozlarni o'stirishlari mumkin. Bozordan yangi mijozlarni axtarish yirik va o'rta banklarga jismoniy shaxslar bilan ishlashga olib keladi, yangi chakana biznesni rivojlantirishga zamin yaratadi. Lekin biz yuqorida ko'rib chiqqanimizdek, korporativ va xususiy shaxslarga xizmat ko'rsatish bir-biridan juda katta farq kiladi. Shunday ekan, faoliyat yurituvchi tizimda chakana biznesning o'rnini aniqlash muammosi turibdi. Bank tizimi rivojlangan davlatlarda jismoniy shaxslarga xizmat ko'rsatishda alohida yondashiladi, ayniqsa buni chakana banklar (Retail bank) va universal banklar misolida ko'rishimiz mumkin. Bunday banklarda har bir chakana biznes yo'nalishiga alohida bo'linmalar tashkil qilingan. Bunday bo'limlarni tashkil qilish bank uchun qo'shimcha bo'limlarni ochish, xodimlarni jalb qilish, xodimlarga ish haqi to'lash kabi xarajatlarni talab etadi. Banklarimiz amaliyotidan kelib chiqadigan bo'lsak hozirda chakana bank xizmatlaridan plastik kartochkalar va omonat operatsiyalari bo'yicha alohida bank bo'linmalari tashkil qilingan, lekin kredit operatsiyalari bo'yicha ya'ni jismoniy shaxslarga ajratilayotgan kreditlar bo'yicha bo'linmalar mavjud emas. Jismoniy shaxslarni ham, korporativ mijozlarni ham kreditlar bilan bog'liq operatsiyalariga bitta bo'linma xizmat ko'rsatadi va bu kredit bo'yicha hisobot tayyorlashni bir xil shakllarga keltirishga yordam bersada, bu bizning nazarimizda, bank daromadini oshirish va mijozlar bazasini rivojlantirishdek maqsad oldida unchalik muhim emas.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ-6079-son "Bank tizimini raqamlashtirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". - 2020-yil.
3. Skilton M, Hovsepian F. The 4th industrial revolution: Responding to the impact of artificial intelligence on business. Springer International Publishing AG. 2017;342
4. Scardovi C. Digital transformation in financial services. Springer International Publishing. 2017;236.

O‘ZBEKISTONDA ISLOM MOLIYASINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Xaitov Shaxzod Sharipboevich
“Biznesni rivojlantirish banki” ATB
Chakana biznes departamenti, direktor o‘rinbosari

So‘nggi yillarda Islom moliya tizimi tushunchasi ko‘plab mamlakatlar moliyachilarining so‘z boyligidan mustahkam o‘rin oldi. Darhaqiqat, turli mamlakatlarda, hattoki aksariyat aholisi islom diniga mansub bo‘lmagan davlatlarda ham, jumladan AQSh va Buyuk Britaniyada, ushbu moliyaviy institut an‘anaviy bank xizmatlariga muqobil moliyalash tizimi sifatida barqaror rivojlanmoqda. Shuning uchun islom bankchiligini o‘rganish global iqtisodiyotda dolzarb mavzu hisoblanadi. An‘anaviy bank tizimiga muqobil moliyalash shakllari mavjudligini bilish qiziqarli va foydalidir. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlis palatalariga yo‘llagan Murojaatnomasida “Mamlakatimizda Islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo‘yicha huquqiy bazani yaratish vaqt-soati yetib keldi. Bu borada Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etiladi”, deb ta’kidlab o‘tdilar.

Jahonda 1960 yillarda Misrda islom bank tizimining paydo bo‘lishi olamshumul voqea bo‘ldi, ammo yarim asrdan ko‘proq vaqt davomida ushbu soha barqaror rivojlanib kelmoqda. So‘nggi yillarda Islom moliya tizimi tushunchasi ko‘plab mamlakatlar moliyachilarining so‘z boyligidan mustahkam o‘rin oldi. Darhaqiqat, turli mamlakatlarda, hattoki aksariyat aholisi islom diniga mansub bo‘lmagan davlatlarda ham, jumladan AQSh va Buyuk Britaniyada, ushbu moliyaviy institut an‘anaviy bank xizmatlariga alternativ moliyalash tizimi sifatida barqaror rivojlanmoqda. Shuning uchun islom bankchiligini o‘rganish global iqtisodiyotda dolzarb mavzu hisoblanadi. An‘anaviy bank tizimiga alternativ moliyalash shakllari mavjudligini bilish qiziqarli va foydalidir. Yillik 15-20% o‘sish sur‘atiga ega Islomiy bank dunyo bo‘ylab o‘zining ufqlarini kengaytirdi va 75 dan ortiq mamlakatda o‘z muassasalariga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Islom Taraqqiyot Bankiga (ITB) 2003 yilda a‘zo bo‘lgan. Ushbu qisqa muddatli hamkorlik davomida ITB Guruhining O‘zbekistondagi portfeli ko‘p jihatdan Hukumat bilan faol hamkorlik tufayli jiddiy miqdorda o‘sdı. Bu esa O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyaviy dasturlari qator ustuvor milliy loyihalarining moliyalanishi ma’qullanishida namoyon bo‘ldi. Ayni paytda ITBning O‘zbekistondagi portfeli Markaziy Osiyo hududida eng yirik (1,8 mlrd. dollardan ziyod) hisoblanadi.

Islomiy moliyalashtirishning ananaviy moliyalashtirishdan asosiy farqi shundan iboratki, islomiy moliya foyda va zararni bo'lishish hamda real aktivlarga asoslangan moliyalashtirishni o'zida namoyon qiladi. Boshqacha qilib aytganda, islomiy moliyalashtirish sherikchilikka, hamkorlikka asoslangan. Bunda islomiy banklar mijoz talabi bo'yicha ob'ektni qurib berishi, asbob-uskunalar, tovar, homashyolar sotib olib berishi yoki ularni ijaraga berishi mumkin. Moliyalashtirish asosida savdo amaliyoti yotadi. Pul muomala vositasi sifatida ko'riladi, ya'ni pulni o'zini foizga yoki biron-bir naf/foйда evaziga qarz sifatida berish taqiqlanadi. Ijara yoki islomiy lizingni unga muqobil bo'lgan an'anaviy lizingga avtomobil sotib olishni solishtiradigan bo'lsak, an'anaviy bank avval siz bilan lizing shartnomasini tuzadi, keyin 25% yoki bankni ixtiyoriga qarab boshqa miqdorda oldindan to'lov oladi, keyin mijoz salon bilan avtomobil oldi-sotdi shartnomasiga asosan to'lovni amalga oshiradi. Keyin yillik 25% (misol tariqasida) miqdorida ustama xaqini hisoblab, sizga 3 yilga bir xil to'lovda oyma oy to'lash jadvalini taqdim etadi. To'lov kechikadigan bo'lsa, unga nisbatan jarima sifatida komissiya undiriladi va u foydaga kiritiladi.

Islomiy bank esa sizning talabingizga asosan salon bilan avtomobil oldi-sotdi shartnomasini imzolaydi, to'lovlarni amalga oshiradi, keyin uni sizga ustiga foydasini qo'ygan holda ma'lum bir muddatga egalik huquqini oxirida o'tkazib berish sharti bilan ijaraga beradi. To'lov kechikkan holda jarima olish taqiqlanadi, lekin bu holatni suiste'mol qilmaslik uchun intizomiy chora sifatida shartnomaga qo'shishga ruhsat etilgan. Biroq, an'anaviy bank tizimidan farqli o'laroq bu jarima qo'llanilgan holatda u foydaga olinmaydi va hayr ehsonga ishlatib yuboriladi. Ko'rinib turganidek, birinchi holatda an'anaviy bank sizga pulni foizga berayapti, ikkinchi holatda esa bank sizga o'z mulkini ijaraga berish orqali foyda qilyapti.

Islom tarqqiyot banki guruhi tarkibiga bir qancha tashkilotlar kirib, shulardan Hususiy sektorni rivojlantirish islom korporatsiyasi (HSRIK) va Xalqaro islom savdo-moliya korporatsiyasi (XISMK) O'zbekiston banklari bilan hamkorlik qiladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 21 dekabrda 596-sonli qarori bilan O'zbekiston HSRIKga azo bo'lgan va 2006 yildan boshlab mahalliy tijorat banklari va tadbirkorlar bilan hamkorlik qilib keladi. Hususan Murobaxa (ustama haqi evaziga sotish) moliyalashtirish usuli orqali tijorat banklariga moliyalashtirish liniyalari ajratilgan. Ushbu liniyalardan O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan tadbirkorlar, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, qayta ishlash va iqtisodiyotning boshqa sohalarida ishlab kelayotgan korxonalar o'z faoliyatlarini yanada rivojlantirish uchun foydalanadilar.

Mazkur yo‘nalishda HSRIK shu kungacha 15 ta tijorat banklari va 2 ta lizing kompaniyasi bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘ygan va bugungi kungacha banklarga 285 million AQSh dollari miqdorida moliyalashtirish liniyalarini ajratish ma‘qullangan. Bundan tashqari, XISMK tomonidan, tadbirkorlarga qisqa muddatli (1 yil mobaynida qaytariladigan) savdoni moliyalashtirish liniyalari bir nechta mahalliy banklar bilan hamkorlikda taqdim etilmoqda. Bunda ham Murobaxa moliyalashtirish usuli ishlatilib asosan homashyo va uskunalar sotib olish uchun mo‘ljallangan. XISMK tomonidan ma‘qullangan loyihalar qiymati 82 million AQSh dollarini tashkil etdi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, mahalliy banklar yordamida Murobaxa usuli orqali bir qancha loyihalar amalga oshirilyapti, bundan tashqari bir qancha xususiy va aksiyadorlik kompaniyalari orqali Islom tamoyillariga to‘g‘ri keladigan muddatli sotish yoki lizingga asoslangan xizmat turlarini ham taklif etmoqdalar.

Islom taraqqiyot banki ham ijara, bo‘lib to‘lab berish sharti bilan sotish va istisno tarzida Hukumat loyihalarini ham moliyalashtirib kelmoqda. Biroq O‘zbekistonda mahalliy tijorat banklari tomonidan shariatga muvofiq moliyalashtirish uslublari mavjud emas. Bunga asosiy sabab O‘zbekistonda islomiy moliyalashtirish uchun zarur bo‘lgan qonunchilikning yo‘qligi va mavjud qonunchilikda bu tizimni ishlashi uchun nomutanosibliklarning mavjudligidir.

O‘zbekiston aholisining qariyb 90 foizini musulmonlar tashkil qiladi va shu faktning o‘zi O‘zbekistonda Islomiy moliya va bankchilikka bo‘lgan qiziqishning qanchalik katta ekanligidan dalolat beradi. Bilamizki, Islomda sudxurlik, ya‘ni pulni foizga berish orqali foyda olish taqiqlangan, an‘anaviy bank tizimi esa foizlarga tayanadi. Diniy e‘tiqodlarga tayangan, foiz, kredit va shu kabi bank xizmatlaridan foydalanishni istamagan aholi qatlami uchun Islomiy moliyalashtirish tamoyillariga asoslangan bank xizmatlari taklif etilsa, bu O‘zbekiston iqtisodiyotining o‘sishi va ichki investitsiya hajmining ortishiga katta turtki bo‘ladi, deb bimalol ayta olamiz. Bu tizimni joriy qilinishi O‘zbekistonda jamg‘arma va foydalanilmayotgan pul mablag‘larini bank tizimiga jalb qilish, xufiyona iqtisodiyot salmog‘ini kamaytirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Islom bankchiligini O‘zbekistonda joriy qilinishining asosiy mezonlaridan biri bu O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, banklar va banklar faoliyati to‘g‘risidagi Qonunlarga, soliq va fuqarolik kodekslariga va boshqa qonun osti hujjatlarga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish yoki alohida qonun qabul qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bundan tashqari, O‘zbekistonda bu sohada kadrlarni tayyorlash O‘zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasida 2018 yilda boshlangan edi, lekin 2019 yilda bu yo‘nalish bo‘yicha qabul amalga oshirilmadi. Bu o‘z-o‘zidan mazkur sohada

kadrlar yetishmasligini keltirib chiqaradi, ayniqsa Shariat kengashlariga munosib nomzodlar juda kam yoki umuman yo‘q, desa ham bo‘ladi. Shuningdek, bu borada aholining savodxonligini oshirish ham muhim sanaladi, chunki islomiy moliyalashtirish bo‘yicha yetarli bilimga ega bo‘lmagan aholi, uni an’anaviy moliyalashtirishdan farqini tushunib yetmasligi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. 2020 yil 29 dekabr.
2. B. Jurayev. (tarj) “Islomiy moliya va bank tizimi”, “O‘zbekiston” Toshkent 2019y. 138-bet.
3. Musaev R.A., Magomedova Yu.D. Tendensii razvitiya islamskix finansovyx institutov v usloviyax globalizatsii v jurnale Problemy teorii i praktiki upravleniya, izdatelstvo OOO «Mejdunarodnaya Media Gruppa» (Moskva), № 11
4. Rafik Yunus al-Misri. Fikkh imushchestvennykh otnosheniy. / per. s arab. [Fiqh property relations. / translated from Arabic] / D.Adzhi; redsovet: B.F.Mulyukov and others, - Moskva: Islamskaya kn., 2014. – P. 320.
5. Abul A’lo Mavdudiy “ISLAMIC ECONOMICS”. <https://azon.uz/content/view/full/12345>

1985-1991- yillarda O'zbekiston aholisining "iste'mol savatchasi".

Turg'unpulatova Manzatxon Sharobiddin qizi
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti stajyor o'qituvchisi

Anotatsiya. 1985-1991-yillarda O'zbekistonda iste'mol savatchasi tarkibi va sifati iqtisodiy va demografik omillar ta'sirida o'zgargan. Shaharlar rivojlanib, yuqori sifatli mahsulotlar bilan ta'minlangan bo'lsa, qishloqlarda oziq-ovqat va zarur ehtiyojlar yetishmagan. Markazlashtirilgan iqtisodiyotning samaradorligi past bo'lib, qora bozorlarga olib kelgan va bozor iqtisodiyotiga o'tish zarurligini ko'rsatgan.

Kalit so'zlar: iste'mol savatchasi, demografik omil, quyi, o'rta, yuqori, elita qatlamlari, yetishtiruvchilar, iste'molchilar, qora bozor

Abstract. From 1985 to 1991, the composition and quality of the consumer basket in Uzbekistan changed under the influence of economic and demographic factors. While cities developed and were supplied with high-quality products, rural areas faced shortages of food and essential goods. The inefficiency of the centralized economy led to the emergence of black markets and highlighted the need for a transition to a market economy.

Key words: consumer basket, demographic factor, lower, middle, upper, elite strata, producers, consumers, black market.

Аннотация. В 1985-1991 годах состав и качество потребительской корзины в Узбекистане изменялись под воздействием экономических и демографических факторов. Города развивались и обеспечивались продукцией высокого качества, в то время как в сельской местности наблюдались нехватка продуктов питания и необходимых товаров. Эффективность централизованной экономики была низкой, что привело к возникновению черных рынков и показало необходимость перехода к рыночной экономике.

Ключевые слова: потребительская корзина, демографический фактор, низший, средний, высший, элитные слои, производители, потребители, черный рынок.

"Iste'mol savatchasi" bu - aholi o'z ehtiyojlarini qondirish uchun iste'mol qiladigan barcha tovarlar va xizmatlarni o'z ichiga oladi. Bu savatchaning tarkibi aholi turmush tarziga, iqtisodiy imkoniyatlarga, yashash sharoitlariga va hududning rivojlanish darajasiga qarab farq qiladi. Shu bois, 1985-1991-yillar orasidagi shahar va qishloq hududlarida iste'mol savatchasi tarkibi va sifati bir-biridan sezilarli darajada farq qilgan.

“1986-yil non korxonalarining umumiy quvvati 1886,7 t/sutka non mahsulotlarini tashkil etdi (milliy nonlar hissasi 18% bo‘ldi). 1987-yil non korxonalari Respublika Oziq-ovqat sanoati vazirligidan Don mahsulotlari vazirligi tasarrufiga o‘tkazilgach, firma do‘konlariga ega bo‘lgan kichik novvoyxonalar tizimini tashkil etishga ustuvor ahamiyat berildi. Non sanoati korxonalarida non, non-bulka, makaron va qandolatchilik mahsulotlari ishlab chiqarila boshladi. 1988-yilda mamlakatda 29 ta yirik non zavodlari ishladi”[1].

Qishloqlarda sanoat mahsulotlari juda cheklangan edi. Shaharlar bilan nisbatan taqqoslaganda, kiyim-kechak, poyabzal va texnika mahsulotlari qishloq aholisiga kamroq taqdim etilgan. Shuning uchun, qishloq aholisi ko‘proq o‘z resurslari va mehnatidan foydalangan, masalan, o‘z qo‘llari bilan ishlangan asbob-uskunalar, kiyimlar va boshqalar.

Qishloq hududlarida tibbiyot, ta‘lim va kommunal xizmatlar ko‘pincha yetarli darajada rivojlanmagan edi. Shuningdek, qishloqlarda transport tizimi shaharlarga nisbatan cheklangan edi, bu esa qishloq aholisi uchun zarur bo‘lgan mahsulotlarni olishda ba‘zi qiyinchiliklarga sabab bo‘lgan. “Ijtimoiy infrastruktura tarmoqlari: sog‘liqni saqlash, xalq ta‘limi, maktabgacha bolalar muassasalari juda og‘ir ahvolga tushib qolgan. Maktab va kasalxonalarining 60 foizi nobop binolarda joylashtirilganini aytishning o‘zi kifoya. Juda o‘tkir iqtisodiy va ijtimoiy muammolar ro‘yxatini yanada davom ettirish mumkin. Buni avvalo shundan ko‘rsa bo‘ladiki, insonning har tomonlama uyg‘un kamol topishi, uning shaxs sifatida ma‘naviy rivojlanishi bir yoqda tursin, ko‘pincha yashash uchun kerak bo‘lgan eng oddiy narsalar ham yetishmayapti”[1, 175-6.].

“Aholi jon boshiga yalpi ijtimoiy mahsulot ishlab chiqarish bo‘yicha ittifoqdosh respublikalar orasida 12-o‘rinni, daromad darajasi, asosiy turdagi mahsulotlarni iste‘mol qilish jihatidan eng oxirgi o‘rinlardan birini egallab keldi. Aholi jon boshiga milliy daromad ishlab chiqarish bo‘yicha Ittifoqdagi o‘rtacha darajadan 2 barobar, xalq iste‘moli mollari ishlab chiqarish bo‘yicha 2,5 barobar, sanoatdagi mehnat unumdorligi jihatidan 2,5 barobar, qishloq xo‘jaligidagi mehnat unumdorligi jihatidan esa 2 barobar, aholining o‘rta hisobda go‘sht mahsulotlari, tuxum, sut va sut mahsulotlari iste‘moli bo‘yicha 2 barobar orqada qolgan”[2, 56-b.]. “Shu bilan birga demografik ko‘rsatgich O‘zbekistonda aholining o‘sish sur‘atlari Ittifoq sur‘atlariga qaraganda uch barobardan ziyod yuqori bo‘lganini ko‘rsatadi” [3, 648-b.].

1985-1991-yillardagi O‘zbekistondagi demografik omillar va ularning “iste‘mol savatchasi”ga ta‘sirini tahlil qilamiz. “Iste‘mol savatchasi” - bu aholi tomonidan iste‘mol qilinadigan barcha tovarlar va xizmatlar majmuasini anglatadi. Demografik

omillar esa aholi soni, uning tarkibi (yosh, jins, oilaviy holat, mehnat resurslari va boshqalar) hamda shahar va qishloq o'rtasidagi taqsimotni o'z ichiga oladi. Ushbu omillarning 1985-1991-yillardagi O'zbekistondagi iste'mol savatchasiga qanday ta'sir ko'rsatganini tahlil qilishda quyidagilarga e'tibor qaratamiz: Birinchidan, Aholi sonining o'sishi. "1980-yil 15,8mln kishi 1990-yil 20,2 mln kishi "[2]. "1991-yilda O'zbekistonning doimiy aholisi soni 20,6 million kishini tashkil etgan. Bu haqda Davlat statistika qo'mitasi xabar berdi "[3]. 1985-1991-yillarda O'zbekistonda aholi soni yildan yilga o'sib borgan. Aholi sonining o'sishi, ayniqsa yoshlar sonining ko'payishi, iste'mol savatchasining o'zgarishiga olib keldi. Aholi sonining o'sishi orqali iste'mol qilinadigan tovarlar va xizmatlar ko'paygan, bu esa bozorning kengayishiga sabab bo'ldi. Ikkinchidan, aholining yosh tarkibi. O'zbekistonda 1985-1991-yillarda aholi tuzilmasi yoshlar va bolalarga boy edi. Bu esa, ayniqsa, oziq-ovqat, kiyim-kechak, o'yinchoqlar va boshqa iste'mol tovarlariga bo'lgan talabni oshirdi. Yoshlarning ko'pligi shahar va qishloq hududlari o'rtasida farqlarga olib keldi, chunki shaharlar ko'proq sanoat mahsulotlari va xizmatlarga bo'lgan talabni oshirgan, qishloqlarda esa ko'proq oziq-ovqat va zarur ehtiyojlar talabi mavjud edi. Uchinchidan, Shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi farq 1985-1991-yillarda shahar va qishloq o'rtasidagi demografik farqlar o'zgarishni davom ettirdi. Shaharlarda yashovchi aholining ko'payishi, sanoat, xizmatlar va tovarlarga bo'lgan talabni oshirdi. Shaharlar ko'proq sanoat mahsulotlari, yengil sanoat, texnika va elektronika kabi mahsulotlarni iste'mol qilishgan. Qishloqlarda esa asosan oziq-ovqat, dehqonchilik va o'z-o'zini ta'minlashga asoslangan iste'mol shakllangan. To'rtinchidan, Migratsiya va ko'chish 1985-1991-yillarda ichki migratsiya ko'paygan, ya'ni qishloqdan shaharga ko'chishlar sezilarli bo'lgan. Bu shaharlarning rivojlanishiga, aholining shahar markazlarida yashashga bo'lgan istagini oshirishga olib keldi. Ko'plab qishloq aholisi shaharlarga ko'chgan, bu esa shaharlarda yangi tovarlarga, xizmatlarga va turmush sharoitlariga bo'lgan talabni oshirishga olib keldi. Migratsiya O'zbekistondagi iqtisodiy va ijtimoiy muhitga katta ta'sir ko'rsatdi.

1985-1991-yillar O'zbekistonda bozor iqtisodiyoti hali rivojlanmagan va markazlashgan reja asosida iqtisodiy tizim faoliyat ko'rsatgan. Shu davrda O'zbekistonda ikki asosiy ijtimoiy qatlam mavjud edi. Ulardan biri yetishtiruvchilar ya'ni ishlab chiqaruvchilar hamda iste'molchilardir. Ushbu tahlilda, ularning o'zaro munosabatlarini, taqsimotni, shuningdek iqtisodiy sharoitlarni ko'rib chiqamiz. Yetishtiruvchilar asosan qishloq xo'jaligida faoliyat yuritgan. O'zbekistonda oziq-ovqat sanoati mavjud bo'lsa-da, bu tarmoq Sovet Ittifoqining iqtisodiy siyosati doirasida ishlagan. Mahsulotlar ko'proq ichki iste'molga yo'naltirilgan bo'lib,

samaradorlikni oshirish uchun sanoat texnolo-giyasi yetarli bo'lmagan. O'zbekistonning sanoat ishlab chiqaruvchilari ko'plab tarmoqlarda (mato, kimyo, oziq-ovqat) faollik ko'rsatgan bo'lsa-da, bu sohalar markazlashgan boshqaruv va texnologiyalar yetishmasligi sababli samarali ishlamagan. Iste'molchilar - bu O'zbekiston aholisini tashkil etgan barcha ijtimoiy qatlamlardir. Shu davrda iste'molchilar turli ijtimoiy qatlamlarga bo'lingan edi va har bir qatlamning iste'mol savatchasi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Quyi qatlam ko'pincha qishloqlarda yashagan va ularning asosiy ehtiyojlari oziq-ovqat va oddiy kiyim-kechakni qondirishga yo'naltirilgan edi. Ko'plab odamlar maishiy texnikalarga ega emas, oddiy hayot kechirgan. Quyi qatlamning asosiy muammosi bu taqsimotning notekisligi bo'lgan. Shu bois, ko'p hollarda oziq-ovqat va boshqa zarur narsalar yetishmasligi kuzatilgan. Shu bilan birga, ushbu qatlam o'ziga zarur bo'lgan mahsulotlarni olishda muammolarga duch kelgan. O'rtacha qatlamdagi iste'molchilar bir qator maishiy texnikalarga ega bo'lgan, shuningdek, oddiy to'qimachilik va oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilgan. Bu qatlamda o'rtacha daromadli oilalar yashagan, ular davlat sektori yoki yirik korxonalarda ishlagan. O'rtacha qatlam o'zining ehtiyojlarini qondirish uchun davlat tomonidan belgilangan taqsimot tizimidan foydalanib, ba'zan maxsus chegirmalar va bonuslar orqali zarur mahsulotlarni olishgan. Yuqori qatlamdagi iste'molchilar yuqori sifatli va qimmatbaho mahsulotlar, masalan, import qilingan oziq-ovqat, maishiy texnikalar (muzlatgich, televizorlar), avtomobillar va boshqa yuqori sifatli mahsulotlarga talab ko'rsatgan. Yuqori qatlamning iqtisodiy imkoniyatlari keng bo'lib, ular turli xil xaridlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan vositalarga ega bo'lgan. Ular ko'pincha davlat boshqaruvidan mustaqil yashash imkoniyatlariga ega bo'lgan. Iste'molchilarning ehtiyojlari bo'yicha taqsimot ko'plab muammo-larni keltirib chiqargan. Markazlashgan iqtisodiy tizimda mahsulotlar va xizmatlar taqsimoti ko'plab hollarda notekis bo'lgan, shu sababdan ba'zi tovarlar kam, ba'zi tovarlar esa ortiqcha bo'lgan. Narxlar ko'plab hollarda davlat tomonidan belgilangan bo'lib, bu iste'molchilarning haqiqiy ehtiyojlariga javob bermagan. Shu bilan birga, ayrim yuqori sifatli mahsulotlarni faqat yuqori daromadli qatlamlar olishi mumkin edi. 1985-1991-yillarda O'zbekistonda yetishtiruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar davlat boshqaruvi ostida bo'lgan va bu iqtisodiy tizimda resurslar taqsimoti, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi muvozanatni saqlashda ko'plab qiyinchiliklar yuzaga kelgan. Yetishtiruvchilar ko'pincha qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarida ishlagan, davlat tomonidan belgilangan rejalarga asoslanib mahsulotlar ishlab chiqarishgan. Biroq, bu ishlab chiqarish samaradorligi past bo'lgan va ularning ehtiyojlari to'liq qondirilmagan.

Iste'molchilar esa turli ijtimoiy qatlamlarga bo'lingan bo'lib, ularga davlat tomonidan belgilangan mahsulotlar taqdim etilgan. Ammo, ko'plab hollarda, iste'molchilar zarur bo'lgan mahsulotlarni topa olishmagan yoki ular yuqori narxda sotilgan. Iqtisodiy tizimning markazlashtirilgan xususiyati va davlat boshqaruvining cheklovlari iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirishda samarali bo'lmagan. 1985-1991-yillar orasidagi davrda O'zbekistonda modernizatsiya jarayonlari Sovet Ittifoqining umumiy iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlaridan ajralib turmadi. Gorbachevning siyosati va boshqa iqtisodiy islohotlar davrida O'zbekiston aholisi uchun oziq-ovqat va boshqa iste'mol tovarlarining savdosi va mavjudligi yangi shakllar oldi. Ushbu davrda "iste'mol savatchasiga" modernizatsiya omili ta'siri bir qator ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik va madaniy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'ldi. Biroq, bu jarayonlarning ta'siri keng va doimiy emas edi. Gorbachevning iqtisodiy islohotlari, xususan, yangi texnologiyalar va samarali ishlab chiqarish usullarini joriy etishga urg'u berar ekan, bu jarayon O'zbekistonda ko'plab mahsulotlar ishlab chiqarishni optimallashtirishga yordam berdi. Biroq, bu o'zgarishlar cheklangan edi, chunki Sovet tizimining rejalashtirish metodlari ishlab chiqarish hajmini oshirishga, ammo sifatni yaxshilashga imkon bermadi. Oddiy tortish asboblarining holatidan ham texnologik jarayonlar qay darajada ekanligini tasavvur qilishimiz mumkin. "1987-yil may oyida Farg'ona shahar Oxunboboyevskiy iste'mol jamiyati korxonalarida tortish asboblarining holati va ishlatilishini tekshirish to'g'risidagi Farg'ona viloyat davlat arxivi fond hujjatlari orqali ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin [4, 31-36-b.]". "Uning tarkibida 92 ta savdo korxonasi mavjud bo'lgan, shulardan 41 ta sanoat mollari do'konida 7 ta, maishiy do'konlarda 6 ta, boshqa ixtisoslashtirilgan savdo rastalarida 21 ta tortish asboblari bo'lgan, ...borlarida ham 24,2 % nosoz tortish asboblaridan foylanish aniqlangan" [5, 32-b.]. Shuningdek, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sohasidagi texnikaviy o'zgarishlar O'zbekistonning qishloq joylarida sekin kechdi, bu esa turli hududlarda iste'mol tovarlari va oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va miqdoriga turlicha ta'sir ko'rsatdi. Ushbu o'zgarishlar ko'proq shahar hududlarida sezildi, chunki qishloq joylarida infratuzilma va texnologik rivojlanishning sekin bo'lishi iste'mol savatchasidagi o'zgarishlarni chekladi. 1985-1991-yillarda O'zbekiston aholisining "iste'mol savatchasiga" modernizatsiya omili ta'siri ko'p jihatdan iqtisodiy, texnologik, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar orqali amalga oshdi. Biroq, bu ta'sirlar nisbatan shahar hududlarida va yuqori daromadli qatlamlar o'rtasida sezilarli bo'ldi. Qishloq joylarida esa modernizatsiya jarayonlari sekin kechdi va eski turmush tarzining izlari saqlanib qoldi. Tog'lik hududlarda aholi ko'proq o'z-o'zini ta'minlashga tayanib yashaydi. Ushbu hududlarda iqtisodiy faoliyat qishloq xo'jaligi va chorvachilikka asoslangan,

sanoat va yuqori sifatli iste'mol mollari kamroq. Transport va kommunikatsiya tizimlari sustroq, bu esa iste'mol savatchasining cheklanishiga olib keladi. Tekislik hududlar esa tog'lik hududlarga nisbatan iqtisodiy jihatdan rivojlangan bo'lib, aholiga keng iste'mol savatchasi taqdim etiladi. Bu hududlarda sanoat, savdo va xizmatlar yaxshi rivojlangan va aholi yuqori sifatli tovarlar, oziq-ovqat mahsulotlari va xizmatlar bilan ta'minlangan. Biroq har doim ham ular uchun zarur bo'lgan maishiy texnikalar va boshqa yuqori sifatli tovarlar ko'pincha mavjud bo'lmagan. "1989-1991- yillarda: respublikamiz sobiq SSSRda aholi turmush darajasi, ijtimoiy va gumanitar sohalar rivoji bo'yicha oxirgi o'rinlardan birida turar edi" [6, 4-бет.].

Mahsulotlar taqsimoti tizimining samarasizligi natijasida, qora bozorlar paydo bo'ldi. Qora bozorlarda narxlar, rasmiy narxlardan yuqori bo'lib, iste'molchilar yuqori narxlarda mahsulotlarni olishga majbur bo'lishgan. Bu esa iste'mol savatchasining o'zgarishiga olib kelgan. Bu davrda markazlashtirilgan iqtisodiyotning samarali bo'lmaganligi, bozor iqtisodiyotiga o'tish zarurligini ko'rsatdi. Aholi uchun mahsulotlar va pulni boshqarish, iqtisodiy muammolarga sabab bo'ldi va turmush darajasiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 175-бет.
- 2.Abuyeyev H.O. “Sovet hokimiyatining qayta qurish siyosati va uning O'zbekistonga ta'siri (1985-1991 yillar)” tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. - T, 2020. 56-bet.
- 3.O'zbekistonning yangi tarixi 2- kitob “O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida”. Toshkent.; 2000 yil 648- bet
- 4.Farg'ona viloyat davlat arxivi 952 fond 1ro'yxat, 90-ish, 31-36-betlar.
- 5.Farg'ona viloyat davlat arxivi 952 fond 1ro'yxat, 90-ish, 32-bet.
- 6.Статистик тўплам. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий- ижтимоий тараққиётнинг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган пргнозлари:- Т: “Ўзбекистон” НМИУ. 2011.4-бет

Internet web saytlari

- 1.https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Non_sanoati#
- 2.<https://kun.uz/news/2023/01/06/ozbekistonning-100-yillik-demografik-korsatkichlari-malum-qilindi>
- 3.<https://daryo.uz/2021/08/17/ozbekistonning-doimiy-aholisi-soni-30-yil-ichida-qanchaga-osgani-malum-qilindi>

THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS (PODCASTS, MOVIE CLIPS) IN IMPROVING LISTENING SKILLS OF INTERMEDIATE EFL LEARNERS

Muhammadiyeva Halima Saidahmadovna
Associate professor at Namangan state university
Sharopova Moxinaxon Zohid qizi
Student of Namanagan state university
mohinasharopova950@gmail.com

Annotation:

Integrating authentic materials like podcasts and movie clips exposes intermediate EFL learners to natural speech patterns, diverse accents, and real-world cultural contexts that traditional textbooks often lack. This exposure significantly enhances listening comprehension, inferencing abilities, and learner motivation by bridging the gap between classroom instruction and genuine communication. Furthermore, the combination of audio and visual stimuli in these materials helps students better process information and retain new vocabulary.

This study investigates the impact of authentic audio and audiovisual materials—specifically podcasts and movie clips—on the listening comprehension of intermediate EFL learners. Using a six-week quasi-experimental design, the research compared a group exposed to authentic content against a control group using traditional textbook recordings. Results from pre- and post-tests, supplemented by learner questionnaires, show that authentic materials significantly improved listening proficiency, inferencing skills, and learner confidence. The findings suggest that authentic input, paired with pedagogical scaffolding, effectively bridges the gap between classroom learning and real-world communication.

Key words: Authentic materials, Audiovisual input, Podcasts, Movie clips, Listening comprehension, Intermediate EFL learners, Quasi-experimental study, Inferencing skills

Introduction

Listening comprehension is one of the most demanding skills in second and foreign language learning. Unlike reading, listening does not allow learners to pause, reread, or carefully analyze the input. Spoken language is fast, fleeting, and often unpredictable, which requires listeners to process information in real time. For intermediate EFL learners, this challenge is particularly noticeable.

At the intermediate level (B1 according to the CEFR), many learners experience what is commonly referred to as the intermediate plateau. While they have already acquired basic grammatical structures and a functional vocabulary, they often feel frustrated when confronted with authentic spoken English, such as podcasts, films, or everyday conversations with native speakers. This frustration is frequently caused by a “perceptual gap” between the English learners recognize in written form and the English they hear in natural speech. One reason for this gap lies in the nature of traditional listening materials used in EFL classrooms. Textbook recordings are typically carefully scripted, clearly articulated, and free from background noise or overlapping speech. Although such materials are useful for introducing listening skills, they do not fully reflect how English is spoken in real-life contexts. As a result, learners may perform well in classroom tasks but struggle to understand authentic input outside the classroom.

This study explores whether regular and guided exposure to authentic audio and audiovisual materials—specifically podcasts and movie clips—can help intermediate EFL learners overcome these difficulties. By engaging with real spoken English in a structured and supportive learning environment, learners may develop more effective listening strategies and gain confidence in their ability to understand natural speech.

Methods

Research Design This study used a **quasi-experimental design** with a pre-test and post-test to compare the impact of authentic versus scripted materials on listening skills.

The participants were 40 intermediate EFL learners (B1 level), divided into an **Experimental Group (EG)**, using authentic materials, and a **Control Group (CG)**, using standard textbook audio.

Materials and Procedure Over a **six-week period**, the EG was exposed to **podcasts and movie clips** integrated with pedagogical scaffolding (pre-, while-, and post-listening tasks). The CG used only conventional, scripted recordings. Materials were selected based on their linguistic authenticity and relevance to real-world communication.

Data Collection and Analysis Data were collected through **pre- and post-tests** to measure comprehension and **questionnaires** to assess learner motivation. Quantitative results were analyzed using a T-test to determine the statistical significance of the improvement.

Literature Review

The development of listening skills is central to second language acquisition, grounded in the **Input Hypothesis**, which posits that learners progress when exposed to "comprehensible input" slightly above their current level [4]. In the context of intermediate EFL learners, the quality of this input is critical. While traditional textbooks provide structured exercises, they often lack the "authenticity" required for real-world fluency. **Gilmore (2007)** defines authentic materials as those produced for real social purposes rather than language teaching, arguing that they offer a richer linguistic environment than scripted classroom recordings [3].

Effective listening is not a passive act but a complex cognitive process. **Field (2008)** and **Lynch (2009)** emphasize that learners must move beyond simple decoding to "meaning construction," where they use context to interpret spoken English [2, 5]. For intermediate students, this process is enhanced by **Dual Coding Theory**, which suggests that simultaneous audio and visual stimuli—such as those found in movie clips—help the brain process and retain information more effectively [7]. By engaging both verbal and non-verbal channels, authentic audiovisual tools reduce cognitive load and improve comprehension [9, 10].

Furthermore, the transition from classroom English to natural speech requires specific pedagogical strategies. **Richards (2008)** and **Nation & Newton (2009)** highlight the importance of exposing students to natural speech features, including contractions, hesitations, and diverse accents found in podcasts [6, 8]. This exposure helps learners develop "inferencing skills," allowing them to fill in gaps when they do not understand every word [10]. Ultimately, as **Brown (2007)** notes, the use of authentic materials increases learner motivation by making the language feel relevant and alive, effectively bridging the gap between academic study and genuine communication [1].

Discussion

The findings of this study are also supported by the researcher's classroom experience during the intervention period. While teaching an intermediate EFL group, the researcher observed that students initially struggled to follow authentic podcast episodes due to fast speech, reduced forms, and unfamiliar accents. During the first listening sessions, many learners focused on individual words and frequently expressed frustration when they failed to understand every detail.

As a classroom example, during a lesson using a short segment from BBC 6 Minute English, several students were unable to answer comprehension questions after the first listening. However, after guided pre-listening activities, including topic prediction and discussion of key vocabulary, students demonstrated noticeably better understanding during the second and third listening. One student commented that recognizing the

topic in advance helped them “listen with a purpose” rather than translate word by word.

Over the six-week period, a clear change in classroom behaviour was observed. Students became more confident, asked fewer clarification questions, and increasingly relied on contextual clues, intonation, and visual support when working with movie clips. This classroom-based observation supports the quantitative results of the study and demonstrates how authentic materials, when combined with structured scaffolding, can positively influence learners’ listening comprehension and engagement.

Conclusion

This study demonstrates that authentic audio and audiovisual materials play a crucial role in improving the listening comprehension of intermediate EFL learners. While traditional textbook recordings provide a necessary foundation, they do not adequately prepare learners for the variability and unpredictability of real spoken English. Authentic materials, when carefully selected and properly scaffolded, expose learners to natural speech patterns and encourage the development of effective listening strategies.

Based on the findings, it is recommended that EFL curricula incorporate authentic listening materials more systematically at the intermediate level. By focusing on meaning, context, and strategy use rather than word-for-word understanding, teachers can help learners become more confident and competent listeners who are better prepared for real-world communication.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
2. Field, J. (2008). *Listening in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
3. Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. *Language Teaching*, 40(2), 97–118.
4. Krashen, S. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman.
5. Lynch, T. (2009). *Teaching Second Language Listening*. Oxford University Press.
6. Nation, I. S. P., & Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL Listening and Speaking*. Routledge.
7. Paivio, A. (1991). Dual coding theory: Retrospect and current status. *Canadian Journal of Psychology*, 45(3), 255–287.
8. Richard, J. C. (2008). *Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice*. Cambridge University Press.
9. Rost, M. (2011). *Teaching and Researching Listening*. Pearson Education.

10. Vandergrift, L., & Goh, C. (2012). Teaching and Learning Second Language Listening: Metacognition in Action. Routledge.

SOLVING DATA INTERACTION PROBLEMS IN INFORMATION SYSTEMS OF FREIGHT TRANSPORT LOGISTICS IN UZBEKISTAN

Sulyukova Larisa Faritovna

Akhmedjanova Zarrina Iskandarovna

¹ Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers,
Tashkent, Uzbekistan, E-mail: slf72@yandex.com

² Research Institute for the Development of Digital Technologies and Artificial
Intelligence, Tashkent, Uzbekistan, E-mail: zarrina92@inbox.ru

Abstract.

The article examines the problems of integrating heterogeneous data in information systems of international road freight transportation in Uzbekistan. A comparative analysis of evolutionary route optimization algorithms is carried out, including genetic algorithms, differential evolution, ant colony optimization, and local search methods. A conceptual model for applying hybrid evolutionary algorithms to optimize logistics processes in the agro-industrial complex of the Samarkand region is proposed, taking into account the seasonality of perishable goods transportation.

Keywords: genetic algorithms, differential evolution, heterogeneous data, transport logistics, Uzbekistan.

Freight transportation in Uzbekistan faces critical challenges, including the heterogeneity of information systems and the lack of unified mechanisms for data integration among participants in logistics chains [1, 9]. Incompatibility of message formats, differences in data semantics, and heterogeneous communication protocols significantly hinder effective interaction between carriers, customs authorities, and trade partners.

To exchange structured logistics information, standards such as EDI and UN/EDIFACT are widely used, along with modern digital solutions including e-TIR and e-CMR, which provide electronic support for transport operations [3, 11]. However, these standards do not address the problem of intelligent route optimization and therefore require integration with analytical and computational modules.

Evolutionary algorithms, in particular genetic algorithms (GA) and differential evolution (DE), have proven to be effective methods for solving complex combinatorial optimization problems, including vehicle routing problems [2, 7, 8]. Recent studies indicate that the application of evolutionary approaches makes it

possible to accelerate convergence and improve solution quality by 5–6% compared to traditional heuristics [2, 6].

The aim of this study is to develop a comprehensive approach to solving data interaction problems in transport information systems based on evolutionary optimization algorithms, taking into account the specific features of the agro-industrial complex of the Samarkand region.

Modern transport and logistics systems operate under conditions of diverse data formats and heterogeneous data sources, which necessitates a formalized description of transportation planning processes [5]. As a basic mathematical model, the Vehicle Routing Problem (VRP) is used, which is aimed at minimizing total transportation costs [6].

The objective function of the VRP can be expressed as follows:

$$\min D = \sum d_{ij} \times x_{ij}, \quad (1)$$

where d_{ij} - denotes the distance or transportation cost between nodes i and j ;

$x_{ij} \in \{0,1\}$ - a binary decision variable that equals 1 if nodes i and j are connected by a route, and 0 otherwise.

The VRP belongs to the class of NP-hard problems [6]; therefore, the application of exact solution methods becomes computationally inefficient as the number of nodes increases. In practical information systems, metaheuristic optimization methods are widely used to solve medium- and large-scale problems [7].

Genetic algorithms are based on the principles of natural selection and evolution and are widely applied to solve routing problems [2, 7]. A solution is encoded as an integer chromosome, where:

0 denotes the depot;

values from 1 to n correspond to delivery nodes;

additional separators are used to form individual routes.

The most commonly used crossover operators are Order Crossover (OX) and Edge Recombination Crossover (ERX), which preserve route structure and ensure solution feasibility [7].

Differential evolution was originally developed for continuous optimization problems. Mutation is performed according to the following formula:

$$v_i = x_{r1} + F \times (x_{r2} - x_{r3}), \quad (2)$$

where $F \in [0, 2]$ is the scaling factor.

Local search methods are applied either as standalone heuristics or as components of hybrid algorithms. They are based on local route transformations (such as 2-opt, 3-

opt, and their modifications) and are characterized by high computational efficiency; however, they are sensitive to the initial solution and prone to being trapped in local optima [6].

Table 1 presents the comparative characteristics of the studied route optimization algorithms.

Table1.

Comparative Characteristics of Route Optimization Algorithms

Algorithm	Computational Complexity	Gap from Optimum	GPU Acceleration	Dynamic Problems	Recommended Application
GA	$O(g \cdot p \cdot n)$	0.5–5%	Up to 561×	Yes	VRP, VRPTW
DE	$O(g \cdot p \cdot n)$	0.5–5%	Up to 400×	Yes	CVRP, heterogeneous data
ACO	$O(n^2 \cdot m \cdot t)$	0.5–5%	Up to 300×	High	Dynamic VRP
LS	$O(n^2 \cdot t)$	0–5%	Up to 200×	Partial	Local optimization

where ***g*** denotes the number of generations, ***p*** is the population size, ***n*** is the number of nodes, ***m*** is the number of ants, ***t*** is the number of iterations.

Table 2 presents the results of an experimental comparison of algorithm execution times depending on the problem size [6, 7].

Table 2

Algorithm execution time (seconds)

Number of nodes	GA	DE	ACO	LS
2	0,80	0,90	1,20	0,50
10	5,20	5,80	8,10	4,20
50	35,80	42,10	58,40	28,70
100	82,30	95,40	145,20	68,90

As can be seen from Table 2, when the number of nodes exceeds 100, genetic algorithms outperform the above-mentioned algorithms in terms of execution time due to their heuristic search strategy.

Table 3

Deviation from the optimal solution (%)

Number of nodes	GA	DE	ACO	LS
2	0,2	0,3	0,5	0,4
10	1,5	1,8	2,5	2,1
50	4,2	4,8	5,8	5,2
100	5,5	6,2	7,5	6,8

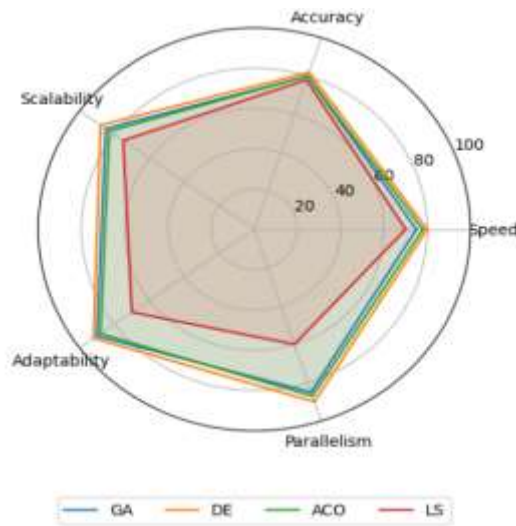

Figure 1. Multi-criteria comparison of optimization algorithms.

Table 4.

Comparative characteristics of the algorithms

Algorithm	Computational complexity	Gap	GPU acceleration	Dynamic capability
GA	$O(g \cdot p \cdot n)$	0.5–5%	561×	✓
DE	$O(g \cdot p \cdot n)$	0.5–5%	400×	✓
ACO	$O(n^2 \cdot m \cdot t)$	0.5–5%	300×	✓✓
LS	$O(n^2 \cdot t)$	0–5%	200×	△

In 2024, Uzbekistan transported 1.52 billion tons of cargo, of which 1.4 billion tons were carried by road transport [1, 9]. The international road freight market includes 483 carriers operating a fleet of approximately 11,000 trucks.

The Samarkand region is a leading agricultural producer in Uzbekistan, with vegetable production reaching 1.64 million tons in 2023 and potato production amounting to 632 thousand tons during the first nine months of 2025 [12, 13]. The region comprises 1.3

million hectares of agricultural land, with 7,188 farms organized into 44 agro-clusters. The population of the region is 4.137 million people, of whom 63% reside in rural areas.

Table 5

Geographical structure of Uzbekistan's fruit and vegetable exports (2024).

Country	Share of exports, %	Growth vs. 2024, %
Russia	42.1	+56
Kazakhstan	12.7	+67
Pakistan	12.6	+23
China	8.9	+45
Kyrgyzstan	5.2	+38
Other countries	18.5	+31

The proposed data integration system is based on a multi-level architecture [4, 5], which comprises three layers, as shown in Figure 2.

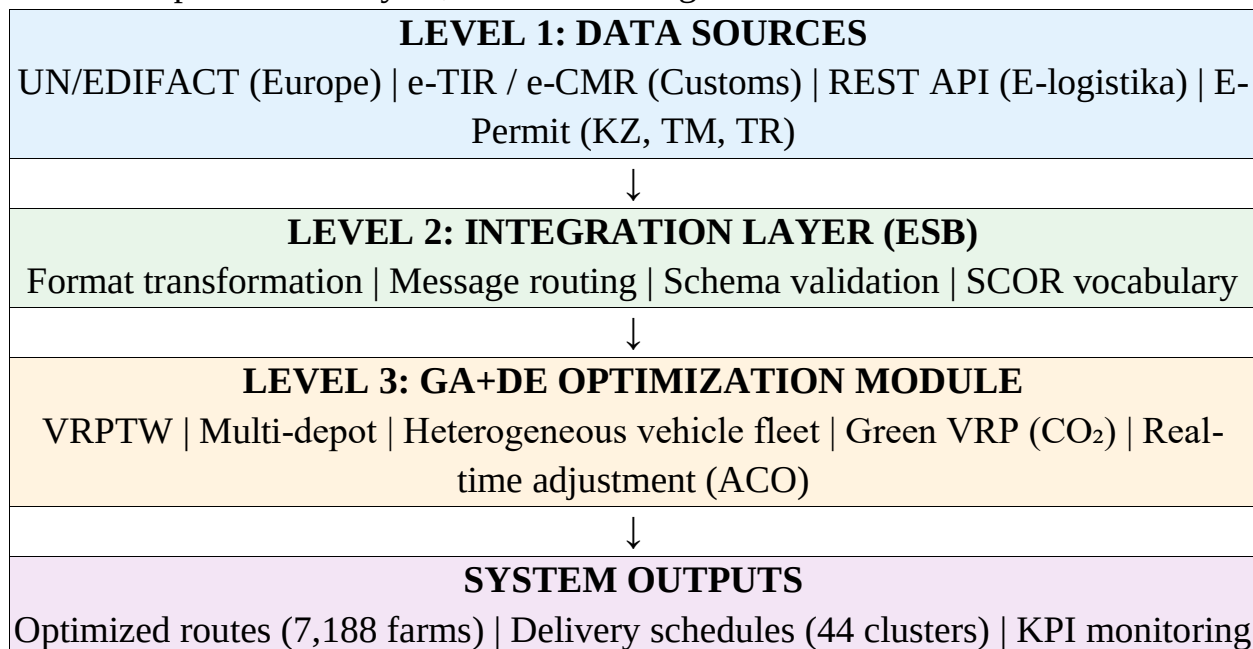

Figure 2. Three-level architecture for heterogeneous data integration.

Table 6 presents an analysis of the compliance of the algorithms with the requirements of the agro-industrial complex.

Table 6

Compliance of algorithms with the requirements of the Samarkand region agro-industrial complex

Requirement	GA	DE	ACO	LS
VRPTW (time windows)	++	++	+	+
Perishable goods	++	+	±	±
Heterogeneous fleet	++	++	+	±
Multi-depot (agro-clusters)	++	+	++	±
Integration of heterogeneous data	+	++	±	—

where ++ high effectiveness; + good; ± satisfactory; — low

CONCLUSION

Addressing data interaction problems in the transport systems of Uzbekistan requires a comprehensive approach that integrates semantic interoperability, modern data exchange standards, and evolutionary optimization methods.

The specific characteristics of the agro-industrial complex of the Samarkand region—such as seasonality, perishable products, and limited cold-chain infrastructure—impose unique constraints on routing algorithms. Evolutionary algorithms outperform classical methods in medium- and large-scale problem instances: for cases with more than 100 delivery points, the deviation from the optimal solution reaches 20–30% for basic genetic algorithms, whereas it is reduced to 0.5–5% when hybrid approaches incorporating local search are applied.

REFERENCES

1. UzDaily. *In 2024, the volume of freight transportation in Uzbekistan reached a record 1.5 billion tons*. 2025. Available at: <https://www.uzdaily.uz/>
2. Mu, Y., et al. Analyzing vehicle path optimization using an improved genetic algorithm. *Scientific Reports*, 2024, Vol. 14, Article 77667.
3. EDI2XML. *EDIFACT for Transportation: EDI and the Supply Chain*. 2024. Available at: <https://www.edi2xml.com/>
4. GS1. *EPCIS and CBV Standards*. 2024. Available at: <https://www.gs1.org/standards/epcis>
5. *Semantic Integration and Interoperability*. Springer, 2022. DOI: 10.1007/978-3-030-93975-5_12.
6. IntechOpen. *A Comparative Analysis of Search Algorithms for Solving the Vehicle Routing Problem*. 2023.

7. Ochelska-Mierzejewska, J., et al. Selected genetic algorithms for vehicle routing problem solving. *Electronics*, 2021, Vol. 10, Article 3147.
8. Storn, R., Price, K. Differential evolution — a simple and efficient heuristic for global optimization. *Journal of Global Optimization*, 1997, Vol. 11, pp. 341–359.
9. Eurasian Research Institute. *Transport Strategy of Uzbekistan: Current Developments*. 2024.
10. Caspian News. *Middle Corridor freight volumes rise 70% in 2024*. October 2024.
11. UNECE. *First eTIR transport takes place between Uzbekistan and Azerbaijan*. January 2023.
12. EastFruit. *Samarkand, Andijan, and Fergana regions led vegetable production in Uzbekistan*. 2024.
13. FreshPlaza. *Rising fruit and vegetable exports drive the need to expand cold storage in Uzbekistan*. 2024.

“Challenges of Rendering Social-Hierarchy Vocabulary in the Translation of Early-20th-Century Uzbek Titles into English”

Namangan State University
Rustamxonova Salimaxon
Mamatova Dilrabo

Abstract: The translation of social-hierarchy vocabulary in early 20th-century Uzbek literature into English is quite a difficult task due to the relational and pragmatic functions of the titles like bek, mirza, oqsoqol, and otin. These terms describe the spectrum of power, the amount of respect, and social placement within the historical and communal contexts which the English language does not have direct equivalents for. The study is primarily centered on the examination of the linguistic and socio-historical factors that create hindrances in translation, and it further illustrates how relational meaning, narrative tension, and character dynamics are all affected when hierarchical vocabulary is rendered literally or generically.

Key terms: social-hierarchy vocabulary, Uzbek literature, translation studies, honorific titles, pragmatics, narrative dynamics, relational meaning, Jadid reformism, Qodiriy, Cholpon

Intorduction

Translating early-20th-century Uzbek literature into English has presented unique difficulties, especially in the area of social-hierarchy vocabulary which dominated the works of that period. The novels “O‘tkan kunlar” and “Mehrobdan chayon” by Abdulla Qodiriy, “Kecha va kunduz” by Cholpon, and the historical writings of Fitrat, all combine to present a society that is characterized by intricate titles and communal roles. Through words like bek, mirza, oqsoqol, and otin one can observe power, respect, and social identity, however, there are no corresponding terms in English that can directly translate these ideas. The vocabulary of these works is greatly influenced by the closeness of the period to the Jadid reformism which was a transformative and problematic one along with traditional and early Soviet pressures, thus multilayered cultural meanings are reflected in it. This paper discusses the dilemma of the translators while handling such issues and also the methods by which they try to keep the titles' historical and social significance intact. By focusing on illuminating sample passages and the translations that are available this paper intends to make it clear that the cultural stakes are very high when one is faced with the three options of literal accuracy, functional equivalence, and contextual explanation for readers in different languages.

Research methods

A qualitative, text-based approach is applied in this research. To begin with, the social-hierarchy terms of utmost importance such as bek, mirza, oqsoqol and otin are traced and their historical meanings are interpreted through the close reading of the early-20th-century Uzbek novels by Qodiriy, Cholpon and Fitrat. The existing English versions are then critically evaluated via comparative translation analysis on the rendering of these titles. Eventually, the study advocates for the application of cultural annotation, selective retention of original terms and contextual paraphrasing among others as practical translation strategies to the potential reader misunderstandings that might occur due to lack of precaution. The method provides for a systematic evaluation of both linguistic and cultural challenges.

Discussion

Translating the social-hierarchy terms from early-20th-century Uzbek literature into English poses a problem mainly because these titles are regarded as social instruments rather than mere lexical items. Their meaning is intertwined with the relationships they create and the power they showcase, thus the problem arises when translation tries to consider them as direct semantic units. In the works of Qodiriy, Cholpon and Fitrat, the titles bek, mirza, oqsoqol or otin are integrated into the characters' dialogues and interactions where the readers/viewers can understand the meanings that relate to genealogy, community power and morality. In English, these titles lose the power that once determined the characters' positions in the social hierarchy. The only thing left is often a narrow denotational meaning, while the richer connotations of prestige, obligation or deference recede almost completely and the subtle shifts in narrative authority or tension are flattened.

Translating the social-hierarchy terms from early-20th-century Uzbek literature into English poses a problem mainly because these titles are regarded as social instruments rather than mere lexical items. Their meaning is intertwined with the relationships they create and the power they showcase, thus the problem arises when translation tries to consider them as direct semantic units. In the works of Qodiriy, Cholpon and Fitrat, the titles bek, mirza, oqsoqol or otin are integrated into the characters' dialogues and interactions where the readers/viewers can understand the meanings that relate to genealogy, community power and morality. In English, these titles lose the power that once determined the characters' positions in the social hierarchy. The only thing left is often a narrow denotational meaning, while the richer connotations of prestige, obligation or deference recede almost completely and the subtle shifts in narrative authority or tension are flattened.

The reason behind this loss is that the Uzbek titles depend on a whole system of pragmatic cues, among which are the rule as to who may address whom with which term, the situational appropriateness of usage, and the emotional tone attached to doing so. English has not fixed sets of honorific terms to indicate hierarchical relations distance as Uzbek does and thus the interpersonal relations' dimension is less pronounced and more neutral than in English. The repeated use of *bek* in conversation, for example, indicates not only rank but also gradual, expected deference and respect that are already somewhat ritualized and the English reader cannot intuitively perceive them without explicit context. The same with, for instance, the term *oqsoqol*, which brings in a whole complex of authority due to age, wisdom, and community acceptance, a subtle mixture that cannot be simply translated as "elder" or "village leader".

This issue is made worse by the historical instability during the Jadid reformist movement and the early Soviet period, when social roles were constantly being re-evaluated, contested, or even partially removed. One title might manage to simultaneously keep its pre-modern social weight, yet at the same time signal an ideological shift that was just starting, thus, making the meanings layered that are historically dependent. English does not have the lexical or pragmatic means to express such diachronic complexity; a literal translation would run the risk of conveying the term's meaning as just a generic rank, whereas an explanatory substitution could go too far in context and disturb the narrative flow.

The interpretive weight of these titles also depends on the extent of shared cultural memory. The emotional charge that a contemporary Uzbek reader would automatically attach to addressing someone as *mirza* or *otin* cannot be activated in English automatically either, hence the character dynamics would be under-communicated and the narrative tension would be weakened. Since these names act as social lubricants, their inaccurate representation could lead to completely different interpretations of the "pecking order," "consideration," and "moral stance" in the story. Consequently, the translation of social-hierarchy-related words is not as a mere stylistic issue but as a main challenge that affects both the interaction of characters and the understanding of the plot. Therefore, the problem of untranslatability showing the existence of such vocabulary lies not in the obscurity of the words only but in the loss of the relational and pragmatic meanings that occur when one translates between languages with different social indexing systems. Social hierarchy vocabulary is thus why such words are so hard to translate.

Proposals' analysis

Many professionals think it is wise to start the translation problems posed by social hierarchy vocabulary by realizing that the challenge is not only linguistic but it is also on the relational side. Because terms like *bek*, *mirza*, *oqsoqol*, or *otin* have social power and they are not just reference names, any proposal for betterment must look for ways to keep the relational aspect that is otherwise lost in English. One possible way out is to let the original titles be part of the translated text, thus treating them as cultural anchors and not forcing early equivalence. Still, this method rests upon the reader's readiness to communicate with unfamiliar words and it creates a risk of separation if the contextual clues are not deeply rooted in the narrative flow. However, it does protect the hierarchy embedded in the original forms of addressing the audience, particularly when the titles occur many times and in the natural way in talk.

Another tactic is to sponsor the story with subtle explanatory means, put where they make the relationships clear without obstructing the reading experience. To achieve the maximum efficacy of such an approach, it is necessary to find a middle ground between the preservation of narrative momentum and giving the reader enough cultural and social orientation to catch the hierarchical implications of each title. Too much visible explanation can break the flow of immersion whereas too little can fail to make clear the status differences that are at the heart of character interactions.

A third option is the adoption of a subtle paraphrastic contextualisation, which will enable the reader to infer the social function of a title from the surrounding cues rather than having it directly stated. When performed with care, this technique can get close to the intended power dynamics by incorporating the hierarchy into the tone, narrative style or through the selection of verbs and patterns of address. Its weakness is that it has to move away from being lexically precise, but its strength lies in the possibility to recreate interpersonal effects even when English lacks the right words. In all the different approaches, the main focus is to keep the hierarchical resonance that characterizes these titles and to make sure that the hidden significance has not been lost in translation.

Conclusion

When looking at the translation of the early 20th-century Uzbek vocabulary related to social hierarchy, it is evident that the problem of translation is not a simple case of changing one word for another. The titles that once existed and were very important in the Uzbek community are now just an indication of the authorities, respect, and social positioning, and they carry the weight of relationships and history that English lacks the tools to directly convey. Challenges are not just about the representation of the denotative meaning, but also the preservation of social fabric that is intertwined with

these terms, including who can address whom, how much deference is required, and the subtle playing of prestige and obligation. As this study has shown, translation choices inevitably involve trade-offs: literal equivalence risks flattening the social dynamics, while omission or generic substitution erodes the narrative and relational nuance. Recognising the historical specificity of early-20th-century Uzbek society, with its evolving hierarchies under Jadid reformism and early Soviet influence, further complicates the task. Ultimately, the translation of social-hierarchy vocabulary requires an approach that is attentive to relational meaning, contextual embeddedness, and the cultural resonance of each term. Without careful consideration, English translations risk stripping the original works of the interpersonal depth and social subtlety that define their literary and historical significance.

References

1. Qodiriy, A. O‘tkan kunlar. “Kamolot” kutubxonasi.
2. Qodiriy, A. Mehrobdan chayon. Toshkent: Sharq.
3. Cholpon. Kecha va kunduz. Tashkent: Sharq.
4. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 1-jild: She’rlar, nasriy asarlar, dramalar — T.: «Ma’naviyat», 2000.
5. Babae, S., Wan Yahya, W. R., & Babae, R. (2014). Creativity, Culture and Translation. *English Language Teaching*, 7(6), 14-18.
6. Imami, T. R., & Mu’in, F. (2021, October). Linguistic and cultural problems in translation. In 2nd International Conference on Education, Language, Literature, and Arts (ICELLA 2021) (pp. 178-186). Atlantis Press.
7. Wang, H. (2024). Cultural transitions in literary translation: Challenges and innovations. *Academic Journal of Humanities & Social Sciences*, 7(5), 176-181.

Postmodern ingliz adabiyotida tildan foydalanishning falsafiy asoslari va ma'no yaratish jarayonidagi ahamiyati

Ko'klanova Feruza Umidovna

Ma'mun Universiteti 1-kurs magistranti

Annatatsiya. Ushbu maqola postmodern ingliz adabiyotida tildan foydalanishning falsafiy asoslarini va uning ma'no yaratish jarayonidagi rolini tahlil qiladi. Postmodern mualliflar tilni barqaror haqiqatni aks ettiruvchi vosita sifatida emas, balki fikrning o'zini yaratadigan faol tizim sifatida talqin qiladilar. Metafiksiya, intertekstual kollaj, til o'yinlari va dekonstruktsiya orqali matnning ko'p ma'noliligi va beqarorligi yuzaga chiqadi. Tadqiqot postmodern matnlarda tilning ontologik o'rni va o'quvchining talqin jarayonidagi ishtirokini yoritadi.

Kalit so'zlar:

postmodern adabiyot; ingliz postmodernizmi; tilning falsafiy asoslari; ma'no yaratish; metafiksiya; intertekstual kollaj; dekonstruktsiya; til o'yini; identitet; matnning beqarorligi.

Аннотация. Статья посвящена философским основаниям использования языка в англоязычной постмодернистской литературе и его роли в создании смысла. Постмодернистские авторы рассматривают язык как активный механизм конструирования реальности. Через метапрозу, интертекстуальный коллаж, языковую игру и деконструкцию проявляется множественность и нестабильность текста. Исследование демонстрирует онтологическую значимость языка и активное участие читателя в процессе смыслообразования.

Ключевые слова:

постмодернистская литература; английский постмодернизм; философские основы языка; создание смысла; метапроза; интертекстуальный коллаж; деконструкция; языковая игра; идентичность; нестабильность текста.

Abstract. This article explores the philosophical foundations of language use in English postmodern literature and its role in the process of meaning-making. Postmodern authors view language not as a neutral medium of representation but as an active mechanism that constructs reality. Through metafiction, intertextual collage, language play and deconstruction, the inherent multiplicity and instability of meaning emerge. The study highlights the ontological function of language in postmodern texts and the reader's active involvement in constructing meaning.

Keywords:

postmodern literature; English postmodernism; philosophical foundations of language; meaning-making; metafiction; intertextual collage; deconstruction; language play; identity; textual instability.

Postmodern ingliz adabiyotida til nafaqat estetik vosita, balki falsafiy tafakkurni shakllantiruvchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Postmodern adabiyotda tilning o'ziga xosligi birinchidan, haqiqatning ko'pligi g'oyasi bilan bog'liq: matn ichida turli nuqtayi nazarlar kollaj sifatida mavjud bo'ladi va o'quvchi mazmunni mustaqil talqin qilishga majbur bo'ladi. Ikkinchidan, sub'ektning parchalanishi til strukturasidagi beqarorlik orqali namoyon bo'lib, muallif ham, personaj ham, hatto hikoya qiluvchi ham aniq, barqaror identitetga ega emas. Uchinchidan, til o'yini falsafiy mazmunning asosiy tashuvchisiga aylanib, Ludvig Vitgenshteynning til-anqlik g'oyalariga tayanadi: mazmun so'zlarda emas, balki ularning o'zaro munosabatlari va kontekstual almashinuvida ochiladi.

Natijada postmodern ingliz adabiyotida til falsafiy fikrni ifodalashdan ko'ra, uni yaratuvchi jarayon sifatida ishlaydi. Tilning o'zi haqidagi matn — metafiksiya — borliqning ma'nosizligi, haqiqatning konstruktiv tabiatini ko'rsatadi. Modernizm til orqali inson ongining ichki kechinmalarini ifodalashga intilgan bo'lsa, postmodernizm tildan foydalanishda yanada radikal yo'lni tanlaydi: tilning o'zi haqiqatni aks ettirmaydi, balki uni yaratadi. Shuning uchun postmodern asarlarda til mazmunning tayanch manbai emas, balki mazmunning o'zini doimiy ravishda o'zgartirib turadigan dinamik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Postmodern ingliz adabiyotining asosiy namoyandalari — Tomas Pynchon, John Fowles, Samuel Beckett, John Barth kabi mualliflar — tilning beqarorligi, ko'p ma'noliligi va struktural o'z-o'ziga ishora qiluvchanligini adabiy tajriba markaziga qo'yadilar. Bu yozuvchilar nazarida tilning barqaror mazmun yaratishdagi vakolati shubha ostiga olinadi va o'quvchi matndan doimiy ravishda yangi ma'no izlashga taklif qilinadi. Tilning bunday talqini o'z ichiga bir nechta yirik falsafiy g'oyalarni oladi:

Postmodernizm Lyotard, Derrida, Baudrillard kabi faylasuflar g'oyalariga tayangan holda haqiqatni yagona, mutlaq hodisa sifatida emas, balki til orqali yaratiladigan konstruksiya sifatida ko'rsatadi. Shuning uchun postmodern asarlarda voqealar, personajlar yoki g'oyalar qat'iy, aniq shaklda berilmaydi.

Postmodern yozuvchilar matnning sun'iyiligini ochib qo'yish, hikoya qilish jarayonining o'zini ko'rsatish orqali o'quvchini tekst yaratish jarayoniga jalb etadilar. Masalan, Fowlesning *The French Lieutenant's Woman* romanida muallif bevosita o'zi

bilan o'quvchi o'rtasidagi munosabatni muhokama qiladi. Bu usul tilning fikrni emas, balki fikrlash jarayonini ko'rsatishiga xizmat qiladi.

Postmodern matnlarda turli madaniy, tarixiy, diniy, ilmiy matnlardan olingan bo'laklar kollaj shaklida qo'shiladi. Pynchonning romanlari aynan shu tamoyilga asoslanadi. Bu kollaj matnning yagona markaziy ma'nosini yo'q qiladi va o'quvchini ko'p qatlamli talqin qilishga undaydi.

Postmodern adabiyotda shaxs (identitet) qat'iy shaklda tasvirlanmaydi. Personajlar o'zlarini topa olmaydi, rol va pozitsiyalarni tez-tez o'zgartiradi. Bu lingvistik nuqtai nazardan qaralganda, tilning o'zi ham barqaror o'zlik yaratishga qodir emasligini ko'rsatadi. Beckett asarlarida qahramonlarning kimligi, hatto nomi ham doim o'zgarib turadi.

Postmodern adabiyot Derrida ta'limotiga tayangan holda so'zlarning an'anaviy ma'nosini buzadi, ironiyalashadi va dekonstruksiya qiladi. Tilning beqarorligi matndagi falsafiy savollarning asosiy manbaiga aylanadi: "Mazmun qayerda?", "Muallif kim?", "Haqiqat qayerda?" kabi fundamental savollar tilda o'z aksini topadi. Postmodern ingliz adabiyotida til passiv vosita emas, balki falsafiy fikrni yaratadigan faol jarayondir. Tilning ko'p qatlamli va beqaror tabiati o'quvchini matnning hamyaratuchisiga aylantiradi. Shu orqali postmodern adabiyot tildan foydalanishning metafizik, ontologik va gnoseologik o'lchamlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barthes, Roland. Image–Music–Text. Fontana Press, 1977.
2. Barth, John. The Literature of Exhaustion. Johns Hopkins University Press, 1984.
3. Baudrillard, Jean. Simulacra and Simulation. University of Michigan Press, 1994.
4. Beckett, Samuel. Molloy, Malone Dies, The Unnamable. Grove Press, 1991.
5. Fowles, John. The French Lieutenant's Woman. Vintage, 1992.
6. Hutcheon, Linda. A Poetics of Postmodernism. Routledge, 1988.
7. Jameson, Fredric. Postmodernism: The Cultural Logic of Late Capitalism. Duke University Press, 1991.
8. Lyotard, Jean-François. The Postmodern Condition. Manchester University Press, 1984.
9. McHale, Brian. Postmodernist Fiction. Routledge, 1987.
10. Pynchon, Thomas. Gravity's Rainbow. Penguin, 1995.

TABLE OF CONTENTS

1	Global Standards in English Language Teaching and Assessment: A Contemporary Perspective Saydazimova Durdona Xabibullayevna, Rustamov Firdavs Rafael o'g'li, Jumayev Bekzodjon To'ra o'g'li	3–5
2	Integration of Visual Scales and Digital Methods for Objective Assessment of Aesthetic Outcomes in Dental Procedures: A Standardized Approach Furkatov Shokhjakhon Furkatovich, Ismatova Iroda Farkhod kizi	6–8
3	Effectiveness of Digital Flashcards Compared to Traditional Methods in Vocabulary Learning Mukhlisa Odilova Qobilovna	9–12
4	BOSHLANG'ICH SINFLARDA SUV RESURLARINI TEJASH VA UNDA FOYDALANISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI Norboyeva Farzina, Xalilova Xurshida	13–18
5	BARQAROR MODA TAMOIYILI: ILG'OR TAJRIBALARNING ZAMONAVIY MODAGA INTEGRATSIYASI Abdullayeva F.S., Saidova A.M.	19–23
6	ARTISTIC REPRESENTATION OF HUMAN VALUE AND FAMILY THEMES IN UZBEK DRAMATURGY OF THE 1940s–1960s Akhror-Murod Irodabegim Tolibjon qizi	24–26
7	METHODS FOR OPTIMIZING EXTRACTION TECHNOLOGY OF UNCONVENTIONAL VEGETABLE OIL COMPOSITIONS AND INCREASING FATTY ACID YIELD Serkayev Qamar Pardabayevich, Sherimbetova Sevara Oybek qizi	27–29
8	INNOVATIVE APPROACHES TO STRENGTHENING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION Abdunazarova Xurshidabonu Zohid qizi, Abdullayeva Aziza Khudaiberganovna	30–33
9	Linguoculturological Features of Short Stories in English and Uzbek Languages Aripova Saodat Taxiroyva	34–36
10	INTERACTIVE STORY-BASED WRITING TASKS: BOOSTING CREATIVITY AND TEXT ORGANIZATION SKILLS IN PRIMARY EFL STUDENTS Ashurov Abdulatif Tuxtasunovich	37–39
11	INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNI TABIIY FANLARNI O'QITISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI Xakimova Sanobar Abdumo'minovna	40–45
12	МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ ТЕКСТЫ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ Диёрова Наргиза Омоновна	46–50

13	KARYESNING RIVOJLANISH MEXANIZMI VA UNING OLDINI OLISH STRATEGIYALARI. Isomiddinov Ravshanbek Sanjar o'g'li	51–54
14	ÖZBEKISTAN TELEVIZYONU'NUN ÇOCUK GÖRSETMELERİNDE SANATSAL YETENEKLİLİK SORUNLARI Umarova Sitora Oybek kızı	55–58
15	Sun'iy intellekt asosida interfaol o'yinlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faoliyatini rivojlantirish metodikasi Xalilova Soxibajon Komiljonovna	59–64
16	CROSS-CULTURAL COMMUNICATION CHALLENGES IN INTERNATIONAL BUSINESS MANAGEMENT Lola Ibromkhimovna Khansivarova, Manzura Kholboyevna Begimova	65–69
17	AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIYAVIY MENEJMENTI TASHKIL ETISH ORQALI LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMLARI QURBONOV NURIDDIN RO'ZIQULOVICH	70–74
18	Maqsud Qoriyevning "Ibn Sino" romanidagi tibbiy tasvirlar va ularning zamonaviy tibbiyotdagi aks-sadosi. Tusmatov Shoxrux Rasuljon o'g'liv	75–79
19	INSON ICHAKLARIDAGI BAKTERIYALARNING XILMA-XILLIGI VA ULARNING ORGANIZM FAOLIYATIGA O'ZARO TA'SIRI. Aytmuratova Gauhar, Xayitboyev Dilbek, Ro'zibayeva Gulnoza	80–87
20	MORPHOLOGICAL CHANGES IN BEAN (PHASEOLUS VULGARIS L.) UNDER SALINITY STRESS U.X. Ikramova, U.R. Mahmudovich, S.U. Sharipov	88–91
21	MUAMMO, CHISTON, LUG'Z, TA'RIX JANRI HAQIDA. Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna, Jo'rayeva Shohista	92–94
22	FRAZELOGIYA. IBORALAR VA ULARNING TURLARI. Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna, Jo'rayeva Shohista	95–98
23	CLEAR ALIGNER ORTHODONTICS AND PERIODONTAL HEALTH: A CLINICAL, MICROBIOLOGICAL AND RADIOLOGICAL ASSESSMENT OF SAFETY AND EFFECTIVENESS IN ADULT PATIENTS Gulchekhra Sadullayeva Ilkhomjon qizi	99–101
24	Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishida tabiat bilan tanishtirishning ahamiyati Olimova Dilrab Nurali qizi, Oltiboyeva Muyassar Nurali qizi	102–107
25	TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI Davlatova Lobarxon Zokirjon qizi	108–115
26	ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА ПЕРЕУДА РОМАНТИЗМА (НА ТЕМУ ЕСЕНИНА) Самадов Жахонгир Зийодулло Огли	116–120

27	O'ZBEK OILALARIDA BARQAROR IJTIMOY MUHITNI TARIXAN SHAKLLANISH QADRIYATLARI Musurmonqulova Zaynura To'raxon qizi, Toshboyeva Muxlisa Murtazoqul qizi	121–125
28	O'QUVCHILARDA TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Mardonov Erkin Xasanovich, Avazova Farangiz Sobir qizi	126–133
29	YOSHLAR ORASIDA INTERNETGA QARAMLIK: SABAB VA YECHIMLARI Xo`jamurodova Aziza Kenja qizi	134–135
30	KICHIK MAKTAB YOSHIDA BOLALARDA KO'RGAZMALI-OBRAZLI TAFAKKUR O'SISH DINAMIKASI Xo'jamqulova Sohiba Bahodir qizi, Gulmirzayeva Nilufar Umarali qizi	136–140
31	YOLG'IZLIK HISSINING ZAMONAVIY SABABLARI Mardonov Erkin Xasanovich, Hamidova Sevinch Qurbonnazar qizi, Mo'minova Sarvinoz Komil qizi	141–143
32	TAFAKKUR MUAMMOSI BORASIDA O'ZBEKISTONDA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR TAHLILI. Mardonov Erkin Xasanovich, Isayeva Jasmina Bahodirovna, Jumayeva Dildora Abdumo'min qiz	144–148
33	BOLANING TARAQIYOTIDA TA'LIM Olishida OTA-ONALAR VA PSIXOLOGNING HAMKORLIKDAGI O'RNI. Allaberdiyev Ulug'bek Uzokovich, Abdullayev Mehroj Saydullo o'g'li	149–152
34	STRESSNI BOSHQARISH VA EMOTSIONAL BARQARORLIKNI RIVOJLANTIRISH Abdusalomova Charos Sirojiddin qizi, Gulboyeva Shirin Navro'z qizi	153–155
35	“O'ZBEKISTON ASOSIY KAPITALGA INVESTITSİYALARNI TAQOMILASHTIRISH” Sharipova Zulayxo	156–159
36	MAKTAB VA OTA-ONA HAMKORLIGINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI Boltayeva Ruxshona Shaydam qizi, Baxriyeva Ra'no Abror qizi	160–163
37	SAĞLIKLI YAŞAM TARZI: EĞITIMDEKI ROLÜ VE ÖNEMI Dilnoza Muminova	164–168
38	O'QITUVCHILARNING PROFESSIONAL RIVOJLANISHI: YANGI TALABLAR O.G. Ernazarova, D. Muminova	169–180
39	INTERAKTIV INFOGRAFIK TAQDIMOTLAR UCHUN VIDEO MATERIALLAR YARATISHDA SUN'Y INTELLEKT TEXNOLOGİYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH Masharipov Madiyor Palvannazirovich, Abdusamatova Gulchehra Zoirovna	181–185
40	Turk tiliga fransuz tilidan o'zlashgan harbiy terminlarning semantik tahlili Zoxidov Boxodir Komil ogli	186–190

41	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TOVAR TASHQI SAVDOSINING AHAMIYATI. Niyozmetov Doniyor	191–194
42	AKADEMIK LITSEY O'QUVCHILARI MATEMATIKA DARSLARIDA STEAM YONDASHUVNING QO'LLANISHI Turdiyev Yorqin Ochilovich	195–198
43	REKLAMA MATNLARINING O'RGANILISH TARIXI Egamqulova Gulhayo Azamat qizi	199–201
44	“HUDUD UL-OLAM” ASARI ONOMASTIKASI Ibodullayeva Shahnoza Rajobboyevna	202–209
45	TIJORAT BANKLARI CHAKANA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA MAVJUD MUAMMOLAR Alimov Umid O'ktambaevich	210–213
46	O'ZBEKISTONDA ISLOM MOLIVASINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI Xaitov Shaxzod Sharipboevich	214–217
47	1985–1991-yillarida O'zbekiston aholisining “iste'mol savatchasi”. Turg'unpulatova Manzalatxon Sharobiddin qizi	218–223
48	THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS (PODCASTS, MOVIE CLIPS) IN IMPROVING LISTENING SKILLS OF INTERMEDIATE EFL LEARNERS Muhammadiyeva Halima Saidahmadovna, Sharopova Moxinaxon Zohid qizi	224–228
49	SOLVING DATA INTERACTION PROBLEMS IN INFORMATION SYSTEMS OF FREIGHT TRANSPORT LOGISTICS IN UZBEKISTAN Sulyukova Larisa Faritovna, Akhmedjanova Zarrina Iskandarovna	229–235
50	“Challenges of Rendering Social-Hierarchy Vocabulary in the Translation of Early-20th-Century Uzbek Titles into English” Mamatova Dilrabo, Rustamxonova Salimaxon	236–240
51	Postmodern ingliz adabiyotida tildan foydalanishning falsafiy asoslari va ma'no yaratish jarayonidagi ahamiyati Ko'klanova Feruza Umidovna	241–243
	OUTLINE	244–247